

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІНАНСІВ І БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

В. В. Волкова, Н. І. Волкова

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

Навчальний посібник

Електронний аналог друкованого видання

Вінниця
2025

УДК 336.71(075.8)

Б 231

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 17 від 28 березня 2025 р.)*

Укладачі:

Волкова В. В., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Волкова Н. І., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Рецензенти:

Житар М. О., доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Київського столичного університету імені Бориса Грінченка;

Шевцова О. Й., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Б 231 Банківська система: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. / уклад. В. В. Волкова, Н. І. Волкова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. 193 с.

ISBN 978-617-8406-30-1

Навчальний посібник розроблено з метою формування теоретичних знань та набуття практичних навичок з дисципліни «Банківська система». Розкрито концептуальні основи побудови банківської системи України та закордонних країн; обґрунтовано діяльність комерційних банків, висвітлено питання формування та розміщення банківських ресурсів; наведено механізм фінансового моніторингу та забезпечення фінансової безпеки банків. Ця розробка за структурою включає: зміст курсу, завдання для поточного контролю знань здобувачів, основні терміни, лекційний матеріал, методичні вказівки за темами курсу, питання для самоперевірки, тестові завдання, загальні вказівки щодо виконання самостійної роботи з тем, перелік літературних джерел. Навчальний посібник призначається здобувачам вищої освіти освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальності 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок (D2 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок).

УДК 336.71(075.8)

ISBN 978-617-8406-30-1

© Волкова В. В., 2025

© Волкова Н. І., 2025

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2025

ЗМІСТ

Передмова	4
Навчальна програма дисципліни	7
Зміст дисципліни та завдання для поточного контролю знань здобувачів	11
Тема 1. Банківські системи закордонних країн і моделі їх організації.....	11
Тема 2. Банківська система України: формування, функціонування і розвиток.....	24
Тема 3. Комерційні банки як основна ланка банківської системи	51
Тема 4. Порядок створення банків і ліцензування банківської діяльності в Україні.....	62
Тема 5. Діяльність установ банківської системи з формування банківських ресурсів.....	80
Тема 6. Власний капітал банку.....	89
Тема 7. Залучені та запозичені ресурси банку	105
Тема 8. Платіжна система України.....	114
Тема 9. Діяльність банків по розміщенню ресурсів.....	125
Тема 10. Діяльність банків на ринку цінних паперів.....	141
Тема 11. Фінансовий моніторинг банківської діяльності	156
Тема 12. Фінансова безпека банківського сектору	171
Завдання для самостійної роботи здобувачів	184
Список рекомендованої літератури	188

ПЕРЕДМОВА

Банківська система безпосередньо пов'язана з економікою держави. Рівень її розвитку визначає можливості країни до економічного зростання й ефективного функціонування як сфери матеріального виробництва, так і соціальної сфери. У зв'язку з наявністю проблем у вітчизняній економіці, що пов'язані з фінансово-економічною нестабільністю як у країні, так і на міжнародному рівні, входження України у європейський освітній і науковий простір, стратегія модернізації української освіти орієнтує ЗВО на істотне оновлення освітньої діяльності та створення відповідних умов для самореалізації здобувачів, адаптованості їх до ринку праці, затребуваності в суспільстві. Освітня компонента «Банківська система» є фундаментальною дисципліною циклу професійної та практичної підготовки, яку здобувачі вивчають на третьому курсі бакалаврату, розкриває методологічні, теоретичні, фундаментальні та концептуальні основи появи банківської системи та обґрунтовує її роль, місце і значення у підготовці фахівців вищого гатунку у сфері фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку.

Метою вивчення навчальної дисципліни є формування у здобувачів системи знань з теорії та практики функціонування банків, вміння використовувати та адаптувати отримані знання для розв'язання конкретних складних задач і практичних проблем, зокрема інноваційного характеру, під час професійної діяльності у банківській сфері.

Вивчення освітньої компоненти сприятиме набуттю здобувачами таких **результатів навчання:**

- володіти механізмом функціонування банківської системи України на сучасному етапі;
- обґрунтувати місце комерційних банків у банківській системі країни, порядок та умови їх створення, реєстрації і ліцензування їх діяльності;
- опанувати методичний інструментарій діагностики: стану комерційних банків, власного капіталу комерційних банків, залученого капіталу комерційних банків, запозиченого капіталу комерційних банків, кредитної діяльності банків, інвестиційної діяльності банків, фінансової безпеки банку;
- здатність формувати, аналізувати фінансову звітність і робити обґрунтовані висновки щодо кредитної діяльності, діяльності банків на ринку цінних паперів, фінансового моніторингу;
- здатність до застосування аналітичного та методичного інструментарію для прийняття фінансових рішень щодо капіталізації банків, депозитної політики банків, кредитної політики банків, інвестиційної політики банків;
- вміння здійснювати фінансове прогнозування і планування ресурсної бази банків;
- здатність до надання консалтингових послуг на фінансовому ринку.

Навчальна дисципліна «Банківська система» передбачає наявність попередніх знань із таких обов'язкових компонентів: «Політична економія», «Історія фінансів, грошей і кредиту», «Вища математика та теорія ймовірності», «Інформаційні технології в економіці та управлінні», «Вступ до фаху», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Гроші і кредит». Вона формує зв'язки з дисциплінами «Центральний банк та грошово-кредитна політика», «Маркетинг», «Страховання», «Фінанси підприємств» та передувє вивченню таких ОК: «Інвестування», «Фінансовий ринок», «Фондовий ринок», «Аналіз фінансової звітності», «Кредитно-інвестиційні технології в банку», «Смарт-аналітика», «Управління фінансовими ризиками».

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у здобувачів компетентностей та програмних результатів навчання відповідно до освітньої програми «Фінанси, банківська справа та страхування» спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування (D2 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок).

Загальні компетентності (ЗК):

Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу (ЗК01).

Здатність проведення досліджень на відповідному рівні (ЗК06).

Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями (ЗК07).

Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел (ЗК08).

Здатність бути критичними і самокритичними (ЗК09).

Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань / видів економічної діяльності) (ЗК11).

Здатність працювати автономно (ЗК12).

Здатність зберігати моральні, культурні, наукові цінності та примножувати досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя (ЗК14).

Фахові компетентності (СК):

Здатність досліджувати тенденції розвитку економіки за допомогою інструментарію макро- та мікроекономічного аналізу, оцінювати сучасні економічні явища (СК01).

Здатність застосовувати знання законодавства у сфері монетарного, фіскального регулювання та регулювання фінансового ринку (СК05).

Здатність застосовувати сучасне інформаційне та програмне забезпечення для отримання та обробки даних у сфері фінансів, банківської справи та страхування (СК06).

Здатність складати та аналізувати фінансову звітність (СК07).

Здатність виконувати контрольні функції у сфері фінансів, банківської справи та страхування (СК08).

Здатність визначати, обґрунтовувати та брати відповідальність за професійні рішення (СК10).

Здатність підтримувати належний рівень знань та постійно підвищувати свою професійну підготовку (СК11).

Вміння здійснювати фінансове прогнозування і планування, складати фінансові бюджети у галузі фінансів, банківської справи та страхування (СК12).

Здатність надавати консалтингові послуги з питань страхування, оподаткування, інвестиційної, емісійної і посередницької діяльності на фінансовому ринку (СК14).

Програмні результати навчання (ПРН):

Знати механізм функціонування державних фінансів, у т. ч. бюджетної та податкової систем, фінансів суб'єктів господарювання, фінансів домогосподарств, фінансових ринків, банківської системи та страхування (ПР04).

Володіти методичним інструментарієм діагностики стану фінансових систем (державні фінанси, у т. ч. бюджетна та податкова системи, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств, фінансові ринки, банківська система та страхування) (ПР05).

Формувати і аналізувати фінансову звітність та правильно інтерпретувати отриману інформацію (ПР09).

Вміти застосовувати аналітичний та методичний інструментарій для прийняття фінансових рішень на рівні домогосподарств, підприємств, фінансово-кредитних установ, органів державної і місцевої влади (ПР25).

Демонструвати навички фінансового прогнозування і планування у галузі фінансів, банківської справи та страхування в умовах невизначеності та ризиків (ПР26).

Вміти надавати консалтингові послуги на фінансовому ринку (ПР27).

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Банківські системи зарубіжних країн та моделі організації

Поняття банківської системи. Однорівнева та дворівнева структура банківської системи.

Функції банківської системи: трансформаційна, емісійна, стабілізаційна.

Моделі банківських систем у країнах з розвиненою ринковою економікою: англійська, американська, німецька та японська, їх основні ознаки. Історичні та економічні чинники формування моделей банківських систем. Особливості формування та умови функціонування банківських систем країн ринкової економіки: США, Німеччини, Англії, Швейцарії та Туреччини.

Тема 2. Банківська система України: формування, функціонування і розвиток

Становлення та розвиток банківської системи. Основні етапи її розвитку, їх характеристика.

Особливості функціонування банківської системи України на сучасному етапі. Кількісна характеристика банків в Україні. Властивості сучасного стану банківської системи в контексті сталого зростання нашої країни.

Банківська інфраструктура України: Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО), Всеукраїнська громадська організація захисту прав споживачів фінансових послуг, банківська асоціація, рейтингова агенція, консалтингова компанія, дочірня компанія (subsidiary) банків, фінансовий супермаркет.

Тема 3. Комерційні банки як основна ланка банківської системи

Поняття й види комерційних банків. Характеристика комерційних банків за основними критеріями і класифікаціями. Операції комерційних банків.

Підприємницька сутність банку. Комерційний банк як комерційне підприємство. Принципи діяльності комерційних банків. З'ясування специфіки продукту банку як ринкового підприємства. Показники прибутковості банківської діяльності.

Особливості розвитку комерційних банків на сучасному етапі. Аналіз сучасного стану обсягу власного капіталу банків, депозитів, грошової маси та кредитів, наданих банками України підприємствам реального сектору економіки.

Екологічна та соціальна політика банків у контексті Цілей сталого розвитку ООН.

Тема 4. Порядок створення банків і ліцензування банківської діяльності в Україні

Економіко-правові засади створення банків в Україні. Визначення універсального, спеціалізованого банку, банку створеного у формі акціонерного товариства,

кооперативного банку, державного банку. Вимоги до формування статутного капіталу банку під час його створення. Склад засновників державного і недержавного банку. Порядок отримання юридичною або фізичною особою дозволу набувати або збільшувати істотну участь у статутному капіталі банку.

Умови й порядок внесення юридичної особи, що має намір здійснювати банківську діяльність, до Єдиного державного реєстру, і внесення цієї юридичної особи до Державного реєстру банків. Вимоги щодо ділових і кваліфікаційних якостей фізичних осіб – засновників банку. Вимоги до фінансового стану юридичної особи та майнового стану фізичної особи – засновника банку.

Визначення поняття «ліцензування банківської діяльності». Мета і завдання ліцензування діяльності банку. Види банківських операцій і угод, здійснення яких вимагає наявності банківської ліцензії чи банківської ліцензії та письмового дозволу НБУ. Умови і порядок отримання банками банківської ліцензії і письмового дозволу на здійснення окремих операцій.

Поняття, види і відмінні характеристики відокремлених підрозділів банку. Вимоги і порядок відкриття філій і представництв українських банків на території України. Способи відкриття в Україні банків з іноземним капіталом.

Банківські об'єднання: їх суть, види та тенденції розвитку в Україні.

Тема 5. Діяльність установ банківської системи з формування банківських ресурсів

Загальна характеристика банківських ресурсів. Склад, структура та джерела формування капіталу банку. Суть, значення та характеристика залученого капіталу банку. Суть, значення та характеристика запозичених банківських ресурсів.

Тема 6. Власний капітал банку

Власний капітал банку, його формування і структура. Основи формування складників власного капіталу, їх склад та структура. Функції капіталу і його значення в діяльності банку. Основні нормативні положення щодо формування власного капіталу банківської установи. Методи розрахунку власного капіталу банку та їх економічна оцінка.

Тема 7. Залучені та запозичені ресурси банку

Загальна характеристика та класифікація залученого капіталу банківської установи. Формування депозитних ресурсів. Депозити, їх класифікація, характерні особливості. Поняття та сутність депозитної політики банку. Порядок випуску ощадного (депозитного) сертифіката: оформлення, видача і погашення. Фактори, що визначають рівень депозитного відсотка банку. Форми мобілізації ресурсів. Процентна політика банку та способи нарахування процентів. Фактори процентної ставки. Страхування депозитів, його сутність і сучасні форми в Україні. Основи формування і використання коштів Фонду гарантування вкладів фізичних

осіб. Інші форми страхування депозитів. Залучення ресурсів на міжбанківському ринку. Джерела запозиченого капіталу. Емісія та продаж облігацій та інших інноваційних інструментів, які підтримують реалізацію Цілей сталого розвитку. Міжбанківські кредити: терміни та порядок використання. Кредити Національного банку України: види, вимоги, порядок здійснення.

Макроекономічні умови формування запозичених коштів банку. Нормативні положення до визначення загального, обов'язкового та вільного резервів банківської установи.

Тема 8. Платіжна система України

Платіжна система і платіжні інструменти. Основні елементи платіжної системи. Ризики, притаманні платіжній системі. Члени та учасники платіжної системи. Порядок відкриття та ведення банківських рахунків, їх види і характеристика. Порядок закриття рахунків юридичних і фізичних осіб. Принципи організації безготівкових розрахунків та відповідальність платників і банків за дотриманням платіжної дисципліни та своєчасним здійсненням розрахункових операцій. Міжбанківські розрахунки в Україні: зміст і принципи організації, що враховують принципи сталого розвитку. Регулювання міжбанківських розрахунків в Україні та порядку виконання міжбанківського переказу коштів в Україні.

Тема 9. Діяльність банків з розміщення ресурсів

Кредитна діяльність банків: сутність, види. Принципи кредитування та кредитної політики. Форми кредитування: споживча, банківська, лізингова, іпотечна, міжбанківська та ін. Консорціумне кредитування, його сутність, види і значення у розв'язанні проблем видачі великих кредитів і мінімізації ризику неповернення позички позичальником. Овердрафтне кредитування, його сутність.

Етапи кредитного процесу. Поняття «кредитоспроможність», значення і елементи системи оцінювання. Розрахунки основних показників фінансового стану позичальника. Закордонний досвід оцінки кредитоспроможності позичальника. Основні умови і зміст кредитної угоди.

Джерела, форми погашення позичок. Контроль їх використання. Форми забезпечення кредитів. Заходи мінімізації втрат від кредитного ризику. Загальні принципи і методи управління процентною ставкою за кредитом. Управління екологічними та соціальними ризиками проєктів, що фінансуються банками.

Інвестиційна діяльність банків. Форми регулювання інвестиційної діяльності. Капітальні вкладення, принципи і методи їх фінансування. Андеррайтинг.

Тема 10. Діяльність банків на ринку цінних паперів

Основи діяльності банків на ринку цінних паперів. Види професійної діяльності банків на ринку цінних паперів: фінансове посередництво, управління та організаційно-технічне обслуговування операцій з цінними паперами.

Організація діяльності спеціалізованих підрозділів банку на ринку цінних паперів. Діяльність банків другого рівня з емісії власних цінних паперів. Емісія акцій, її призначення. Випуск банком цінних паперів з метою залучення як ресурси тимчасово вільних грошових коштів.

Тема 11. Фінансовий моніторинг банківської діяльності

Поняття і структура функціонування системи фінансового моніторингу в Україні. Суб'єкти первинного і державного фінансового моніторингу в Україні. Сутність і засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та відмивання грошей. Міжнародне регулювання боротьби з відмиванням грошей.

Тема 12. Фінансова безпека банківського сектору

Сутність фінансової безпеки банків та її місце у фінансовій безпеці держави. Основні характеристики та завдання фінансової безпеки банків і фактори, що впливають на неї. Інструменти забезпечення фінансової безпеки банку. Діагностика фінансової безпеки банку.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ

Тема 1. Банківські системи зарубіжних країн та моделі організації

Мета: висвітлити основні завдання і принципи діяльності банківських систем розвинених країн.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання: моделей банківських систем у країнах з розвинутою ринковою економікою (англійська, американська, німецька тощо, їх основних ознак).

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вміння:

- пояснити причини та умови формування моделей банківських систем;
- висвітлити специфіку формування та особливості функціонування банківських систем країн з розвинутою ринковою економікою;
- обґрунтувати економічні передумови побудови банківської системи.

1.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Банківська система – самостійна економічна структура, законодавчо визначена законодавством країни, субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність і функціонально взаємодіють між собою.

Фінансові посередники – спеціалізовані професійні суб'єкти ринку, які здійснюють комерційну, представницьку або посередницьку діяльність, перерозподіляючи ресурси між суб'єктами господарської діяльності.

Трансформаційна функція – мобілізуючи вільні грошові засоби одних суб'єктів ринку, передаючи їх різними способами іншим суб'єктам, банки мають можливість змінювати: простір та строки капіталів, їх розміри та ризики.

Емісійна функція – створення платіжних засобів і регулювання грошового обігу через пропозицією грошей задля оперативного впливу банківського сектору на зміну кількості грошової маси в обігу відповідно до змін попиту на гроші, керуючи пропозицією грошей.

Стабілізаційна функція – забезпечення стабільної діяльності банків і грошового ринку завдяки прийняттю законів та інших нормативних актів, що регламентують банківську діяльність, і створення ефективного механізму державного контролю й нагляду за дотриманням цих законів та діяльністю банків.

Однорівнева банківська система – передбачає переважно горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій і функцій.

Дворівнева банківська система – будується на відносинах між банками у двох площинах – за вертикаллю та за горизонталлю.

Принцип сегментування – банкам заборонено здійснювати окремі види операцій, зокрема страхові, операції з нерухомістю, з цінними паперами корпорацій.

Принцип універсальності – комерційні банки можуть надавати різноманітні фінансові послуги.

Економічна ефективність банківської системи – результативність її функціонування як основного складника економічної системи країни та адекватне здійснення нею своїх функцій під впливом різних чинників, зокрема ринкових, макроекономічних, організаційних, соціальних, правових тощо.

Соціальна ефективність банківської системи – результативність цільових можливостей впливу банківської системи на сучасний стан соціальних відносин та на їх подальші зміни.

1.2. Лекційний матеріал

План

1. Поняття банківської системи.
2. Функції банківської системи.
3. Моделі банківських систем у країнах з розвинутою ринковою економікою.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 12, 52, 54].

1. Поняття банківської системи

Найважливішим складником економічної системи держави є банківська система. Розвиток і діяльність банків тісно пов'язані з матеріальними та нематеріальними благами, з їх виробництвом та споживанням. Сьогодні банки – це «фінансові супермаркети», що пропонують широкий спектр послуг для юридичних та фізичних осіб. У сучасних умовах ринкової економіки комерційні банки пропонують своїм клієнтам великий набір послуг, беруть участь у різноманітних фінансових операціях, забезпечують професійне використання покладених на них функцій.

Загалом *банком* прийнято називати фінансово-кредитну установу, що спеціалізується на акумулюванні ресурсів й управлінні ними шляхом здійснення розрахункових, посередницьких, кредитних та інших фінансових операцій.

Вітчизняні науковці доволі часто трактують банківську систему як сукупність банків, що функціонують у країні. Проте існує й інший погляд. Згідно з ним, банківська система має своє особливе призначення, специфічні риси і функції в економіці.

Вважаємо, що *банківська система* – це самостійна економічна структура, визначена законодавством країни, субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність і функціонально взаємодіють між собою.

Прийнято розрізняти одно- та дворівневу банківські системи. *Однорівнева банківська система* передбачає переважно горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій і функцій. У межах такої системи усі кредитні уста-

нови, зокрема центральний банк, знаходяться на одному ієрархічному рівні, виконуючи аналогічні функції в кредитно-розрахунковому обслуговуванні клієнтів. Цей принцип побудови характерний насамперед для країн із нерозвинутою економікою, а також для країн з адміністративно-командною побудовою апарату управління.

Дворівнева банківська система будується на відносинах між банками у двох площинах – за вертикаллю та за горизонталлю. За вертикаллю – відносини підпорядкування між центральним банком як керівним, управлінським і наглядовим органом та низовими ланками – комерційними банками; за горизонталлю – відносини рівного партнерства між будь-якими підпорядкованими ланками. Розподіл адміністративних функцій та операцій, пов'язаних з обслуговуванням центральним банком грошового обороту, дає змогу враховувати інтереси двох категорій клієнтів – комерційних банків та урядових структур, причому перевага надається функціям «банк банків» та управлінню діяльністю банківських установ з метою регулювання та контролю за функціонуванням ринку фінансових послуг. У дворівневій структурі банківської системи мають чітко розрізнятися нормативно-регульовальні та наглядові функції центрального банку, з одного боку, і функції комерційних банків, – з іншого.

Функціональна специфіка діяльності банків зумовлює необхідність організаційно-правового виділення їх у самостійну, відносно замкнуту структуру, яка називається *банківською системою*.

Банківська система – це складник кредитної системи. Це законодавчо визначена, чітко структурована та субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність на постійній професійній основі і функціонально взаємозв'язані в самостійну економічну структуру.

Головні цілі банківської системи:

- забезпечення державного нагляду і регулювання діяльності банків задля збалансування інтересів банків із загальносуспільними інтересами;
- забезпечення ефективності та стабільності функціонування окремих банківських установ і банківської системи задля стабілізації грошей та безперебійного обслуговування економіки.

Загальні риси банківської системи:

- **саморегуляція** – банківська система має здатність до самонастроювання: якщо один із банків банкрутує, його «нішу» займають інші банки, у разі зміни стану економіки країни – банківські установи змінюють характер діяльності.
- **поєднання однотипних елементів фінансового посередництва**, які підпорядковуються однаковим цілям;
- **закритість** – банківська система є системою «закритого типу», характеризується специфічною діяльністю, пов'язаною з фінансовими відносинами у грошовій сфері;

- **динамічність** – банківська система постійно розвивається, гнучко реагує на економічні зміни в країні.

До специфічних рис, які характерні тільки для банківської системи і виділяють її з низки інших, належать:

- дворівнева побудова;
- наявність банківської інфраструктури, що забезпечує взаємодію функціонуючих банків;
- централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності загалом;
- гнучке поєднання економічної самостійності й відповідальності за результати діяльності банків, що належать до системи, та централізованої керованості банківської системи;
- централізований механізм контролю та нагляду руху банківських резервів.

2. Функції банківської системи

Функції банківської системи досліджені та обґрунтовані недостатньо. Окремі економісти ототожнюють функції банків і банківської системи. Більшість вітчизняних економістів вважають, що банківська система виконує трансформаційну, емісійну, стабілізаційну функції.

- **Трансформаційна** зумовлена посередницькою місією банків. Мобілізуючи вільні грошові засоби одних суб'єктів ринку, передаючи їх різними способами іншим суб'єктам, банки мають можливість змінювати простір та строки капіталів, їх розміри та ризику.

- **Емісійна** – створення платіжних засобів і регулювання грошового обігу через пропозицією грошей задля оперативного впливу банківського сектору на зміну кількості грошової маси в обігу відповідно до змін попиту на гроші, керуючи пропозицією грошей. Це основна функція банківської системи, її виконують всі учасники цієї системи, вона реалізується на всіх напрямках банківської діяльності.

- **Стабілізаційна** – забезпечення стабільності діяльності банків та грошового ринку завдяки прийняттю законів та інших нормативних актів, що регламентують банківську діяльність, і створення ефективного механізму державного контролю й нагляду за дотриманням цих законів та за діяльністю банків.

Необхідно виокремити економічну та соціальну ефективність банківської системи, які мають різновиди. Економічну ефективність банківської діяльності визначають:

1) зовнішні чинники:

а) макроекономічні: рівень ВВП; рівень інфляції; рівень доходів населення; стійкість національної валюти; політична та соціально-економічна ситуація в країні;

б) нормативно-правові: досконалість законодавства; податкова політика держави;

2) внутрішні чинники:

а) фінансові: активи (кредитно-інвестиційний портфель); зобов'язання (депозити фізичних та юридичних осіб); капітал; прибутковість діяльності; дохідність капіталу ROE; дохідність активів ROA;

б) кадрові: кількість працівників; витрати на підготовку, підвищення кваліфікації персоналу;

в) організаційні: кількість банків та їх філій; структура банківської системи;

г) якісні: ризики (особливо ризик ліквідності); система фінансового моніторингу;

д) вплив іноземного капіталу: частка іноземного капіталу в капіталі банків; кількість іноземних банків;

е) конкурентоспроможності: технологічні; виробничі; маркетингові; організаційні.

Враховуючи вищезазначені фактори, **економічна ефективність банківської системи** – це результативність її функціонування як основного складника економічної системи країни та адекватне здійснення нею своїх функцій під впливом різних чинників, зокрема: ринкових, макроекономічних, організаційних, соціальних, правових тощо.

Соціальна ефективність – це результативність цільових можливостей впливу банківської системи на сучасний стан соціальних відносин та на їх подальші зміни. Своєчасно надана банківська послуга підвищує рівень і якість життя населення країни.

Саме рівень економічної ефективності функціонування банківського сектору слугує матеріальною базою для розв'язання більшості соціальних проблем. Однак на відміну від економічної ефективності, соціальну ефективність значно важче оцінити. Причинами цього є відсутність науково обґрунтованої та загально-визнаної методики визначення її рівня, а також складність самих соціальних процесів. Банківський бізнес існує не у вакуумі, а в певному соціальному середовищі. У соціально ефективній діяльності взаємодіють 3 сторони: держава, банки, суспільство.

Важливими «посередниками» між цими трьома суб'єктами є громадські об'єднання та ЗМІ, основна функція яких – налагодження діалогу та співпраці між державою, банками та громадськістю. Отже, за сукупної взаємодії всіх вищезазначених сторін і досягається соціальний ефект діяльності банківської системи.

На рівні банківської системи досягнення соціальної ефективності сприяє: зростанню конкурентоспроможності банківського сектору на міжнародному фінансовому ринку, залученню іноземних інвестицій; оптимізації інтересів між вла-

дою, банківським бізнесом та суспільством; вирішенню соціальних проблем шляхом синергії банків, органів влади та громадських організацій; підвищенню довіри населення країни до банків; підвищенню ефективності діяльності загалом. Отже, соціальна ефективність банківського сектору – це відповідність результатів діяльності банків основним соціальним потребам, цілям та інтересам як суспільства загалом, так і окремої людини, яка досягається через взаємодію банківської системи з державою та громадськістю і виявляється в соціальному ефекті для суспільства. Інакше кажучи, соціальна ефективність банківської системи – це міра цільових можливостей реального впливу банківської системи на характер і стан соціальних відносин та на їх зміни.

3. Моделі банківських систем у країнах із розвинутою ринковою економікою

Банківська система – одна з найважливіших ланок ринкової економіки. Вона суттєво та різнобічно впливає на життєдіяльність суспільства загалом – забезпечує механізм міжгалузевого й міжрегіонального перерозподілу грошового капіталу, виступає елементом розрахункового та платіжного механізмів господарської системи країни.

Для сучасної практики характерне використання різних *моделей організації і функціонування* банківських систем закордонних країн. Їх організаційна структура та правове регулювання залежать від багатьох факторів.

Фактори, які впливають на організаційну структуру та правове регулювання банківської системи:

- національні, історичні та політичні традиції;
- рівень розвитку товарно-грошових відносин;
- загальний економічний розвиток країни;
- інструменти регулювання грошового обігу.

Світова практика виробила **2 принципи побудови комерційних банків:**

– *Принцип сегментування* – банкам заборонено здійснювати окремі види операцій, зокрема страхові, операції з нерухомістю, цінними паперами корпорацій. Такий принцип характерний для Японії та Сполучених Штатів Америки.

– *Принцип універсальності* – комерційні банки можуть надавати різноманітні фінансові послуги. Такий принцип характерний для європейських країн.

Приклади побудови банківської системи розвинених закордонних країн

Банківська система Великої Британії є дворівневою. Вона включає: центральний банк країни – Банк Англії, депозитні, кредитні та торгові банки, а також фінансово-кредитні установи небанківського типу.

Етапи еволюції банківської системи Великої Британії:

1694 р. – засновано центральний банк як акціонерну компанію;

- 1861 р. – засновано Національний ощадний банк;
- 1946 р. – центральний Банк Англії націоналізовано;
- 1979 р. і 1987 р. – видано закони про банківську діяльність;
- 1998 р. – законодавчо закріплено незалежність Банку Англії.

Для кредитно-банківської системи Франції характерна система державного регулювання банківської діяльності. Банківська система Франції є дворівневою. У 1993 р. у Франції прийнято Закон «Про Статут Банку Франції». На першому рівні створено реальний механізм взаємного контролю, відсутня концентрація управління цією системою, існує можливість здійснення єдиної державної грошово-кредитної політики, усунення безконтрольної діяльності кредитних установ. Тут функціонують 4 суб'єкти, які тісно взаємодіють один з одним.

Сучасна кредитно-банківська система США є дворівневою і складається з таких основних елементів:

- на першому (верхньому) рівні банківської системи – Федеральна Резервна система (ФРС), яка включає: Раду Керуючих Федеральної резервної системи, 12 федеральних резервних банків, які є центральними для округів і розташовані у різних регіонах країни;

- другий (нижній) рівень банківської системи США становлять комерційні банки, небанківські спеціалізовані кредитні інститути: поштові ощадні каси, фінансові і страхові компанії, кредитні кооперативи, пенсійні фонди, фонди соціального страхування, товариства взаємного кредиту, федеральні кредитні установи.

Етапи еволюції банківської системи США:

- 1863 р. – прийнято Закон про національну валюту;

- 1913 р. – створено Федеральну резервну систему, яка виконує функції центрального банку;

- 1933 р. – створено Федеральну корпорацію страхування депозитів як незалежне федеральне агентство;

- 1936 р. – утворено Федеральний комітет відкритого ринку при Раді Керуючих ФРС США.

Сучасна банківська система Швейцарії. Один банк країни обслуговує 1 500 мешканців. Банківська система Швейцарії налічує до 600 банківських організацій та очолюється Національним банком. Банківські установи поділяються на 3 групи:

- 1-ша група банків (3 великі національні банки – Union Bank of Switzerland; Swiss Bank Corporation; Swiss Credit Bank);
- 2-га група банків (кантональні, місцеві та ощадні банки, що працюють із місцевими вкладниками, спеціалізуються на кредитуванні);
- 3-тя група банків (приватні банки, основний вид їх діяльності – управління інвестиційними портфелями).

Для банківської системи Швейцарії характерні такі особливості:

- до її складу входить велика кількість **фінансових компаній**, які частково виконують різноманітні банківські операції;
- відмінністю банківської системи є **високий рівень нагляду та контролю** за діяльністю банків та інвестиційних компаній, який здійснюється Федеральною банківською комісією, Національним банком і Швейцарською банківською асоціацією.

Доцільність втручання держави у банківську сферу країни обґрунтовується економістами по-різному. Умовно **функціонування банків з державною участю різних країн світу** можна поділити на **3 великі групи**.

Перша група охоплює країни з частковою державною участю у банківській системі. Це високорозвинені держави зі стабільною економікою, присутність держави є мінімальною і викликана необхідністю підтримки урядових програм та соціальних проєктів. Наприклад, кантональні банки Швейцарії є державними, відповідальність за їх зобов'язання несе держава, але місцеві органи влади беруть участь в управлінні над ними. Також ці банки нічим не відрізняються від приватних, адже здійснюють однаковий спектр банківських послуг. Ще одним прикладом держави з обмеженою участю у банківській сфері є Німеччина. У банківській системі Німеччини державна частка становить приблизно 20 % від загальної кількості німецьких банків, однак ступень впливу держави на функціонування державних банків є незначним, банки самостійно приймають управлінські рішення.

Друга група країн характеризується значною часткою **державної участі в банківському секторі**. Для таких країн притаманний **кризовий стан або перехідний тип економіки**. Прикладом є Бразилія, для якої характерне щорічне зростання кількості державних банків, та інші держави, у яких превалює вплив державного сектору над іноземним чи приватним у банківській системі.

Третя група країн характеризується **збільшенням державної участі у банківському секторі внаслідок банківських криз та паніки**. Для того, щоб фінансово підтримати банківський сектор та вивести країну з фінансової кризи, уряди таких держав націоналізують приватні банки, щоб підтримати їх функціонування, беруть на себе відповідальність за виплату банківських зобов'язань. Наприклад, протягом 2008–2013 рр. банківська криза торкнулась Іспанії. Уряд країни передав проблемні активи рекапіталізованих банків спеціально створеній компанії SAREB, основною метою діяльності якої став продаж заставного майна, і за допомогою націоналізації найпроблемніших банківських груп уряд зміг вивести країну із затяжної фінансової кризи.

Отже, у міжнародній практиці існують різні підходи щодо участі держави у діяльності комерційних банків. Величина державної частки у банківській системі залежить від різних факторів і обумовлена фінансовим станом економіки, різно-

плановими процесами і явищами в країні та створює умови для забезпечення стабілізації банківського сектору.

Світова практика характеризується відсутністю єдиного підходу до інституційної побудови системи банківського регулювання, яка визначається специфікою економічного, соціального та історичного розвитку країн, традиціями населення країни, політикою та законодавчими актами держави, впровадженням нових фінансових інструментів та новацій банківського обслуговування. Сучасна система банківського регулювання характеризується посиленням вимог щодо забезпечення прозорості діяльності банків. Наразі виокремлюють 3 основні моделі банківського регулювання та нагляду: «секторна» модель, модель «єдиного фінансового органу управління», модель «двох вершин».

За «секторної» моделі нагляд здійснюється в окремому сегменті фінансового сектору, за що відповідальний спеціальний орган. Єдиний державний наглядовий орган створено у 28 країнах світу. Такий орган здійснює загальний нагляд за діяльністю всієї фінансової системи країни. На сучасному етапі характерним є перехід від секторної моделі до моделей «двох вершин» та «єдиного фінансового органу управління». Зокрема, Фінляндія, Франція, Португалія, Литва, Греція, відчуваючи гостру потребу в посиленні та координації дій наглядових органів у різних фінансових секторах, здійснили такий перехід.

Прагнення до створення фінансових конгломератів та консолідації наглядових органів проявляються і на міжнародному рівні. Це пов'язане, по-перше, з виходом за межі окремої країни банківської діяльності та набуттям глобального характеру функціонування банків. Центральні банки більшості країн здійснюють пруденційне регулювання, нагляд за банками, несуть відповідальність за стабільну та стійку роботу банківської системи. У деяких країнах центральні банки здійснюють нагляд за діяльністю парабанківської системи. Наприклад, із 1 липня 2020 р. Національний банк України виконує наглядову функцію за спеціальними фінансово-кредитними установами.

Модель «єдиного фінансового органу управління» характеризується тим, що система регулювання та нагляду у секторі страхування, банківському, фондовому секторах проводиться єдиним органом нагляду. Він використовує уніфіковані підходи та алгоритми банківського нагляду, відповідає за сталість і стійкість фінансової системи країни. Модель «єдиного фінансового органу управління» застосовується в Австрії, Великій Британії, Німеччині, Швеції та Японії.

Об'єктом регулювання та нагляду відповідно до *моделі «двох вершин»* можуть бути два фінансові посередники (банки і страхові компанії, фондові і страхові компанії, банки і фондові компанії). Така модель відповідає розподілу обов'язків і завдань нагляду (пруденційного та нагляду за прозорістю ведення бізнесу) між двома різними органами влади. Прикладом використання моделі є Нідер-

ланди, де регулятор, по-перше, захищає права інвесторів, по-друге, відповідає за фінансову стабільність у країні.

Повне делегуванням функцій регулювання єдиному органу регулювання фінансового ринку – мегарегулятору характерне для багатьох країн світу, зокрема для Бельгії, Польщі, Ірландії, Норвегії тощо. Водночас у деяких країнах наглядові функції передані мегарегулятору та відокремлені від центрального банку. Винятком є Словаччина, Сінгапур, Чехія, де мегарегулятором є центральні банки країн. В Ірландії мегарегулятор створений на базі структурного підрозділу центрального банку. Варто зазначити, що існують особливості використання підходів щодо взаємодії органів управління різними державами.

Збереження наглядових функцій за головним банком або передача їх відособленому органу управління залежать від багатьох факторів, а саме розподілу повноважень з економіки, системи обміну інформацією для оцінювання ризику, балансу політичних сил у країні, регулятивної культури тощо.

Заслужовує на увагу антикризова програма Швеції щодо виходу з кризи у банківському секторі на початку 90-х рр. ХХ ст. Програма включала націоналізацію двох найбільших банків, створення спеціальних керуючих компаній для роботи з їх проблемними активами, оцінку фінансового стану всіх банків, надання допомоги тільки потенційно життєздатним банкам, відновлення довіри до валюти завдяки періоду на плаваючий валютний курс.

Цікавим є вихід із банківської кризи Туреччини у 2000 р. Уряд цієї країни вжив заходів реструктуризації банків, у тому числі державних, ввів гарантії за банківськими зобов'язаннями, вдосконалив механізм регулювання банківської системи, провів укріплення приватних банків.

Програма щодо модернізації відносин між центральним банком і комерційними банками мала назву **«Підхід Стамбула»**. Суть її полягала в тому, що в обмін на реструктуризацію боргів банків центральний банк викупав у них проблемні активи. Впровадження такої програми дало змогу оздоровити економіку країни та провести реформи у банківській системі.

Україна в змозі побудувати сучасну банківську систему, спираючись на досвід країн світу. Національний банк України вже провів багато заходів, а саме трансформацію діяльності центрального банку, створив правову базу та прозору систему регулювання банківської діяльності, банки перейшли на трирівневу структуру капіталу та нові нормативи його достатності, в країні продовжується імплементація норм законодавства Європейського Союзу.

1.3. Питання для самоперевірки

1. Пояснити фактори, які впливають на організаційну структуру та правове регулювання банківської системи.

2. Обґрунтувати однорівневу та дворівневу банківські системи.
3. Розкрити головні цілі банківської системи.
4. Назвати функції банківської системи.
5. Розкрити загальні та специфічні риси банківської системи.
6. Охарактеризувати принципи побудови комерційних банків (світова практика).
7. Охарактеризувати моделі банківських систем у країнах з розвинутою ринковою економікою.
8. Охарактеризувати особливості формування та умови функціонування банківських систем країн ринкової економіки.
9. Обґрунтувати дієвість моделей «єдиного фінансового органу управління», «двох вершин», «секторну».
10. Пояснити сутність програми «Підхід Стамбула».

1.4. Тестові завдання

1. Яке поняття банківської системи є найпоширенішим?

- а) сукупність різноманітних видів банків та банківських інститутів у їх взаємозв'язку, що наявні в тій чи іншій країні;
- б) сукупність різних банків та інших кредитних установ, що функціонують у межах єдиного фінансового механізму;
- в) сукупність фінансово-кредитних установ, що діють у країні згідно з законом, взаємопов'язані між собою й забезпечують функціонування грошового ринку та економіки;
- г) сукупність банківських та небанківських установ.

2. Які функції банківської системи є традиційними?

- а) трансформаційна, емісійна, стабілізаційна;
- б) трансформаційна, емісійна, стимулювальна;
- в) емісійна, стимулювальна, функція контролю;
- г) емісійна, стабілізаційна, стимулювальна.

3. Як будуються відносини між банками за дворівневої банківської системи?

- а) за вертикаллю;
- б) за горизонталлю;
- в) за горизонталлю та вертикаллю;
- г) переважно за горизонталлю;

4. Яка причина спонукала перехід до моделей «єдиного фінансового органу управління» та «двох вершин»?

- а) ускладнення банківського бізнесу, що пов'язано з фінансовою кризою, спричиненою пандемією COVID-19 та воєнними діями;

б) централізоване регулювання через систему заходів щодо нормування, обмеження, страхування та контролю банківської діяльності;

в) централізоване регулювання руху банківських резервів, зумовлене емісійною функцією банківської системи;

г) постійно зростаюча потреба в координації зусиль наглядових органів, що функціонують у різних фінансових секторах країни.

5. Щодо яких органів самостійність банківської системи як економічної структури має подвійне спрямування?

а) окремих банків як її структурних елементів;

б) великих систем, які функціонують в економіці паралельно з банківською;

в) окремих банків як її структурних елементів та великих систем, які функціонують в економіці паралельно з банківською;

г) окремих державних органів та їх структурних елементів.

6. Назвіть головні цілі банківської системи:

а) забезпечення організації та контролю кредитної діяльності банків;

б) забезпечення надійності і стабільності функціонування окремих банків;

в) забезпечення надійності і стабільності функціонування банківської системи;

г) забезпечення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності.

7. Які фактори НЕ впливають на організаційну структуру та правове регулювання банківської системи?

а) історичні, політичні та національні традиції;

б) рівень розвитку товарно-грошових відносин;

в) загальний економічний розвиток Вінниччини;

г) засоби регулювання грошового обігу.

8. Які операції заборонено проводити, реалізуючи принцип сегментування банківської системи?

а) з цінними паперами корпорацій, з нерухомістю, страхові;

б) з нерухомістю, кредитні та депозитні;

в) з цінними паперами корпорацій, кредитні;

г) страхові, кредитні та депозитні.

9. Які послуги банки можна здійснювати на грошовому ринку, реалізуючи принцип універсальності банківської системи?

а) окремі фінансові послуги;

б) депозитні послуги;

в) інвестиційні послуги;

г) будь-які фінансові послуги.

10. Що є об'єктом регулювання та нагляду одного і того ж органу в моделі «двох вершин»?

а) банки і страхові компанії;

- б) банки і фондові компанії;
- в) два сектори фінансового посередництва;
- г) фондові і страхові компанії.

11. У якій країні мегарегулятор створений на базі автономного підрозділу центрального банку?

- а) Чехія;
- б) Ірландія;
- в) Сінгапур;
- г) Словаччина;

12. За якої моделі за здійснення нагляду в кожному конкретному фінансовому секторі відповідає спеціальний орган?

- а) двох вершин;
- б) секторальна;
- в) універсальна;
- г) єдиного фінансового органу управління.

13. Для яких країн характерна часткова державна участь у банківській системі?

- а) високорозвинені держави зі стабільною економікою;
- б) країни з перехідною економікою;
- в) країни у кризовому стані;
- г) держави, де домінують панічні настрої.

14. Антикризова програма якої країни вважається однією з найефективніших в сучасній світовій практиці?

- а) Данія;
- б) Італія;
- в) Іспанія;
- г) Швеція.

15. Що є характерним для сучасної системи банківського регулювання?

- а) посилення вимог щодо забезпечення прозорості діяльності банків;
- б) реструктуризація центральних банків;
- в) поліпшення валютного курсу в країнах;
- г) капіталізація банків.

Тема 2. Банківська система України: формування, функціонування і розвиток

Мета: засвоїти основні завдання, принципи формування, функціонування і розвитку банківської системи України.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання основних етапів розвитку банківської системи України.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вміння:

- виокремити специфічні риси сучасної банківської системи України;
- пояснити необхідність розвитку інфраструктури банківської системи України.

2.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Банківська інфраструктура – сукупність організацій та установ, які забезпечують функціонування банківської системи.

Фінансові супермаркети – об'єднання професійних учасників фінансового ринку для надання клієнтам різноманітних послуг.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) – фонд, заснований з метою захисту законних інтересів та прав вкладників банків, який виконує функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб і виключення з ринку неплатоспроможних банків.

Всеукраїнська громадська організація захисту прав споживачів фінансових послуг – некомерційна структура, що надає правову підтримку та безкоштовну юридичну допомогу вкладникам банківських установ і кредитних союзів, клієнтам інших фінансових закладів із повернення коштів.

Банківська асоціація – громадська некомерційна організація, членами якої є комерційні банки.

Асоціація приватних інвесторів України (АПУ) – некомерційна організація, яка об'єднує приватних і корпоративних інвесторів у всіх регіонах України.

Консалтингові компанії – учасники ринку, які проводять аудит, здійснюють консультування з управління, надають бухгалтерські та податкові консультації.

2.2. Лекційний матеріал

План

1. Становлення та розвиток банківської системи України.
2. Особливості функціонування банківської системи України на сучасному етапі.
3. Банківська інфраструктура України.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 12, 13, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 26, 27, 37, 44, 45, 50, 52].

1. Становлення та розвиток банківської системи

Передумовою стійкого економічного зростання є стабільна банківська система, що динамічно розвивається та гнучко реагує на зміни в суспільстві. Банківська система має велике значення завдяки наявності зв'язків з усіма секторами економіки. Основні функції банків полягають у наданні ресурсів для фінансування підприємств, держави, домогосподарств, у забезпеченні безперервного грошового обороту капіталу, сприятливих умов для зберігання коштів з метою накопичення заощаджень у країні.

Сучасний стан ринкових відносин в економіці України об'єктивно зумовлює підвищення ролі банківської системи. Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», в Україні діє дворівнева банківська система: на першому рівні функціонує Національний банк України, на другому – вітчизняні банки, а також філії іноземних банків відповідно до положень цього Закону та інших законів України.

Процес розвитку банківської системи України складається з 7 етапів.

Перший етап становлення банківської системи України характеризується початком функціонування українських банків у складі банківської системи СРСР.

Другий етап ознаменувався прийняттям Верховною Радою України 20 березня 1991 р. Закону України «Про банки і банківську діяльність». Цей правовий акт став правовою основою для створення комерційних банків.

Третій етап охоплює 2-ге півріччя 1992–1993 рр. та відрізняється створенням банків «нової хвилі». Банки залучають великі обсяги приватного капіталу, значні розміри коштів державних бюджетних і позабюджетних фондів, у діючих банках відбувається диверсифікація пасивів.

Четвертий етап (1994–1996) характеризується початком проведення монетарними методами економічних реформ у банківській сфері.

П'ятий етап (1997–1999) – модернізація банківської системи України завдяки поєднанню заходів щодо її структурного реформування з монетарними методами управління економікою країни.

Шостий етап (2000–2009) характеризується вдосконаленням діяльності банків завдяки реструктуризації економіки, зростанню капіталу банків, їх консолідації.

Сьомий етап (2010 р. – до сьогодні) – розвиток банківської системи України з метою підвищення фінансової стабільності, надійності банків, поліпшення якості наданих ними фінансових послуг.

З огляду на вищезазначене вважаємо, що головною метою сучасної банківської системи є забезпечення стабільного функціонування банків під час війни, сприяння диджиталізації банківської діяльності, розвиток ризик-менеджменту, розширення безготівкових рахунків, посилення системи електронних платежів

тощо. Це дасть змогу банкам – основним фінансовим посередникам – задовольнити потреби суб'єктів господарювання та економіки країни.

2. Особливості функціонування банківської системи України на сучасному етапі

Банківська система України в умовах ринкових відносин виступає важливим інститутом, який забезпечує життєдіяльність економіки країни. Пожвавлення економічної активності та відновлення роботи реального сектору економіки є основними завданнями, які стоять перед банківською системою у період проведення реформ.

Функціонування дворівневої банківської системи України відбувається відповідно до Закону України «Про банки та банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. [37]: перший рівень банківської системи – Національний банк України – забезпечує функціонування банківської системи і відповідає за результати її діяльності; другий рівень банківської системи – державні і приватні комерційні банки. Наразі в Україні діє 5 банків з державною формою власності: Державний ощадний банк України, АТ КБ «ПРИВАТБАНК», Державний експортно-імпортний банк України, АБ «УКРГАЗБАНК», АТ «СЕНС БАНК».

Модернізація банківської системи України, ефективна діяльність державних банків, підтримки банківського сектору з боку держави – одне з пріоритетних завдань політики уряду в сучасних умовах економічної кризи та європейської інтеграції. Зменшення обсягів кредитування державними банками, порівняно з іншими банками, демонструє діюча структура активів банківської системи. Націоналізація ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» призвела до зростання зобов'язань держави перед клієнтами. Sense Bank почав свою діяльність у 1992 р. З 2001 р. мав назву АТ «Альфа-Банк», із 2004 р. входив до складу приватної міжнародної банківської холдингової компанії з головним офісом у Люксембурзі. У 2022 р. ухвалено рішення про зміну юридичного найменування банку на АТ «Сенс Банк» і створено новий бренд Sense Bank. 22 липня 2023 р. Міністерство фінансів України та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб уклали договір купівлі-продажу 100 % акцій АТ «Сенс Банк». Sense Bank перейшов у власність держави. Sense Bank має лідерські позиції у всіх секторах банківського ринку, є надійним та міцним банком України, входив до складу системно важливих банків України, затверджених рішенням правління НБУ 2023 р.

Зазначимо, що наразі структура державної власності у банківській системі України має певні особливості, що наведені у табл. 2.1.

Як видно з табл. 2.1, не всі банки на 100 % належать державі. Відповідно до Закону України «Про банки та банківську діяльність», державним банком є той, у якого державна частка у статутному капіталі становить 100 %. Отже, банки, які

мають частку менше показника 100 % державної власності, не можна назвати державними. Однак 75 % і більше частки держави у статутному капіталі банку надає їй безумовні права на управління цим банком.

Таблиця 2.1 – Відсоткова частка держави в банках України станом на 01.06.2024

№ з/п	Назва банку	Власник	Частка у статутному капіталі, %
1	АТ «Укресімбанк»	Кабінет Міністрів України	100 %
2	АТ «ОЩАДБАНК»	Кабінет Міністрів України	100 %
3	АТ КБ «ПРИВАТБАНК»	Кабінет Міністрів України	100 %
4	АБ «УКРГАЗБАНК»	Міністерство фінансів України	94,94 %
5	АТ «СЕНС БАНК»	Міністерство фінансів України	100 %

Відповідно до чинного законодавства, банки в Україні можуть створюватися лише у формі акціонерних товариств і кооперативних банків. Наразі серед діючих банків в Україні більшість із них належить до середніх і малих.

Основні особливості сучасної банківської системи України:

- неоднорідність банківських установ;
- наявність територіальних диспропорцій щодо забезпечення фінансовими послугами окремих територіальних громад;
- наявна участь іноземного капіталу в банківському секторі – серед банків, що функціонують на 01.06.2024;
- універсальний характер діяльності більшості вітчизняних банків, основні напрями діяльності яких визначаються кон'юнктурою ринку банківських послуг і структурою їх клієнтської бази;
- низький рівень кредитування банками національної економіки, порівняно з розвиненими західними державами, є доволі проблематичним;
- заходи НБУ з підтримання стійкості валютного ринку мали вагомий внесок у сповільнення інфляції: по-перше, НБУ активно підтримував курс гривні за рахунок продажу валюти з резервів; по-друге, він забезпечував високий рівень привабливості гривневих інструментів для заощаджень (депозитів та ОВДП), що обмежувало попит на валюту, як результат – ситуація на валютному ринку залишалася контрольованою, а курсові коливання були помірними та незагрозливими;
- особливим напрямом розвитку банківського сектору України є поширення сучасних банківських технологій, диджиталізації банківської діяльності, карткового бізнесу, посилення соціальної функції банків, консолідації банківської системи України, розвиток банківництва у сільській місцевості.

Банківська система України переживає негативний вплив різноманітних чинників, що призводить до постійного зменшення кількості банківських установ. Найважливіший вплив на цю систему було зафіксовано в 2017 р., коли з ринку

зникло 14 банків, що становило 1,7 % чистих активів банківської системи. Таке зменшення кількості банків сприяло зменшенню конкуренції в галузі та підвищенню рівня стабільності. У 2020 р. банківська система України відчула наслідки пандемії COVID-19. Національний банк України вжив низку заходів для підтримки економіки та зменшення негативних впливів на банківську систему. Серед цих заходів були зниження процентних ставок, розширення лімітів кредитування та інші заходи для забезпечення фінансової стабільності [13].

2021 р. виявився успішним для банківської системи України, характеризується відновленням, зростанням вкладів населення та розширенням кредитного портфеля банків, що виразилося позитивними фінансовими результатами. У період 2019–2021 рр. кількість банків скоротилася на 4 одиниці. Кількість банків із закордонним капіталом зменшилася на 2 одиниці у 2020 р., а в 2021 р. залишилася незмінною. Кількість банків із 100 % іноземним капіталом протягом 2019–2021 рр. залишилася сталою [22].

У 2022 р. банки виявились у ситуації, коли їм довелося ліквідувати кожне п'яте відділення. Найбільше зменшення кількості відділень та звільнення персоналу відзначилися в Харківській і Донецькій областях, а також у Києві та Херсонській області – тобто в регіонах, де тривали бойові дії [17]. Зауважимо, що банківська система постійно адаптується до змін у ринкових умовах та потребах клієнтів і розширює свої послуги, вдосконалюючи водночас їх якість і доступність. Протягом останніх 10 років банківський сектор України розширив свою діяльність у багатьох аспектах, що відображається у впровадженні нових послуг і технологій, розширенні географії обслуговування та покращенні якості обслуговування клієнтів.

Основні аспекти розвитку банківського сектору за останні 10 років [22]:

- банки активно впроваджують нові технології, щоб забезпечити клієнтам зручний доступ до своїх банківських рахунків через інтернет і мобільні додатки. Ці послуги передбачають надання для клієнтів онлайн-банкінгу, мобільних платіжних додатків та інших електронних сервісів [7];

- банківські установи співпрацюють із міжнародними платіжними системами та впроваджують нові технології, щоб полегшити проведення міжнародних і внутрішніх платежів для своїх клієнтів, особливо ця співпраця посилилась від початку повномасштабного вторгнення;

- більшість провідних банків України розширювала свою географію обслуговування шляхом відкриття нових відділень та встановлення додаткових банкоматів у різних регіонах країни, але в нинішніх умовах така тенденція була дещо призупинена, і банки працюють виключно на раніше зафіксованих територіальних регіонах;

- банки посилюють свою присутність на ринку інвестиційних послуг і надають клієнтам доступ до різних інвестиційних продуктів, як-от фондові інвести-

ції, облігації та інші фінансові інструменти (до прикладу, інвестування у проекти вітчизняних аграріїв та багато інших);

– банківські установи розширюють свої послуги для корпоративних клієнтів, які включають кредитування підприємств, фінансовий консалтинг, управління ризиками та інші послуги;

– з урахуванням зростання кіберзагроз (особливо зі сторони росії) та шахрайства банки вдосконалюють свої системи кібербезпеки, впроваджують нові технології для захисту особистої інформації та фінансових активів клієнтів (прикладом слугує Монобанк, який на початку 2024 р. переживав кібератаки зі сторони ворога та зміг їх подолати, запровадивши для цього більш ефективну систему безпеки даних).

Тож треба зауважити, що банківська система – ключовий елемент економічного розвитку країни, адже має значний вплив на її соціально-економічний розвиток, а її ефективне функціонування сприяє збалансованому розподілу фінансових ресурсів, створює сприятливі умови для інвестицій та стимулює економічне зростання.

Сучасна політика Національного банку України щодо оптимізації банківської системи направлена на припинення діяльності банків, які не виконують економічних нормативів, що встановлені центральним банком. Станом на 01.10.2023 кількість банків в Україні дорівнює 63, що на 14 одиниць менше, порівняно з початком 2018 р. Негативним моментом є те, що частка чистих активів державних банків за 2023 р. зросла до 53,3 % завдяки переходу в липні 2023 р. у державну власність системно важливого Sense Bank [24].

Результати аналізу динаміки кількості банків і чистих кредитів клієнтам банків України за 2018–2023 рр. представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2 – Основні показники банківського сектору України за 2018–2023 рр.

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (3 кв.)
1. Кількість діючих банків	77	75	73	71	67	63
у т. ч. зі 100 % іноземним капіталом	20	20	20	20	16	14
2. Загальні активи (млрд грн)	1 911	1 982	2 206	2 358	2 717	3 005
у т. ч. в іноземній валюті	779	718	746	679	820	850
3. Чисті активи (млрд грн)	1 360	1 493	1 823	2 053	2 352	2 648
у т. ч. в іноземній валюті	495	492	585	583	731	765
4. Чисті кредити суб'єктам господарювання (млрд грн)	472	415	432	540	529	495
5. Чисті кредити фізичним особам (млрд грн)	114	143	149	200	134	149
6. Чистий прибуток / збиток (млрд грн)	22.3	58.4	39.7	77.4	21.9	42,2

Джерело: [24]

Як видно з табл. 2.2, у 2019 р. корпоративне кредитування скоротилося на 12,1 % завдяки залученню за кордоном великими компаніями значних обсягів

кредитних ресурсів. Порівняно з 2018 р., зросли чисті гривневі кредити фізичним особам, що є ефектом бази, оскільки спостерігалися високі темпи зростання, а саме: у 2018 р. – на 38,0 %, у 2019 р. – на 33,2 %.

У 2020 р. почалося зростання (на 17 млрд грн, або на 4,1 %) кредитування суб'єктів господарювання, і сума кредитів дорівнювала 432 млрд грн. Чисті гривневі кредити підприємствам скоротилися в I–II кварталах 2020 р. через поширення пандемії COVID-19, а у III–IV кварталах 2020 р. почали зростати. Найбільші темпи зростання таких кредитів спостерігалися у приватних та іноземних банках [18].

2020 рік характеризується різким спадом зростання чистого гривневого кредитного портфеля фізичних осіб через суттєві карантинні обмеження у I півріччі 2020 р. Це зростання дорівнювало 6 млрд грн, порівняно з 2019 р.

Із II півріччя 2020 р. почав зростати попит на іпотечні кредити. Середньомісячні обсяги нових кредитів у 2020 р. зросли більше ніж у 2 рази, порівняно з 2019 р.

Для 2021 р. характерним є значне зростання кредитування суб'єктів підприємства – на 108 млрд грн, або на 25 %, за умови, що протягом 2022 р. та III кварталу 2023 р. обсяги кредитів, наданих суб'єктам господарювання, зменшився на 11 млрд грн (2,04 %) та на 34 млрд грн відповідно.

Привабливою серед корпоративних банківських клієнтів є програма «Доступні кредити 5–7–9 %». Суми кредитів, що залучаються в межах програми, перевищує 40 % у валовому портфелі кредитів суб'єктів господарювання. Левова частка кредитування за цієї програмою належить сільськогосподарським і торговельним підприємствам.

У 2021 р. відбулося зростання обсягів кредитування фізичних осіб, сума таких кредитів збільшилася на 51 млрд грн, або на 34,23%. Основним фактором збільшення є відновлення карткового кредитування населення. Зазначимо, АТ КБ «ПриватБанк» та АТ «Державний ощадний банк України» забезпечили на 3/4 зростання обсягів портфелів кредитування фізичних осіб. У 2021 р. зросли обсяги іпотечних кредитів – на 2,4 млрд грн, або на 18,7 %, зросли обсяги іпотечних кредитів завдяки розширенню кредитування за програмою «ЄОселя».

Кредитування суб'єктів господарювання скоротилося на 11 млрд грн, або на 2,04 %, практично всіма банками у 2022 р. Однак платоспроможні банки забезпечили невелике зростання кредитування суб'єктів господарювання у 2022 р. – на 0,55 % збільшились обсяги кредитів підприємствам сільського господарства.

У 2022 р. змінювалися умови кредитування за програмою «Доступні кредити 5–7–9 %», і як наслідок – обсяги кредитування за цією програмою скоротилися на 0,2 %, оскільки не всі потенціальні позичальники мали можливість отримати такі кредити. Але вже на кінець 2022 р. частка кредитів, наданих за програмою «Доступні кредити 5–7–9 %», дорівнювала більше 30 % загального банківського портфеля кредитів суб'єктів господарювання.

У 2022 р. сума кредитів, наданих фізичним особам передусім в іноземних та приватних банках, скоротилася на 66 млрд грн, або на 33,0 %. Основною причиною скорочення стала неможливість банків сформувати додаткові резерви під кредитні збитки. До того ж суми виданих нових позик не покривають суми, які надходять від погашення «старих» кредитів, обсяги яких є значно більшими. З початком повномасштабної війни банківські установи вимушені були прискорити визнання кредитних втрат, тому тенденція скорочення кредитів, наданих фізичним особам, збереглася.

АТ КБ «ПриватБанк» та приватні банки у 2023 р. мали найбільші темпи зростання обсягів кредитування суб'єктів господарювання. У структурі кредитів, наданих суб'єктам господарювання, а саме малим та середнім підприємствам у національній валюті, приватні банки займають більшу частку – 55 % [24].

Сучасна економіка не може існувати без ефективної банківської системи, основною функцією якої є забезпечення безперешкодного обігу безготівкових коштів в Україні. Умови війни ставлять під загрозу це завдання, оскільки агресор систематично наносить удари по об'єктах електронних комунікацій та енергетики [26].

Україна, перебуваючи в стані війни з 24 лютого 2022 р., до цього часу активно працює над управлінням фінансовими викликами, і ключове значення тут має забезпечення стабільності та передбачуваності функціонування національної банківської системи. В умовах воєнного конфлікту банківська система України, що була піддана значним труднощам, функціонує в умовах стресу та невизначеності. Незважаючи на це, банки продовжують свою діяльність, намагаючись виконувати свої зобов'язання та дотримуватися установлених нормативів.

Водночас очевидно, що банківський сектор наразі перебуває на етапі трансформації, адаптуючись до нових реалій умов воєнного стану. Важливим кроком для забезпечення стабільності банківської системи стало прийняття Постанови № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» Національним банком України. Цей документ описує основні правила діяльності банківських установ в умовах війни, забезпечуючи безперебійне функціонування відділень [44].

Наприкінці лютого 2022 р. Національний банк здійснив заходи для стабілізації банківської системи, знизивши деякі нормативи для комерційних банків і сприяючи їх адаптації та зміні бізнес-моделей. Це дало змогу стимулювати кредитування важливих галузей економіки та забезпечити фінансову підтримку бізнесу через банківські кредити [27].

Уряд України розробив низку *програм для фінансової підтримки бізнесу через кредитування*, зокрема у сфері сільського господарства. Вони призначені для сприяння підтримці економіки та ефективного використання наявних ресур-

сів. Але навіть за умов певної стабілізації банкам необхідно вирішувати низку ризиків та проблем, що ускладнюють їх діяльність в умовах війни. Вони виявляються в ситуації, де необхідно приймати радикальні рішення для адаптації до нових, складних реалій, що включають скорочення кількості відділень, посилення вимог до клієнтів-боржників і зміни стратегічного планування з довгострокового та середньострокового на короткострокове.

Від початку війни внесено певні *зміни до Податкового кодексу та інших законодавчих актів України задля адаптації їх положень до умов воєнного стану*. Ці зміни впливають на регулювання діяльності банків та небанківських фінансових установ, зокрема тих, що надають послуги з кредитування. Метою цих змін вважається полегшення ситуації для позичальників під час воєнного конфлікту та періоду після його завершення, оскільки не всі з них можуть своєчасно виплачувати кредити. Відповідно до внесених змін, передбачено скасування штрафів за прострочення кредитів, можливість встановлення періодів «кредитних канікул» та обмеження зростання відсоткових ставок за користування кредитом, за винятком випадків, коли це вказано у кредитному договорі. Операції з депозитами можна виконувати в установах, які продовжують працювати. Якщо особистий візит до банку неможливий, такі операції можна здійснити дистанційно через інтернет-банкінг із перерахуванням коштів на платіжну картку.

На сучасному етапі розвитку банківської системи України спостерігається низка проблем і викликів, що значно ускладнюють її стабільне функціонування. Серед основних **негативних явищ, які впливають на банківський сектор**, варто виділити такі:

1. Відтік депозитних коштів населення. Масове і найбільше за всю історію незалежності України вилучення депозитів у 2014–2017 р. було спричинене недовірою до банківської системи та зниженням реальних доходів населення через зростання рівня інфляції. Банки довго боролися з наслідками масового відтоку депозитів.

2. Втрати банків через воєнні дії на території України.

3. Зростання прострочень за кредитами. В НБУ пояснюють, що загальна вага проблемних кредитів зростає через скорочення банками реального кредитного портфеля внаслідок зростання прострочених боргів та відсутності нових позик. Також регулятор вказує на відсутність ринку проблемних активів. Крім недоотримання доходів через погіршення якості кредитів, банки вимушені створювати резерви під проблемні позики. Серйозною проблемою є потреба у додаткових резервах для зростаючих валютних кредитів у гривневому еквіваленті.

4. Помітний удар для банків із чималою часткою інсайдерських кредитів – виданих акціонерам або пов'язаним з ними особам (банк вважається вразливим під час кризи, якщо частка інсайдерських кредитів перевищує 30 %). У деяких українських банків цей показник значний та інколи може дорівнювати 93 %.

5. Порушення в діяльності банків – наприклад, діяльність «кишенькових банків», за допомогою яких «відмивали» готівку. Саме через це свого часу було ліквідовано 5 банків (ПАТ «КБ «Аксіома», ПАТ «ІнтерКредитБанк», ПАТ «Прайм-Банк», ПАТ «Грін Банк», ПАТ «Меліор Банк»).

6. Низький рівень капіталізації комерційних банків, порівняно з іноземними банками.

Банківська система визначає фінансово-кредитну безпеку держави, і стан банківського сектору впливає на загальний рівень фінансової безпеки країни. Навіть за умови значної підтримки Національного банку України **банківська система країни залишається у вразливому стані**, враховуючи **потенційні загрози для її функціонування** під час воєнного стану:

1. Збільшення кредитного ризику. Умови воєнного стану призводять до поступового скорочення кредитного портфеля, особливо від юридичних осіб, через зменшення ділової активності. Виникнення нових кредитів не може компенсувати погашення старих, що призводить до підвищення процентних ставок. Руйнування майна позичальників та погіршення їхньої фінансової стійкості впливає на спроможність обслуговування кредитів, зростання ризику кредитних збитків та можливі втрати капіталу банків.

2. Збільшення вимог до ліквідності, особливо для менших банків. Підвищення резервних вимог і валютних обмежень напряму впливає на обсяги депозитів та ліквідність банків, вимагаючи від них адаптації стратегій управління ліквідністю.

3. Нестабільність в обмінних курсах, що впливає на операції з іноземною валютою. Банки та їх клієнти стикаються зі значними коливаннями курсів національної валюти, що потребує постійного моніторингу та валютного нагляду.

4. Зростання витрат на забезпечення безпеки банківських установ, включно з захистом приміщень, персоналу та інформаційних систем. Подальше скорочення часу роботи та обмеження обслуговування клієнтів внаслідок потенційних атак також враховується як фактор можливих втрат.

Для оновлення роботи банків в Україні потрібен певний час, оскільки банківська система має бути реформована. Натомість відновлення довіри населення, суб'єктів господарювання, держави до банківської системи можливе лише у разі впровадження інноваційних підходів НБУ, розуміння функції захисту інтересів вкладників, акціонерів і кредиторів, що передбачає перебудову філософії надання фінансових послуг, їх якості, засудження механізму «очищення» як помилкового, модернізації методичного та аналітичного інструментарію реструктуризації, факхового менеджменту.

3. Банківська інфраструктура України

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) є елементом банківської інфраструктури країни.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) заснований з метою захисту законних інтересів та прав вкладників банків. Він виконує функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виключення з ринку неплатоспроможних банків, що полягають у такому:

- виплати відшкодувань за вкладами у законодавчо визначеному порядку та обсягах;
- регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб;
- акумулювання ресурсів для можливості відшкодування витрат за вкладами;
- інвестування грошей у державні цінні папери;
- здійснення процедури тимчасової адміністрації та ліквідації банків для виведення неплатоспроможних банків з ринку;
- надання необхідної інформації громадянам про систему гарантування вкладів фізичних осіб.

Взаємодія ФГВФО з НБУ та органами державної влади здійснюється в межах, визначених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» та іншими актами законодавства.

Наразі актуальним є пошук оптимально функціонуючої системи фінансової безпеки та ефективної взаємодії всіх її компонентів (об'єктів та суб'єктів), включно з пруденційним регулюванням та наглядом, врегулюванням неплатоспроможності, страхуванням вкладів та функцією кредитора останньої інстанції. Подальший аналіз має допомогти визначити, як реалізувати цілісний підхід, що ґрунтується на тісній координації між усіма відповідними органами системи фінансової безпеки у визначенні та впровадженні бажаної стратегії врегулювання неплатоспроможності [19]. Це може передбачати оцінку системної важливості та вибір оптимального інструменту для втручання у кризу та заходів її врегулювання (наприклад, забезпечення безперервності діяльності або ліквідація з виплатою депозитів). Для вітчизняної системи страхування цей виклик є вкрай актуальним, оскільки має забезпечувати ефективну взаємодію насамперед між НБУ та ФГВФО.

Однією з **причин неефективності системи гарантування вкладів банків України є «від'єднаність» системи** від інших елементів системи забезпечення фінансової стабільності, зокрема **від банківського нагляду**. Це означає, що система гарантування вкладів працює окремо від процесів нагляду та регулювання банківської діяльності, що ускладнює виявлення фінансових проблем у банках на ранній стадії. Недостатня координація та взаємодія між різними фінансовими установами може призвести до ризиків для фінансової стабільності та збільшити за-

грози, з якими стикаються вкладники. Вирішення цього питання важливе для запобігання можливим фінансовим кризам.

Обмеженість ресурсів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) **та відсутність інструментів для ефективного інвестування власних коштів** також є серйозними проблемами. Сьогодні ФГВФО дозволено інвестувати кошти безпосередньо в державні облігації України (ОВДП), однак потенціал придбання цих облігацій обмежений через відсутність вільних ресурсів. До того ж точаться дебати щодо пошуку нових шляхів поповнення ресурсів ФГВФО для збереження його дієвості та ефективності.

Серед можливих сценаріїв поповнення ресурсів ФГВФО можна подумати про **збільшення типової суми платежу банків**. Зараз банки повинні сплачувати уряду частину ФГВФО, яка використовується для забезпечення безпеки вкладів фізичних осіб. Вища ставка цього збору стала б додатковим джерелом фінансування для Фонду та дала б змогу мати більше коштів для купівлі державних облігацій. Однак важливо визнати, що будь-яке збільшення типової комісії або розширення учасників Фонду матиме свої наслідки (наприклад, підвищення ставки податку на банки може збільшити їх фінансовий тягар і негативно вплинути на прибутковість).

Збільшення кількості учасників можна вважати джерелом нових ресурсів, але це вимагатиме додаткового контролю та регулювання з боку органів влади для забезпечення стабільності та надійності фінансової системи. Аналіз впливу цифрових інновацій як на поведінку клієнтів, так і на спосіб надання банківських послуг є важливим для розуміння наслідків цих тенденцій для систем страхування вкладів.

Фінтех впливає на страховиків депозитів через численні прямі та непрямі канали, які можуть зачіпати самі основи банківського сектору, як-от платіжні системи та роль традиційних депозитів. Сюди належать розробки в галузі моніторингу соціальних мереж для полегшення раннього реагування в разі потрясінь, комунікаційні стратегії страховиків депозитів і програми інформування громадськості, а також нові тенденції, як-от стейблкоїни і цифрові валюти центральних банків європейських країн (CBDC), які можуть створити додаткову невизначеність щодо поведінки вкладників (наприклад, прискорити швидкість зняття коштів) і вплинути на бізнес-моделі установ, що приймають депозити. Оскільки кількість кібератак і злочинності зростає, захист фінансових даних і систем зараз вважається надзвичайно важливим завданням. Європейські стандарти вимагають, щоб депозитна система мала ефективні заходи кібербезпеки. Існує потреба у розвитку політики та обговоренні стандартів, що також може вплинути на страховиків депозитів [19]. Отже, правове та регуляторне середовище має бути гармонізованим зі стандартами Європейського Союзу, тобто закони та правила щодо депо-

зитної системи повинні відповідати чинним європейським нормам і директивам. Це усуне плутанину та конфлікт із європейськими партнерами, а також забезпечить стабільність і прозорість фінансового сектору України. Банки мають право створювати неприбуткові спілки, громадські організації, асоціації з метою розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, захисту та представлення інтересів своїх членів, забезпечення наукового та інформаційного обміну та професійних інтересів.

Всеукраїнська громадська організація захисту прав споживачів фінансових послуг – некомерційна структура, що надає безкоштовну юридичну допомогу та правову підтримку вкладникам банків і кредитних спілок, клієнтам страхових компаній та інших фінансових установ щодо повернення коштів. Її головними завданнями є:

- сприяти захисту законних прав та інтересів споживачів фінансових послуг;
- брати участь у формуванні державної політики щодо якості та умов надання фінансових послуг, захисту прав споживачів фінансових послуг;
- брати участь у суспільному та політичному житті України;
- брати участь у формуванні громадянського суспільства в Україні.

Превентивні методи захисту прав споживачів фінансових послуг найдієвіші, адже завжди легше попередити проблему, ніж долати її наслідки. Саме тому для Національного банку України залишається важливим **питання розкриття інформації для споживача** ще на етапі вибору фінансової установи та її послуг, а також суттєве вдосконалення умов договорів фінансових установ. У жовтні 2021 р. НБУ затвердив вимоги до розкриття небанківськими фінансовими установами повної інформації про послугу споживчого кредитування та повну вартість кредиту для споживача. Це стосується вебсайтів фінансових установ, поширення інформації в рекламі, інформування під час користування кредитом, а також особливостей розкриття інформації щодо мікрокредитів. Вимоги розроблені з урахуванням особливостей діяльності фінансових компаній та гармонізовані з уже діючими вимогами для банків. Тому всі фінансові установи, які займаються споживчим кредитуванням населення, у рівних умовах.

Передумовою для розроблення саме цих вимог стало поширення фінансовими установами оманливої практики, коли в рекламі споживчих кредитів, а особливо мікрокредитів, зазначалася *перекручена та неповна інформація* (наприклад, сумнозвісні кредити «під 0 %», які є більше казкою, аніж реальністю). Розповсюдженим явищем було й те, що на вебсайтах фінансових установ *не було повної інформації про вартість та істотні характеристики споживчого кредиту*. І чи не найголовніше – *споживач не завжди отримував інформацію про можливі наслідки в разі порушення умов кредитного договору*.

Сьогодні **Національний банк України має чіткі вимоги до реклами споживчих кредитів**. Вона має містити максимальну суму кредиту, строк кредитування, реальну річну процентну ставку або ж не містити жодних із цих трьох істотних умов і бути іміджевою чи категорійною. Заборонено викладати інформацію у способи, що ускладнюють її сприйняття: писати примітки на полях, використовувати колір тексту, що зливається з фоном, будувати з тексту геометричні фігури тощо. На всіх вебсайтах фінансових установ повинна бути достатня за обсягом, достовірна інформація про умови надання споживчих кредитів, а саме:

- істотні характеристики споживчого кредиту – його сума, строк, вартість, комісії, процентні ставки – у стандартизованому форматі;
- інформація про вартість супровідних послуг (наприклад, страхової компанії, державного реєстратора, нотаріуса, оцінювача);
- умови дострокового повернення, а також штрафні санкції в разі порушення умов кредитування тощо.

Споживач ще на етапі вибору кредитора повинен мати змогу отримати повну та зрозумілу інформацію з вебсайта фінансової установи для легкого порівняння з аналогічним кредитним продуктом іншої небанківської фінансової установи чи банку. Тому на вебсайтах фінансових установ уже з 2022 р. повинна оприлюднюватися інформація, мінімально необхідна споживачеві. Також незабаром на вебсайтах небанківських фінансових установ з'явиться *калькулятор для розрахунку загальної вартості кредиту з урахуванням усіх витрат на супровідні послуги, податків, зборів тощо*.

Удосконалення умов договорів банків та небанківських фінансових установ – наступне завдання, над яким працює НБУ, бо услід за чесною рекламою мають йти не менш чесні договори (без вигаданих термінів, мікроскопічного шрифту та умов, що суперечать законодавству). Тому **НБУ установив додаткові вимоги до договорів установ парабанківської системи про надання коштів у позику**, а також, ще раніше, **до кредитних, депозитних та договорів про відкриття та ведення поточних рахунків банків**. Встановлено технічні вимоги до викладу тексту договорів для полегшення його сприйняття. Якщо узагальнити – договори повинні бути читабельними. Дрібний шрифт і яскраві кольори – заборонено. Договори у вигляді електронних документів мають бути підписані кваліфікованим електронним підписом чи кваліфікованою електронною печаткою кредитодавця із зазначенням дати та часу. Споживач, зі свого боку, також має накласти свій електронний підпис. Загальна вимога до усіх договорів – не мати недобросовісних умов. Договори не повинні фіксувати:

- право фінустанови на односторонню зміну умов договору без реального надсилання повідомлення споживачеві;
- право фінустанови встановлювати плату або за дострокове повернення кредиту;

- зобов'язання споживача повідомити про намір розірвати договір або достроково виконати зобов'язання за договором у строк, що не є розумним, або не обґрунтовано завчасно;
- вимагати від отримувача фінансової послуги сплати послуг фінансової установи або третіх осіб, строк (термін) надання яких за договором ще не настав, якщо інше не визначено законодавством України;
- одноосібно визначати належність виконання сторонами умов договору тощо.

За порушення вимог до договорів або інформаційного забезпечення клієнтів Національний банк України передбачив **заходи впливу**: від вимоги усунути порушення до тимчасового зупинення або анулювання ліцензії на провадження діяльності з надання фінансових послуг. До того ж за порушення вимог до реклами передбачені окремі штрафи. Для кредиторів – небанківських установ усі ці вимоги є новими та набрали чинності на початку січня та лютого 2022 р. Йдеться про постанови Правління Національного банку № 100 «Про затвердження Положення про інформаційне забезпечення фінансовими установами споживачів щодо надання послуг споживчого кредитування» та № 113 «Про затвердження Положення про додаткові вимоги до договорів небанківських фінансових установ про надання коштів у позику (споживчий, фінансовий кредит)». Національний банк України запланував пріоритетний та посилений безвиїзний нагляд за дотриманням небанківськими фінансовими установами цих вимог уже з лютого. Пріоритетність і нагальність питання зумовлено саме потребою докорінної зміни практики кредитування фінансовими компаніями та приведення її до цивілізованого рівня з урахуванням усіх проблем споживачів, які виникли на ринку за роки, коли не було такого регулювання.

Банківською асоціацією є некомерційна громадська організація, членами якої є комерційні банки. Вона створюється з метою представлення інтересів банків в органах виконавчої, законодавчої, судової влади, а також вдосконалення та координації їх діяльності. Основним завданням банківських асоціацій є відстоювання інтересів банківської спільноти на державному рівні – у Верховній раді, НБУ, Кабінеті Міністрів, Міністерстві фінансів тощо – та надання допомоги банкам-членам у розв'язанні поточних питань їх діяльності. Усі банківські асоціації де-юре є неприбутковими громадськими організаціями, покривають свої операційні витрати коштом членських внесків. Наразі в Україні діють Асоціація українських банків, «Незалежна асоціація банків України», фінансові асоціації України.

Асоціація українських банків (АУБ) – перша українська банківська асоціація, заснована у 1990 р. комерційними банками України з метою розвитку банківської системи та захисту інтересів своїх членів. Протягом усього періоду існу-

вання АУБ стежить та аналізує всі зміни банківської системи, а також надає пропозиції задля забезпечення стабільного функціонування національної економіки. Її співзасновники – 9 українських комерційних банків. АУБ об'єднує діючі в Україні комерційні банки та представляє їх системні інтереси у відносинах із Національним банком України, Верховною Радою, Адміністрацією Президента, Кабінетом Міністрів, Державною податковою службою, Верховним судом України, іншими державними та недержавними установами та організаціями. **Призначення асоціації – у розвитку банківської системи України та захисті інтересів своїх членів.** Членами АУБ є понад 70 організацій, до яких входять комерційні та державні банки та небанківські фінансові компанії. АУБ була учасником впровадження грошової реформи в Україні, підготовки законів «Про Національний банк України», «Про банки та банківську діяльність», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) коштів, отриманих злочинним шляхом» та інших нормативних актів. У кризові для України періоди АУБ зробила свій внесок для порятунку банківської системи від краху, зокрема здійснила проєктну роботу, що дала змогу виключити Україну з «чорного» списку FATF. Чимало пропозицій Асоціації українських банків було враховано парламентом під час прийняття антикризових законопроєктів, і зараз вони є невід'ємною частиною антикризового законодавства. За сприяння АУБ вдалося зменшити мінімальний рівень статутного капіталу для банків України до 200 млн грн. Після повномасштабного вторгнення російських військ АУБ зосередила роботу над захистом інтересів українських банків та фінансових компаній та пом'якшенням норм банківського сектору. Зокрема, після прийняття рішення Радою НБУ про підняття облікової ставки до розміру 25 % асоціація та її члени виступили з консолідованим зверненням, у якому запропонували низку правок, які б унеможливили банкрутство більш ніж 20 українських банків.

Незалежна асоціація банків України (НАБУ). Місія – всебічно сприяти створенню стабільної фінансової системи України, розв'язанню завдань та проблем банківського сектору, збільшення прибутковості реального сектору та модернізації національної економіки. НАБУ – надійний та потужний представник банківського сектору, ефективний партнер для органів державної влади та управління. Члени асоціації сприяють модернізації банківської системи, найвищою якістю якої є її фінансова стабільність, що базується на надійності кожного її ланцюжка, а успішність окремого банку залежить від успішності всієї банківської системи. Лише синергетичний ефект результатів діяльності всієї системи може забезпечити стає спільне зростання. Здорова конкуренція є запорукою стабільного розвитку банківської системи, тому недобросовісна конкуренція засуджується. Члени НАБУ об'єднуються на основі таких цінностей:

- **Професійність.** Професійність і чесність кожного банкіра перед клієнтом забезпечує довіру до банківської системи в Україні. Банківська спільнота ство-

рює механізми професійної підтримки для кожного банкіра. Асоціація у своїй діяльності використовує професійні знання та досвід кращих представників банківської справи.

- **Відповідальність.** Великі банківські установи зацікавлені в успішності малих так само, як і малі зацікавлені в успішності великих. Банківські установи з іноземним капіталом зацікавлені в успішності банків з українським капіталом так само, як і банківські установи з українським капіталом зацікавлені в успішності банків з іноземним капіталом.

- **Рівність.** Будь-які обмеження діяльності банків в Україні не можуть бути введені в інтересах окремо взятого банку або групи банків, а мають бути покликані виключно національними інтересами.

- **Прозорість.** Асоціація у своїй роботі керується принципами прозорості завдяки проведенню незалежного аудиту діяльності та періодичної звітності перед членами.

- **Ефективність.** Асоціація концентрується у своїй діяльності на пріоритетних завданнях, що стоять перед банками країни, забезпечуючи зміну керівництва, швидке вирішення конфліктів, контроль за використанням ресурсів.

Фінансова асоціація – це об’єднання фінансових установ, створене для досягнення спільних цілей, як-от розвиток ринку фінансових послуг, захист інтересів учасників, обмін досвідом, розробка та впровадження спільних стандартів і правил, а також представництво інтересів членів перед органами державної влади.

Фінансові асоціації України: Асоціація приватних інвесторів України, Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу, Асоціація українських банків.

Асоціація приватних інвесторів України (АПУ) є першою некомерційною організацією, яка об’єднує приватних і корпоративних інвесторів у всіх регіонах України. У серпні 2023 р. асоціація «Приватні Інвестори України» уклала Меморандум про співробітництво в інвестиційній сфері з платформною «UKRAINE TOGETHER» (USA). Це партнерство спрямовано на підтримку інвестицій та міжнародного співробітництва у сфері відновлення економіки та соціальної сфери України, оновлення виробничої, транспортної, енергетичної інфраструктури, впровадження сучасних енергоефективних технологій та екологічних стандартів [46].

Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу (УАІБ) є добровільною недержавною некомерційною організацією і об’єднує адміністраторів недержавних пенсійних фондів та компанії з управління активами. Вона утворена у квітні 1995 р. і є однією з найстаріших професійних організацій учасників фондового ринку, заснованою на засадах саморегулювання, рівноправності, вільного волевиявлення і спільності інтересів своїх членів. На фондового ринку УАІБ наділена такими **повноваженнями:**

- розробка та затвердження членами Асоціації методичних рекомендацій щодо провадження професійної діяльності;
- впровадження норм професійної етики членів Асоціації у практичній діяльності;
- впровадження механізмів розв’язання спорів, що пов’язані з професійною діяльністю членів Асоціації;
- моніторинг дотримання членами Асоціації Статуту та внутрішніх документів Асоціації.

Відповідно до своїх повноважень як об’єднання професійних учасників Асоціація:

- пояснює мету інвестиційної діяльності, переваги і можливі ризики спільного інвестування завдяки:
  - проведенню дискусій, «круглих столів», конференцій тощо;
  - інформуванню потенційних інвесторів про можливості інвестування в Україну;
  - публічним виступам у засобах масової інформації;
  - залученню вітчизняних і закордонних консультантів для підготовки рекомендацій щодо розвитку фінансових ринків;
- проводить заходи щодо популяризації довіри інвесторів до інституційних інвесторів;
- інформує членів Асоціації про зміни у законодавстві, яке регулює функціонування фондового ринку України;
- інформує суспільство про діяльність Асоціації;
- організовує співпрацю з іншими учасниками грошового, фондового та фінансового ринків;
- організовує співпрацю з державними органами влади;
- виконує аналітичні та маркетингові роботи;
- організовує проведення пресконференцій;
- залучає членів Асоціації до заходів, що проводяться органами державної влади, присвячених економічному розвитку та фінансового ринку України;
- сприяє розвитку добросовісної конкуренції між інститутами фондового ринку у сфері управління активами.

Асоціація має право:

- ініціювати підготовку проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів, направлених на розвиток фондового ринку;
- проявляти ініціативу щодо вдосконалення законодавства України;
- направляти запити й отримувати необхідну інформацію від органів державної влади й органів місцевого самоврядування;
- узагальнювати та формувати аналітичні дані про стан фондового ринку;

- здійснювати контроль професійної діяльності членів Асоціації на фондовому ринку;
- попереджати, тимчасове припиняти членство, виключати зі складу Асоціації;
- оскаржувати у встановленому законодавством порядку дії органів влади, що порушують права і інтереси Асоціації;
- здійснювати делеговані Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку повноваження;

Українська асоціація інвестиційного бізнесу не має делегованих НКЦПФР повноважень [50].

Асоціація українських банків (АУБ) – це громадська організація, яка об’єднує українські банки та банківські об’єднання. АУБ сприяє розвитку банківської системи, представляє інтереси банків у відносинах з державними органами та здійснює інші види діяльності, спрямовані на підтримку банківської галузі.

Основні напрями роботи АУБ:

- пропозиції з питань нормативно-правового регулювання банківської діяльності та оподаткування;
- пропозиції до нормативних актів НБУ та інших державних органів;
- листування з вищими посадовими особами України;
- листування з Національним банком України;
- пропозиції та експертні висновки до Законів України, законопроектів з питань банківської діяльності.

Рейтингові агентства. Рейтингове агентство – це юридична особа, що спеціалізується на визначенні кредитних рейтингів та наданні інформаційно-аналітичних послуг, які пов’язані з визначенням кредитних рейтингів. Найпопулярнішими у світі є оцінки трьох рейтингових агентств: Moody’s, Standard & Poor’s та Fitch. Світова практика визнає рейтинг як інструмент, за допомогою якого проводять порівняльний аналіз динамічно розвинених систем. Рейтинг банків характеризує їх діяльність і встановлює комплексну оцінку фінансового стану за стандартизованим набором показників. Метою рейтингування є визначення інтегрованих оцінок і прогнозування майбутніх результатів діяльності банку. Основною умовою рейтингу є зорієнтувати потенційних користувачів у поточній ситуації, що склалася в системі комерційних банків, визначити позицію банку серед інших банків. Рейтингова оцінка характеризує рівень спроможності емітента своєчасно та в повному обсязі виплачувати відсотки і основну суму за борговими зобов’язаннями відносно боргових зобов’язань інших позичальників. В Україні працюють рейтингові агентства: ТОВ Рейтингове агентство «ІВІ-Рейтинг», ТОВ Рейтинго-

ве агентство «ЕКСПЕРТ-РЕЙТИНГ», Національне рейтингове агентство «Рюрік», «Кредит-Рейтинг», Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України (АРІФРУ) або Stock market infrastructure development agency of Ukraine (SMIDA) тощо.

З 2026 р. в Україні почнуть діяти нові правила для рейтингових агентств, які будуть відповідати європейським стандартам.

Консалтингові компанії – це організації, які надають кваліфіковані консультації та рекомендації, спрямовані на розв’язання бізнес-питань та розвитку установи. Різноманітність клієнтів, послуг, підходів до здійснення діяльності зумовлює наявність різних типів консультаційних організацій. В Україні можна виділити:

- великі багатофункціональні закордонні консультаційні фірми (наприклад, CIVITTA є провідною компанією у сфері управлінського консалтингу в Центральній і Східній Європі, що була заснована як альянс консалтингових фірм у Балтійських країнах зі штаб-квартирою в Естонії. Консультанти допомагають фірмам, що діють у більш ніж 40 країнах Європи, Азії та Америки. Зараз компанія має за плечима понад 10 000 вдалих проєктів. CIVITTA пропонує альтернативу традиційному управлінському консалтингу, надає високоякісні фактоорієнтовані та аналітично точні консалтингові послуги клієнтам за розумну ціну, консультує клієнтів приватного і державного сектору, допомагає їм стати більш інноваційними, ефективними, і динамічними);
- дрібні й середні консультаційні фірми;
- консультаційні підрозділи (відділи) закладів, які займаються удосконаленням роботи невеликих організацій;
- консультанти-індивідуали: універсали з широким досвідом у галузі управління або вузькоспеціалізовані фахівці (перевага таких консультантів полягає в чітко індивідуалізованому та гнучкому підході).

Види консалтингу в економіці:

– стратегічний консалтинг (консультанти дають покрокові рекомендації з розвитку підприємства, допомагають погодити бачення компанії з її довгостроковою й середньостроковою стратегією та цілями, щоб переконатися, що вона рухається в правильному напрямі);

– управлінський (менеджмент-консалтинг) (комплекс консультаційних послуг задля підвищення ефективності роботи компанії, рівня управління, конкурентоспроможності, продуктивності праці, зниження витрат тощо);

– кадровий консалтинг (комплекс заходів, націлених на вирішення або запобігання різноманітних проблем в управлінні персоналом; дії для підвищення ефективності роботи співробітників компанії);

- фінансовий консалтинг (комплекс послуг, націлений на ефективне управління коштами, іншими активами фірми, грамотний розподіл бюджету та зовнішніх вкладень);
- IT-консалтинг (різновид аутсорсингових послуг, за яких вузькі спеціалісти в галузі інформаційних, комп'ютерних чи інтернет-технологій надають консультації бізнесменам щодо оптимізації процесів та підвищення загальної ефективності комерційної діяльності);
- операційний (проектний) консалтинг (допомога консультантів в оптимізації системи бізнес-процесів, проектуванні чіткої і зрозумілої структурно-функціональної схеми підприємства, виборі моделі, за якою відбуватиметься впровадження змін у компанії, налагодженні інформаційного обміну між співробітниками, документообігу між відділами й офісами підприємства).

Дочірні компанії банків є значущим елементом банківської інфраструктури України. Відповідно до Закону «Про банки і банківську діяльність», дочірня компанія (*subsidiary*) – це юридична особа, яка контролюється іншою юридичною особою (материнською компанією) [37]. Основною метою створення дочірніх компаній є полегшення виконання банківських операцій. Характеристика дочірніх структур наведена нижче.

Фінансові компанії можуть створюватись на акціонерних чи пайових засадах як самостійні юридичні особи або як окремі структурні підрозділи, філії, дочірні підприємства банків і страхових компаній. Фінансові компанії можуть створюватись виробниками споживчих товарів. Вони надають різні фінансові послуги (страхування, лізинг, іпотечне кредитування тощо). Такі установи доповнюють банківську систему та розширюють її функціонал [5].

Основною функцією таких компаній є надання позик покупцям споживчих товарів через придбання боргових зобов'язань у торговельних фірм. Спочатку покупець сплачує частину вартості товару (приблизно 20 %), а решта суми покупки оформляється в кредит. Фінансова компанія направляє продавцю суму, що дорівнює ціні товару за мінусом сплаченої частини. Покупець протягом усього терміну договору (зазвичай від 1 до 4 років) погашає заборгованість перед фінансовою компанією, сплачуючи також відсотки. Процент за такими кредитами зазвичай вищий, ніж процент за банківський кредит, бо рівень ризику непогашення кредиту є значним.

Деякі фінансові компанії використовують інші схеми кредитування. У розвинених країнах інтенсивний розвиток фінансових компаній останніми роками пов'язаний із потребами швидкого просування продукції товаровиробників до споживача в періоди зниження купівельної спроможності населення. Зокрема, у США розвиток компаній, як-от «Дженерал Моторз Аксептанс Корпорейшн»,

«Ай-Бі-Ем Кредит», «Форд Мотор Кредит», призвів до заміщення ними значної частини банківського ринку позичкових капіталів.

Служби інкасації. Фахівці служб інкасації (італ. *incassazione* – «класти в ящик») займаються збором і перевезенням цінностей, причому не обов'язково готівкових грошей. Инкасатори можуть перевозити дорогоцінні метали, ювелірні вироби, банківські документи, карти тощо.

Страхові компанії. Наприклад, Перший Український Міжнародний Банк (ПУМБ) піклується про своїх клієнтів, докладаючи максимум зусиль для захисту їх інтересів та забезпечення комфорту в користуванні банківськими послугами. Саме тому Банк здійснює ретельну *перевірку (акредитацію) страхових компаній*, з якими пропонує укласти договори страхування заставного майна. Процедура акредитації страхових компаній включає оцінку платоспроможності страхових компаній, аналіз фінансового стану, статистики виплат страхових відшкодувань та здійснюється з метою визначення спроможності страхової компанії у повному обсязі та своєчасно виконувати взяті на себе зобов'язання за договорами страхування. Вимоги Банку до страхових компаній є публічними, прозорими, відкритими та рівними до всіх страхових компаній.

Аудиторські фірми. Аудиторська фірма – юридична особа, заснована з метою здійснення аудиторської діяльності. Це організація, включена до реєстру аудиторів і аудиторських фірм України, що займається виключно наданням аудиторських послуг. Аудиторські фірми можуть створюватися на основі будь-якої форми власності.

Факторингові компанії. Факторингова компанія – фінансова установа, що здійснює операції з купівлі права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за надані послуги або поставку товарів в інтересах третіх осіб за власний кошт або за кошти третіх осіб, водночас беручи на себе ризик виконання таких вимог, а також прийом платежів, з метою отримання доходу або заощадження реальної вартості фінансових активів.

На території України факторинг – поки що доволі новий напрям і знаходиться на стадії формування, водночас доволі активно бізнес розвивається в цій сфері фінансових послуг. Ті факторингові компанії, що почали активно працювати після фінансової кризи, знаходяться зараз у виграшному положенні, можуть активно розвиватися і надавати факторингові послуги, оскільки не мають значних обсягів проблемної заборгованості у своєму портфелі. **Факторинг** – сукупність фінансових послуг, що передбачає операції з фінансовими активами:

– фінансування юридичних осіб шляхом купівлі в них права вимоги до третьої сторони – покупця, або під забезпечення зобов'язань із повернення отриманого раніше фінансування методом передачі покупцем у завдаток права вимоги, включно з правом вимоги, яке виникне в майбутньому до покупця;

– отримання оплати за відступлення права вимоги від юридичної особи-боржника за договором, за яким виникає ця поступка;

– отримання оплати за користування грошима, що були надані клієнту, включно з дисконтуванням боргу, розподілу відсотків, винагороди, якщо інший спосіб оплати не був передбачений в договорі, на якому базується поступка.

Факторингові компанії під час здійснення діяльності з надання фінансових послуг повинні дотримуватись багатьох норм та вимог, які містяться у спеціальному законодавстві України. Водночас нормативно-правові акти у сфері факторингу постійно змінюються та доповнюються. Зокрема, у грудні 2021 р. Національний банк України прийняв постанову № 153 «Про затвердження Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг та умови провадження ними діяльності з надання фінансових послуг», якою було запроваджено низку принципово нових вимог до факторингового бізнесу, хоча у зв'язку з запровадженням Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [45] вище зазначена постанова втратила чинність з 01 січня 2024 р.

Лізингові компанії. Лізингова компанія – спеціалізована установа, що здійснює посередницьку діяльність щодо надання в оренду майна на умовах лізингу. Поняття «лізинг» означає передачу однією стороною (лізингодавцем) за відповідним договором іншій стороні (лізингодержувачу) у користування майно (наприклад, предмет договору – неспоживна річ, що має індивідуальні ознаки). Предметом лізингу не може бути земельна ділянка чи інший природний об'єкт, а також майновий комплекс підприємства та підрозділи.

Трастові компанії (від англ. *trust* – «довіряти») – товариства, що здійснюють управління майном, грошима або цінними паперами чи правами за дорученням власника. Формою організації відносин між довірительом і довіреною особою є трастова угода, основний зміст якої стосується як обов'язків і відповідальності довіреної особи, так і прав та привілеїв довірителя. У сучасних умовах довірчі товариства за загальним функціональним призначенням націлені на ефективне використання майна, його фінансових форм, зменшення ризиків підприємницької діяльності та вдосконалення інвестиційного процесу.

Фінансові супермаркети займають вагоме місце у банківській інфраструктурі розвинених країн світу. В Україні їх формування відбулося нещодавно. Фі-

нансовий супермаркет – це фінансова установа, що надає безліч фінансових послуг (лізингових, факторингових, аудиторських, консультаційних та юридичних). Найчастіше **банки об'єднуються зі страховими компаніями у фінансову групу**. Переваги фінансового супермаркету для банку полягають у зростанні прибутку та залученні нових клієнтів, безпечних і комфортних умовах діяльності. Для клієнтів перевагою фінансового супермаркету є комплексне, якісне та швидке обслуговування.

Питання складу міжбанківської інфраструктури є дискусійним. Наразі економісти пропонують розширити набір елементів міжбанківської інфраструктури завдяки **організаціям, які визначають рейтинги банків; інкасаторським фірмам; розрахунково-касовим центрам; кліринговим центрам; дилерським фірмам.**

2.3. Питання для самоперевірки

1. Пояснити сутність і складники банківської системи України.
2. Обґрунтувати сутність і назвати особливості становлення та розвитку банківської системи України на першому етапі.
3. Пояснити сутність і особливості становлення та розвитку банківської системи України на другому етапі.
4. Зазначити сутність і особливості розвитку банківської системи України на третьому етапі.
5. Висвітлити сутність і особливості розвитку банківської системи України на четвертому етапі.
6. Пояснити сутність і особливості розвитку банківської системи України на п'ятому етапі.
7. Визначити сутність і особливості розвитку банківської системи України на шостому етапі.
8. Надати характеристику особливостей розвитку банківської системи України на сьомому етапі.
9. Пояснити сутність і особливості розвитку банківської системи України на сучасному етапі.
10. Обґрунтувати результати аналізу сучасного стану банківської системи України, проблеми та шляхи розв'язання.

2.4. Тестові завдання

1. **Що є необхідною умовою наявності національної банківської системи?**
  - а) економічний, політичний, воєнний суверенітет країни;
  - б) політичний, екологічний, фідучіарний суверенітет країни;

- в) екологічний, політичний, фідучіарний суверенітет країни;
- г) економічний, політичний, екологічний суверенітет країни.

2. Як розвиток ринкових відносин в економіці України впливає на банківський сектор?

- а) викликає появу банківського сектору;
- б) знижує значення банківського сектору;
- в) підвищує значення банківського сектору;
- г) нівелює значення банківського сектору.

3. Коли почалася розбудова власної банківської системи України?

- а) у складі банківської системи СРСР;
- б) у 1992 р.;
- в) у 1993 р.;
- г) у 1994 р.

4. Скільки етапів охоплює становлення та розвиток банківської системи України станом на 01.01.2024?

- а) чотири;
- б) п'ять;
- в) шість;
- г) сім.

5. Що є головною метою розвитку банківської системи України на сучасному етапі?

- а) посилення концентрації банківського капіталу;
- б) диверсифікація банківської діяльності;
- в) проведення реформ у сфері інституційного розвитку;
- г) посилення конкуренції в банківській сфері.

6. Що є перевагами фінансового супермаркету для його клієнтів?

- а) швидке, комплексне та якісне обслуговування;
- б) комфортні умови діяльності, зростання прибутку;
- в) зростання прибутку, якісне обслуговування;
- г) якісне обслуговування, комфортні умови діяльності.

7. Що належать до особливостей банківської системи на сучасному етапі?

- а) неоднорідність банківських установ;
- б) значна участь іноземного капіталу в банківському секторі;
- в) спеціалізований характер діяльності більшості українських банків;
- г) високий рівень кредитування банками національної економіки.

8. Яка установа здійснює операції з купівлі права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за надані послуги або поставку товарів в інтересах третіх осіб?

- а) фінансовий супермаркет;
- б) рейтингове агентство;
- в) трастова компанія;
- г) факторингова компанія.

9. Підприємствам яких галузей належить найбільша частка кредитів за програмою «Доступні кредити 5–7–9 %»?

- а) торгівлі та сільського господарства;
- б) торгівлі та будівництва;
- в) сільського господарства та промисловості;
- г) будівництва та промисловості.

10. Як називається добровільна недержавна некомерційна організація, що об'єднує усі компанії з управління активами в Україні?

- а) Асоціація приватних інвесторів України;
- б) Всеукраїнська громадська організація захисту прав споживачів фінансових послуг;
- в) Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу;
- г) консалтингова компанія.

11. Який консалтинг являє собою комплекс послуг, пов'язаних з ефективним управлінням коштами, іншими активами фірми, грамотний розподіл бюджету?

- а) операційний;
- б) фінансовий;
- в) кадровий;
- г) стратегічний.

12. Яка установа здійснює управління майном, грошима або цінними паперами чи правами за дорученням власника?

- а) фінансовий супермаркет;
- б) рейтингова агенція;
- в) трастова компанія;
- г) факторингова компанія.

13. Яка установа має основну функцію – надання кредитів покупцям споживчих товарів шляхом придбання у торговельних фірм боргових зобов'язань, якими були оформлені відповідні продажі?

- а) фінансовий супермаркет;
- б) фінансова компанія;
- в) трастова компанія;
- г) факторингова компанія.

14. Які компанії надають кваліфіковані консультації та рекомендації, спрямовані на розв'язання бізнес-питань та розвиток установи?

- а) консалтингові;
- б) фінансові;
- в) трастові;
- г) факторингові.

15. Яка установа є першою некомерційною організацією, що об'єднує приватних і корпоративних інвесторів у всіх регіонах України?

- а) Незалежна асоціація банків України;
- б) Асоціація приватних інвесторів України;
- в) Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу;
- г) Асоціація українських банків.

Тема 3. Комерційні банки як основна ланка банківської системи

Мета: засвоїти основні завдання, економіко-правові аспекти діяльності комерційних банків в Україні.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання сутності і видів комерційних банків та банківських об'єднань в Україні, їх основних ознак.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вміння:

- визначити економіко-правові засади створення вітчизняних банків;
- розкрити особливості функціонування державних і недержавних банків;
- висвітлити підприємницьку сутність банку;
- обґрунтувати особливості розвитку комерційних банків на сучасному етапі;
- проаналізувати екологічну та соціальну політику банків у контексті Цілей сталого розвитку ООН.

3.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Акціонерні банки – господарські товариства, корпоративні права на статутний капітал яких посвідчуються визначеною кількістю акцій однакової номінальної вартості.

Кооперативні банки – банки, створені для спільної посередницької діяльності суб'єктами господарювання, а також іншими особами шляхом добровільного членства та об'єднання пайових внесків.

Універсальні банки – здійснюють всі або майже всі види банківських операцій.

Спеціалізовані банки – концентрують зусилля на здійсненні кількох основних банківських операцій або на обслуговуванні обмеженого кола клієнтів.

Державний банк в Україні – банк, 100 % статутного капіталу якого належить державі.

Кредитний портфель банку – сукупність усіх позик, наданих банком з метою одержання прибутку.

Інвестиційний портфель банку – цілеспрямовано сформована сукупність об'єктів фінансового та/або реального інвестування, призначена для реалізації попередньо розробленої стратегії, що визначає інвестиційну мету.

Банківська група – група юридичних осіб у складі материнського банку, однієї чи більше українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній.

Горизонтальні зв'язки банків – характер узгодження, що виражає відносини між рівними за положенням в ієрархії установами.

Вертикальні зв'язки – відносини підпорядкування, що слугують каналами передачі необхідної інформації, з'єднуючи ієрархічні рівні.

3.2. Лекційний матеріал

План

1. Економіко-правові засади створення банків в Україні.
2. Підприємницька сутність банку.
3. Банківські об'єднання в Україні.
4. Особливості розвитку комерційних банків на сучасному етапі.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 12, 13, 17, 23, 32, 36, 37, 49, 50, 51].

1. Економіко-правові засади створення банків в Україні

Банки виступають невід'ємною частиною грошового господарства у всьому світі. За їх допомогою здійснюються майже всі платежі та взаємні розрахунки між учасниками економічних відносин, тому їх можна вважати «кровотвірною системою» економіки країни, оскільки вони сприяють створенню та функціонуванню ринку капіталу.

Банк є юридичною особою, яка діє на підставі банківської ліцензії. Відомості про банківську установу внесені до Державного реєстру банків. Банки мають право залучати вільні кошти від юридичних і фізичних осіб і від свого імені розміщувати їх на умовах платності та поверненості, а також проводити інші банківські операції. Діяльність банків можна охарактеризувати двояко. З одного боку, банки – це комерційні підприємства, зацікавлені в отриманні максимального прибутку; з іншого, – це важливий соціальний інститут, який є основною ланкою фінансової інфраструктури, який забезпечує надання якісних фінансових послуг і стабільні умови функціонування держави, підвищення рівня життя населення. Держава й громадськість тримає у полі зору ці дві взаємозалежні сторони діяльності банків.

Банківська діяльність з огляду на її специфіку заторкує майнові інтереси широкого кола суб'єктів і здійснює вплив на економічні процеси держави. Створення й реєстрація банків регулюються Законами України та нормативно-правовими актами НБУ, а саме: Законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про акціонерні товариства», Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», іншими законодавчими актами України. Основним документом з регулювання порядку реєстрації банків в Україні в системі нормативно-правових актів НБУ є Положення про ліцензування банків, затверджене Постановою Правління НБУ від 22 грудня 2018 р. № 149 [32].

Банки в Україні можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані. За спеціалізацією вони можуть бути інвестиційними, іпотечними, ощадними, розрахунковими. Якщо більше 50 % його активів є активами одного типу,

банк набуває статусу спеціалізованого банку. Якщо більше 50 % пасивів банку є вкладками фізичних осіб, він набуває статусу спеціалізованого ощадного банку. Станом на 01.01.2025 діючі українські банки не мають у структурі своїх пасивів коштів населення у сумі, яка перевищує 50 % загального обсягу їх ресурсів. Це вказує на те, що в Україні спеціалізованих ощадних банків немає.

За організаційно-правовою формою банки в Україні можуть бути створені як публічне акціонерне товариство або як кооперативний банк.

Акціонерним називається господарське товариство, корпоративні права на статутний капітал якого посвідчуються визначеною кількістю акцій однакової номінальної вартості.

Кооперативний банк – це банк, створений для спільної посередницької діяльності суб'єктами господарювання, а також іншими особами шляхом добровільного членства та об'єднання пайових внесків. Учасник кооперативного банку має право одного голосу незалежно від розміру своєї участі в капіталі банку. Прибутки або збитки кооперативного банку розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю за результатами фінансового року. Виділяють місцеві та центральний кооперативні банки. Мінімальна кількість учасників місцевого кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. Місцеві корпоративні банки є учасниками центрального кооперативного банку.

Рішення про заснування банку є першим кроком до створення банку. Таке рішення оформляється письмово у вигляді протоколу установчих зборів. Склад засновників банку залежить від того, чи є банк державною, чи приватною установою (рис. 3.1).

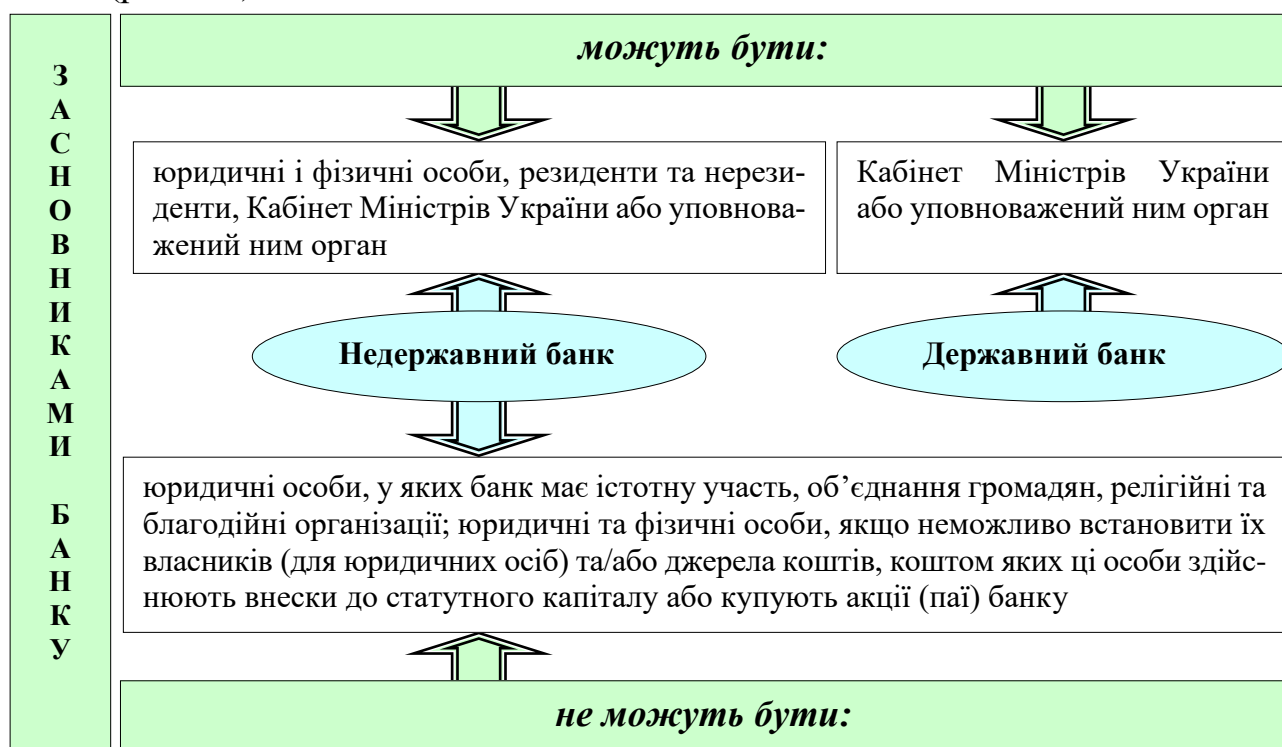

Рис. 3.1. Склад засновників банку в Україні

Державним в Україні називається банк, 100 % статутного капіталу якого знаходяться у власності держави, єдиним акціонером державного банку є держава. Таке тлумачення характеризує державний банк як установу, що знаходиться під прямим державним контролем. Управління корпоративними правами та функції вищого органу управління такого банку здійснює Кабінет Міністрів України. Центральний орган виконавчої влади має право отримувати повну інформацію про фінансово-господарську діяльність державного банку, в тому числі інформацію, що становить банківську таємницю. Така інформація необхідна для здійснення контролю за станом виконання стратегії розвитку державного банку та моніторингу діяльності державного банку.

Формування державної фінансової політики забезпечується шляхом укладання рамкової угоди про взаємодію між державним банком та Кабінетом Міністрів України, якою врегульовуються питання взаємодії між державним банком, Кабінетом Міністрів України та центральним органом виконавчої влади.

Аналізуючи різні тлумачення дефініції «державний банк», можна наголосити, що їх об'єднує один критерій – можливість контролювати його з боку держави. Однак ступінь цього контролю може бути різним. Наявність контролю за банком з боку державних органів є єдиною ознакою приналежності його до державного.

Економісти виділяють ще одну ланку в державному секторі банківської системи – *«інші банки, які знаходяться під впливом держави»*. Характерними ознаками такого впливу є:

- 1) держава є міноритарним акціонером;
- 2) державне підприємство має вплив на стратегічне управління;
- 3) «опорні банки» державних підприємств номінально належать приватним особам і підконтрольні їм.

Вищезазначене доводить, що, не враховуючи розміру державної частки у статутному капіталі, до цієї категорії можна віднести будь-який банк, що контролюється державою. Отже, поняття «державний банк» ототожнюється з поняттям «банк з державною участю». Значний внесок у трактування цього поняття внесла В. В. Онищенко. Державним, на думку автора, є банк, метою діяльності якого є не отримання прибутку, а виконання функцій фінансових агентів уряду під час реалізації програм соціально-економічного розвитку, у якому 100 % статутного капіталу належить органам державної влади, який в управлінні підпорядкований цим органам, рівень контролю держави над яким визначається відповідними нормативними актами. Однак поняття «банк з державною участю», на думку автора, є загальнішим і включає банки: 1) над активами яких органи державної влади або державні підприємства здійснюють прямий чи опосередкований контроль; 2) в капітал яких держава входить прямо чи опосередковано на постійній чи тим-

часовій основі в різних частинах та, відповідно, з різною метою [23]. Виконуючи свої функції, державні банки відіграють значну роль у забезпеченні стабільного розвитку реального сектору національної економіки.

2. Підприємницька сутність банку

Банк – це унікальне фінансово-економічне підприємницьке утворення з погляду отримання прибутку. Як підприємець, він є установою, діяльність якої спрямована на задоволення потреб безпосередніх учасників грошового ринку. Банк, як підприємство, здійснює особливий вид діяльності продуктивного характеру. Банківська установа створює свій специфічний продукт:

- по-перше, емітує гроші на макро- і мікрорівні, які обслуговують повний цикл суспільного відтворення;
- по-друге, акумулює вільні ресурси на умовах платності та поверненості;
- по-третє, надає банківські кредити, які мають повернутися до своєї первісної точки з прирощенням у вигляді позичкового відсотка;
- по-четверте, надає різнопланові банківські послуги.

Банківська діяльність різноманітна, охоплює різні види операцій, а саме: організовує грошовий оборот і кредитні відносини, здійснює фінансування економіки, укладає посередницькі угоди щодо управління майном, операції з цінними паперами тощо. Банки надають консалтингові послуги, ініціюють обговорення законодавчих і господарських програм, ведуть фінансово-статистичну звітність.

Методологічними ознаками аналізу економічної підприємницької діяльності банків можуть бути:

1. Абстрактність виражає загальну характеристику реальної діяльності банку як цілого. Підприємницьку сутність варто розглядати на макрорівні, включно зі всім різноманіттям операцій конкретних банків.

2. Одиначність незалежно від його видів. Певний вид діяльності банку має свою специфіку, яка доводить різноманіття банків як єдиного цілого.

3. Специфічні риси відрізняють банк від інших економічних інститутів та доводять, що банківський продукт має особливий характер.

4. Структура банківської установи надає банку можливість функціонувати як фінансовому посереднику.

Отже, банки – це комерційні підприємства посередницького типу з купівлі-продажу різних активів, головним елементом яких є гроші, що емітує центральний банк країни. Гроші являють собою безстроковий титул національного права власності, забезпечений довірою до держави.

Прибутковість як елемент банківської стабільності залежить від співвідношення надходжень і витрат. Оцінювання прибутковості здійснюється за допомогою відповідних показників. Найпоширенішими показниками прибутковості бан-

ку є: прибутковість акціонерного капіталу (*ROE*); прибутковість банківських активів (*ROA*); процентна маржа (*SPRED*).

Максимізація прибутку є підґрунтям для стабільного виконання банками зобов'язань перед клієнтами, акціонерами, вкладниками, державою. Однак у разі настання форс-мажорних обставин ці мотиви можуть суперечити зобов'язанням та переростати у конфлікт інтересів і зобов'язань. Цей конфлікт тим небезпечніший, чим більшим обсягом залучених ресурсів цей банк оперує, чим менша середня тривалість договорів, що укладаються, чим коротші часові межі банківських кредитів і вироблених інвестицій, позбавлених системи фахового страхування і хеджування.

3. Банківські об'єднання в Україні

У сучасній економічній системі існує тенденція об'єднання капіталу з метою розвитку відносин між економічними суб'єктами. Розвиток економічних відносин сприяє переходу капіталу між різними суб'єктами та спричиняє необхідність перерозподілу економічних вигод. Суб'єкти економічних відносин націлені на отримання максимального прибутку за мінімальних ризиків. Одним із методів управління капіталом є його концентрація всередині однієї групи. В Україні найбільш розповсюдженою формою об'єднання є банківські групи.

Згідно з Законом України «Про банки та банківську діяльність», банки мають право створювати **банківські групи** [37].

Банківська група – група юридичних осіб, які мають спільного контролера, що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або які мають спільного контролера, що складається з двох або більше українських фінансових установ та/або компаній, для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною, або що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або декількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною.

Банківська холдингова компанія та компанія з надання допоміжних послуг, яка має спільного контролера з учасниками банківської групи, належить до складу цієї банківської групи [37].

Метою створення банківської холдингової групи є створення системи управління спільною діяльністю. Банківські холдингові групи можна створювати лише за умови, що угода про їх створення передбачає покладання на головний банк групи додаткових функцій щодо банків – членів групи, а також створення системи управління спільною діяльністю. На головний банк банківської холдингової групи покладаються додаткові організаційні функції.

Материнський банк – український банк, який не є дочірньою компанією іншого українського банку або банківської холдингової компанії та серед дочірніх та/або асоційованих компаній якого є банк та/або інша фінансова установа, та/або компанія, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності (ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність») [37]. Він відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капітали кожного з них. Банківський нагляд за діяльністю банківської холдингової групи здійснюється на індивідуальній та консолідованій основі. Учасниками банківської групи є банки та інші фінансові установи, які мають спільного контролера. У межах здійснення нагляду за банківськими групами Національний банк України протягом 2023 р. погодив зміни у структурі власності трьох банківських груп та припинив визнання шести банківських груп. Станом на 31 грудня 2023 р. в Україні діяло 19 банківських груп (на 31 грудня 2022 р. їх було 25), станом на 1 грудня 2024 р. на українському ринку визнано 16 банківських груп та 31 небанківську фінансову групу [24].

Між елементами банківської системи України існують горизонтальні і вертикальні зв'язки. Горизонтальні зв'язки банків – це характер узгодження, що виражає відносини між рівними за положенням в ієрархії установами. Їх головне призначення – сприяти комунікації та взаємодії у процесі розв'язання практичних питань. Такі взаємозв'язки характерні для банків другого рівня, що працюють на підставі ліцензії НБУ на комерційних засадах у конкурентному середовищі.

Вертикальні зв'язки – це відносини підпорядкування, що слугують каналами передачі необхідної інформації, з'єднуючи ієрархічні рівні. Банки другого рівня перебувають в ієрархічній підпорядкованості НБУ, завдяки чому забезпечується вертикальна взаємодія.

4. Особливості розвитку комерційних банків на сучасному етапі

Внаслідок побудови дворівневої банківської системи та зміни форми власності з державної на акціонерно-комерційну характер банківських ресурсів зазнав істотних змін і зародилося поняття банківської конкуренції. По-перше, значно зву-

звився загальнодержавний фонд банківських ресурсів. По-друге, створення підприємств і організацій з різними формами власності означає виникнення нових власників тимчасово вільних коштів, що самостійно визначають місце та спосіб їх зберігання, що сприяє створенню ринку кредитних ресурсів, який органічно входить до системи грошових відносин. Економічне благополуччя країни визначається не тільки рівнем споживання та купівельною спроможністю населення, але й тим, наскільки власники капіталу (громадяни та організації) здатні акумулювати вільні фінансові ресурси з метою накопичення та заощадження.

На сучасному етапі банки обслуговують потреби підприємств різних форм власності, фірм, установ та домогосподарств. Механізм кредитної політики вітчизняних банків в умовах війни спрямований не лише на відновлення кредитної активності з метою сприяння стійкому економічному зростанню, а й на усунення помилок, допущених ними під час формування кредитного портфеля.

Нагадаємо, раніше критеріями розподілу на групи були розміри активів банків, у 2017 р. Національний банк України змінив критерії розподілу банків, і кількість груп банків скоротилася з 4 до 3. На 2024 р. НБУ залишив без змін критерії розподілу банків на групи і зберіг 3 групи банків. Розподіл банків на групи на 2024 р. затверджено рішенням Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем від 20 лютого 2024 р. № 24/142-рк [49] згідно з такими критеріями:

- **банки з державною часткою** – банки, в яких держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75 % статутного капіталу банку (**5 банків**);
- **банки іноземних банківських груп** – банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам (**14 банків**);
- **банки з приватним капіталом** – банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі є один чи кілька приватних інвесторів, що прямо та/або опосередковано володіють не менше ніж 50 % статутного капіталу (**44 банки**).

Як повідомляється на сайті НБУ [24], до групи банків з державною часткою увійшли 5 фінустанов: «ПриватБанк», «Укрексімбанк», «Ощадбанк», «Укргазбанк» і «СЕНС БАНК».

У другій групі представлені 14 банків іноземних банківських груп: АТ «Райффайзен Банк», АТ «Кредобанк», АТ «УкрСиббанк», АТ «Правекс Банк», АТ «Креді Агріколь банк», АТ «Піреус банк МКБ», АТ «ІНГ Банк Україна», АТ «ОТП Банк», АТ «Сітібанк», АТ «ПроКредит Банк», АТ «Кредит Європа Банк», АТ «Кредитвест Банк», АТ «Дойче Банк ДБУ», АТ «СЕБ Корпоративний банк».

Решту 44 банки НБУ об'єднав у групу банків з приватним капіталом. Такий розподіл Національний банк України використовуватиме виключно для представлення результатів діяльності банківської системи України.

Екологічна та соціальна політика банків у контексті Цілей сталого розвитку ООН

Усвідомлюючи свою відповідальність щодо екологічних і соціальних наслідків діяльності, вітчизняні банки прагнуть сталого розвитку суспільства та всіляко підтримують 17 Цілей сталого розвитку ООН, інтегруючи їх у свої підходи до різноманітних щоденних викликів, з якими стикаються. У своїй діяльності банки підтримують бачення Світового банку щодо сталого розвитку та докладають усіх зусиль для захисту навколишнього середовища. З цією метою банками запроваджені власні екологічні та соціальні політики, відповідно до яких вони оцінюють, відстежують, звітують щодо екологічних та соціальних ризиків проєктів.

3.3. Питання для самоперевірки

1. Розкрити сутність поняття «комерційний банк».
2. Назвати види банків за різними ознаками.
3. Обґрунтувати доцільність створення державного банку.
4. Розкрити підприємницьку сутність банків.
5. Обґрунтувати головне завдання вітчизняних банків на етапі подолання наслідків фінансової кризи.
6. Назвати структурні зрушення у вітчизняній банківській сфері у зв'язку з посиленням ролі іноземних банків.
7. Назвати типи банківських об'єднань в Україні.
8. Пояснити специфіку діяльності банківської корпорації.
9. Пояснити особливості діяльності банківської холдингової групи.
10. Висвітлити особливості функціонування фінансової холдингової групи.

3.4. Тестові завдання

- 1. Які установи належать до другого рівня банківської системи?***
  - а) центральний банк;
  - б) кредитні союзи;
  - в) ощадні каси;
  - г) комерційні банки.
- 2. Чим відрізняється діяльність ощадних банків від діяльності комерційних банків?***
  - а) набором операцій, які вони виконують;
  - б) орієнтацією на обслуговування фізичних осіб;
  - в) відсутністю переліку цілей;
  - г) досягненням максимального прибутку.
- 3. Як поділяються за формою власності комерційні банки України?***
  - а) унітарні та колективні;

- б) акціонерні та кооперативні;
- в) міжнародні та регіональні;
- г) вітчизняні та іноземні.

4. Яку частку становлять банки, створені за участю іноземного капіталу, на 01.01.2024?

- а) менше 10 %;
- б) більше 10 %;
- в) більше 30 %;
- г) менше 30 %.

5. Як поділяють банки залежно від розміру активів?

- а) найбільші, великі, середні та малі;
- б) універсальні та спеціалізовані банки;
- в) стійкі (стабільні), проблемні, кризові та банкрути;
- г) з вітчизняним та іноземним капіталом.

6. Як поділяють банки залежно від діапазону операцій, що вони виконують?

- а) найбільші, великі, середні та малі;
- б) універсальні та спеціалізовані банки;
- в) стійкі (стабільні), проблемні, кризові та банкрути;
- г) з вітчизняним та іноземним капіталом.

7. Який показник характеризує успішність банку як посередника між вкладниками та кредиторами?

- а) *ROA* – прибутковість банківських активів;
- б) *ROE* – прибутковість акціонерного капіталу;
- в) *SPRED* – процентна маржа;
- г) ЧМП – чиста процентна маржа.

8. Що спричинило посилення значення іноземних банків у банківській системі України?

- а) поглиблення орієнтації банків на кредитування фізичних осіб;
- б) поглиблення орієнтації банків на кредитування малих підприємств;
- в) зміна структури кредитування за галузями;
- г) поширення ризиків іноземних банків на банківський сектор України.

9. Як поділяються банки за фінансовим становищем?

- а) найбільші, великі, середні та малі;
- б) універсальні та спеціалізовані банки;
- в) стійкі (стабільні), проблемні, кризові та банкрути;
- г) з вітчизняним та іноземним капіталом.

10. Як поділяються банки за походженням капіталу?

- а) найбільші, великі, середні та малі;

- б) універсальні та спеціалізовані банки;
- в) стійкі (стабільні), проблемні, кризові та банкрути;
- г) з вітчизняним, іноземним та 100-відсотковим іноземним капіталом.

11. Що являє собою абстрактність як методологічна ознака аналізу економічної підприємницької діяльності банків?

- а) виражає загальну характеристику реальної діяльності банку як цілого;
- б) має свої особливості, які лише відбивають різноманіття банків як єдиного цілого;
- в) особливості, що відрізняють банк від інших економічних інститутів;
- г) можливість функціонувати як специфічне підприємство.

12. Що являє собою одиничність як методологічна ознака аналізу економічної підприємницької діяльності банків?

- а) виражає загальну характеристику реальної діяльності банку як цілого;
- б) має свої особливості, які лише відбивають різноманіття банків як єдиного цілого;
- в) особливості, що відрізняють банк від інших економічних інститутів;
- г) можливість функціонувати як специфічне підприємство.

13. Якою часткою статутного капіталу банку володіє держава, якщо відповідно до критеріїв розподілу на групи банк вважається з державною часткою?

- а) 75 %;
- б) 70 %;
- в) 65 %;
- г) 50 %.

14. У якій ролі виступає банк, коли забезпечує стабільні умови нормального функціонування держави й підвищення рівня життя населення?

- а) комерційне підприємство;
- б) сервісна служба;
- в) фінансова компанія;
- г) соціальний інститут.

15. Що є метою створення банківської холдингової групи?

- а) створення системи управління спільною діяльністю;
- б) капіталізація банківської системи;
- в) розширення діяльності банків;
- г) впровадження власної екологічної та соціальної політики.

Тема 4. Порядок створення банків і ліцензування банківської діяльності в Україні

Мета: визначити механізм створення банків і ліцензування банківської діяльності в Україні.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання основних етапів створення банків та їх структурних підрозділів в Україні.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набутися вміння:

- пояснити економіко-правові аспекти створення банків в Україні;
- визначити умови й порядок реєстрації банків;
- виділити особливості ліцензування банківської діяльності;
- висвітлити способи відкриття в країні банків з іноземним капіталом;
- охарактеризувати позитивні моменти присутності іноземного капіталу в банківському секторі України.

4.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Істотна участь – пряме та/або опосередковане володіння однією особою самостійно чи спільно з іншими особами не менш як 10 відсотками статутного капіталу та/або права голосу акцій, паїв юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість значного впливу на управління чи діяльність юридичної особи.

Державний реєстр банків – відомості про банки та їх відокремлені підрозділи, філії та представництва іноземних банків в Україні, що визначаються Національним банком України.

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківська ліцензія – документ, на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність, виданий Національним банком України.

Письмовий дозвіл НБУ – документ, на підставі якого банки мають право здійснювати окремі банківські операції, передбачені Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Ділова репутація – сукупність підтвердженої інформації про фізичну або юридичну особу про відповідність її діяльності вимогам законодавства, професійній етиці та діловій практиці, професійні та управлінські здібності фізичної особи.

Достатність внутрішнього капіталу – величина капіталу, якої достатньо для покриття ризиків, притаманних банку, та дотримання встановлених НБУ вимог.

Достатність внутрішньої ліквідності – обсяг ліквідності, достатній для покриття ризиків, пов'язаних з ліквідністю, та дотримання встановлених НБУ вимог.

Кредитна установа – фінансова установа, яка має право одночасно надавати послугу з надання коштів та банківських металів у кредит та послугу із залучення коштів та банківських металів, що підлягають поверненню, від необмеженого кола осіб.

Статутний капітал – сплачена грошовими внесками учасників банку в обсязі, визначеному статутом, вартість акцій, паїв в розмірі, визначеному статутом.

Реорганізація банку – злиття, приєднання, виділ, поділ банку, зміна його організаційно-правової форми (перетворення), наслідком яких є передача його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам, прийняття його майна правонаступником.

4.2. Лекційний матеріал

План

1. Економіко-правові основи створення банків в Україні.
2. Умови й порядок реєстрації банку.
3. Ліцензування банківської діяльності.
4. Вимоги і порядок відкриття відокремлених підрозділів українських банків.
5. Економічна оцінка відкриття дочірнього банку, філії, представництва українського банку на території інших держав.
6. Способи відкриття в Україні банків з іноземним капіталом.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 13, 17, 24, 32, 36, 37, 43, 50, 51].

1. Економіко-правові основи створення банків в Україні

Згідно з розділом III Закону України «Про банки та банківську діяльність», **юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків [37].**

Засновниками банку можуть бути юридичні та фізичні особи, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів, резиденти та нерезиденти.

Кабінет Міністрів України приймає рішення про заснування державного банку. Підґрунтям для прийняття такого рішення є позитивний висновок НБУ. Висновок Національного банку України надається також у разі ліквідації державного банку, за винятком його ліквідації внаслідок неплатоспроможності. Статут державного банку затверджується постановою Кабінету Міністрів України. Держава здійснює повноваження власника щодо акцій, які належать їй у статутному капіталі державного банку, через органи управління державного банку.

Засновники та регулюючі держані органи на початку створення недержавного банку повинні мати впевненість у тім, що:

- роботу банку організують компетентні й досвідчені менеджери;
- створений банк має позитивні прогнози щодо отримання прибутку в майбутньому;
- власного капіталу буде достатньо для організації банківської діяльності;
- банк буде діяти у межах чинного законодавства та нормативно-правових актів центрального банку країни;
- не буде нанесений збиток існуючим банкам;
- маркетингові дослідження ринку банківських послуг довели потребу регіону у функціонуванні нового банку.

До початку створення банку засновники мають:

- здійснити моніторинг ринку позичкових капіталів у регіоні;
- проаналізувати рівень задоволення потенційних клієнтів фінансовими послугами;
- оцінити конкурентоспроможність нового банку.

На момент реєстрації банку статутний капітал, розмір якого визначається засновниками, повинен бути повністю оплачений і не може бути меншим за вимоги, визначені Законом України «Про банки й банківську діяльність». Сьогодні мінімальний розмір статутного капіталу новоствореного банку становить 500 млн грн. Законом про мінімальний розмір статутного капіталу новоствореного банку передбачено, що НБУ має право встановлювати для юридичних осіб, які мають намір здійснювати банківську діяльність, залежно від їх спеціалізації диференційований мінімальний розмір статутного капіталу на момент їх державної реєстрації, але не нижче розміру, передбаченого цим Законом. Власний капітал банку є майновою базою діяльності банку, тому має велике значення.

Джерела формування статутного капіталу новостворюваного банку залежать від його виду та організаційно-правової форми (табл. 4.1). Джерела банку повинні бути підтвердженими.

Таблиця 4.1 – Джерела формування статутного капіталу банку

Тип банку	Джерела формування статутного капіталу
Акціонерний недержавний банк	кошти засновників банку
Акціонерний державний банк	кошти державного бюджету
Кооперативний банк	пайові внески учасників банку

Статутний капітал акціонерного банку формується шляхом приватного розміщення його акцій. Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [43] можливість випуску акцій на пред'явника не передбачена, тому банки випускають тільки іменні акції.

Кошти державного бюджету в межах сум, що передбачені в Законі державного бюджету на поточний рік, виступають джерелом формування статутного капіталу державного банку. Якщо бюджетні кошти мають інше цільове призначення, то їх забороняється використовувати для формування капіталу банку.

В Україні, на відміну від інших країн, статутний капітал банку формується шляхом внескам у грошовій формі. Для формування або нарощування статутного капіталу банку юридичні особи, зареєстровані в Україні, та фізичні особи – громадяни України здійснюють внески у гривнях, а іноземні юридичні та фізичні особи внески проводять в іноземній вільно конвертованій валюті або в гривнях. Перерахування коштів здійснюється з власних поточних рахунків юридичними особами і фізичними особами в безготівковій формі та можуть перераховуватись фізичними особами готівкою.

Банківське законодавство України регламентує механізм отримання дозволу юридичною або фізичною особами щодо набуття або збільшення істотної участі у статутному капіталі банку.

Істотна участь – це пряме та/або опосередковане володіння однією особою самостійно чи спільно з іншими особами не менш як 10 відсотками статутного капіталу та/або права голосу акцій, паїв юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість значного впливу на управління чи діяльність юридичної особи.

Набуття або збільшення істотної участі у банку вважається погодженим, якщо НБУ у встановлений законом строк не надіслав відповідній особі рішення про заборону здійснити таку процедуру.

Нагадаємо, що під час процедури погодження набуття / збільшення істотної участі в банку НБУ перевіряє ділову репутацію та фінансовий / майновий стан осіб, які набувають або збільшують істотну участь у банку. Протягом 2023 р. отримано вісім пакетів документів на погодження набуття істотної участі. За результатами розгляду цих пакетів НБУ повернув сім (у тому числі три, що були подані у 2021 р., та два, подані у 2022 р.). Також було тимчасово, до усунення порушення, заборонено використання права голосу шістьом власникам істотної участі та надано дві вимоги до власників істотної участі про відчуження належних їм акцій банку. У процесі здійснення процедури перевірки структур власності банків на предмет їх прозорості Національний банк упродовж 2023 р. опублікував відомості про 816 структур власності банків. Сьогодні відомі власники всіх працюючих в Україні банків і в кожному банку визначений власник істотної участі [51].

Банк вважається створеним і здобуває статус юридичної особи з моменту його внесення Національним банком України в Державний реєстр банків. Станом на 01.06.2024 в Україні діяли 63 банки [24].

2. Умови й порядок реєстрації банку

Якщо рішення про створення банку прийнято і статутний капітал сформовано, для державної реєстрації банку необхідно:

- 1) підготувати пакет документів у повному обсязі;

- 2) обладнати приміщення відповідно до технічних вимог НБУ;
- 3) встановити протипожежну та охоронну сигналізацію;
- 4) облаштувати грошове сховище, касовий вузол;
- 5) підключити робочі вузли до спеціальних каналів зв'язку;
- 6) обладнати робочі місця банківською технікою;
- 7) обладнати пост поліції.

Процедура реєстрації банку передбачає порядок внесення юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, до Єдиного державного реєстру, і порядок внесення цієї юридичної особи до Державного реєстру банків.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, перш ніж подати документи до державного реєстратора у відповідному виконавчому комітеті державної адміністрації, має погодити свій статут з Національним банком України.

Для здійснення державної реєстрації засновники банку подають до НБУ заяву про реєстрацію банку. До заяви банку додають також статут банку та відповідні документи, визначені діючим законодавством та нормативно-правовими актами НБУ. У складі таких документів: відомості про ділову репутацію самого засновника, про фінансовий стан засновника – юридичної особи, або майновий стан засновника.

Ділова репутація – сукупність підтвердженої інформації про фізичну або юридичну особу про відповідність її діяльності вимогам законодавства, професійній етиці та діловій практиці, професійні та управлінські здібності фізичної особи. Ознаки відсутності бездоганної ділової репутації юридичної і фізичної особи зазначені в табл. 4.2.

Таблиця 4.2. – Ознаки відсутності бездоганної ділової репутації юридичної і фізичної особи засновників / учасників і керівників банку

Ознаки відсутності бездоганної ділової репутації	
для юридичної особи	для фізичної особи
1) відсутність бездоганної ділової репутації у члена наглядової ради або виконавчого органу юридичної особи;	1) наявність не погашеної і не знятої в установленому законодавством порядку судимості;
2) відсутність бездоганної ділової репутації особи – власника істотної участі юридичної особи;	2) за пред'явленим обвинуваченням у вчиненні злочину виявлено порушення вимог Закону або нормативно-правових актів НБУ та до особи застосовано захід впливу;
3) неналежне виконання обов'язків як платника податків та зборів;	3) неналежне виконання протягом останніх п'яти років зобов'язань фінансового характеру щодо будь-якого банку або іншої юридичної чи фізичної особи;
4) неналежне виконання зобов'язань фінансового характеру щодо будь-якої банківської установи, іншої юридичної або фізичної особи;	4) застосовується протягом п'яти років з дня настання події, якщо кандидат обіймав посаду в органах управління банку протягом одного року до запровадження тимчасової адміністрації, ліквідації банку;
5) наявність інформації, що особа включена до переліку осіб, пов'язаних з банком, який ліквідовано;	5) звільнення на вимогу НБУ чи іншого державного органу;

Ознаки відсутності бездоганної ділової репутації	
для юридичної особи	для фізичної особи
них із здійсненням терористичної діяльності або стосовно яких в установленому законодавством порядку застосовано міжнародні санкції	б) згідно з вироком суду триває дія позбавлення прав обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 7) протягом останніх п'яти років неналежне виконання обов'язків як платника податків та зборів; 8) наявність інформації, що особа включена до переліку осіб, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності або стосовно яких в установленому законодавством порядку застосовано міжнародні санкції

Рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку приймається НБУ в установлений законом термін. НБУ може відмовити в реєстрації банку за умов, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність». У такому випадку мотивоване рішення Національного банку України вручається під розпис або надсилається уповноваженій особі банку рекомендованим листом.

Банк отримує свідоцтво про його державну реєстрацію від Національного банку України після його реєстрації шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків та набуття статусу юридичної особи.

3. Ліцензування банківської діяльності

Одночасно зі внесенням банку до державного реєстру припиняється рішення про надання йому банківської ліцензії.

Банківська ліцензія – це документ, на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність, виданий Національним банком України.

Ліцензуванням називається порядок видачі банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення окремих або усіх банківських операцій. Здійснювати банківську діяльність банк має право після отримання банківської ліцензії.

Ліцензування банківської діяльності є передумовою функціонування надійної банківської системи і передбачає встановлення однакових умов отримання ліцензій на здійснення банківської діяльності для усіх банків, незалежно від їх форми власності. Ліцензування діяльності банків передбачає:

- 1) забезпечення фінансової стабільності та надійності банківської системи країни;
- 2) здійснення контролю за законністю походження капіталу та за фаховістю керівників виконавчих органів банків;
- 3) захист вкладників і кредиторів від непрофесійного управління та некомпетентного менеджменту банку;
- 4) визначення рівня спеціалізації та її спрямованості або універсалізації діяльності банку;

5) підвищення довіри населення і юридичних осіб до банківської системи країни та кожного банку.

Національний банк України встановлює механізм надання банкам дозволу на здійснення операцій з емісії власних цінних паперів; купівлі-продажу цінних паперів та операцій на ринку цінних паперів, з валютними цінностями, якщо:

- 1) незалежний аудитор підтверджує, що рівень регулятивного капіталу банку відповідає вимогам НБУ;
- 2) до банку не застосовуються заходи впливу;
- 3) план діяльності банку відповідає вимогам Національного банку України;
- 4) НБУ робить висновок, що банк має достатні фінансові можливості і відповідних фахівців для здійснення банківської діяльності.

Відповідно до чинного законодавства, банк має право здійснювати інші угоди.

Банк не має право здійснювати банківську діяльність без наявності банківської ліцензії. Ліцензії на здійснення банківської діяльності надається НБУ на підставі клопотання банку за наявності документів, що підтверджують:

- 1) наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у розмірі, визначеному Законом;
- 2) забезпеченість банку приміщеннями відповідно до вимог НБУ, відповідним програмним забезпеченням, банківським обладнанням, комп'ютерною технікою;
- 3) наявність як мінімум трьох осіб, які входять до ради директорів банку, і мають фахову освіту та досвід, необхідний для керівництва банком.

Керівниками банку мають бути дієздатні фізичні особи, які мають:

- 1) вищу економічну, юридичну чи управлінську освіту;
- 2) стаж роботи у банках за відповідним фахом не менше 3 років;
- 3) бездоганну ділову репутацію.

Не можуть бути керівниками банку особи, які займали посади Голови чи заступника Голови Національного банку України, керівників структурних підрозділів, які за посадою входили до складу Правління НБУ, та членів Ради НБУ, якщо з дня припинення їх повноважень не минув один рік.

Національний банк України приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову у її наданні протягом встановленого законодавчо-нормативними актами строку.

НБУ може відкликати банківську ліцензію за певних умов (рис. 4.1.)

Про відкликання банківської ліцензії НБУ негайно повідомляє банк, який зобов'язаний протягом строку, передбаченого законодавчо-нормативними актами, повернути НБУ свою банківську ліцензію.

Підстави для відкликання банківської ліцензії

- 1) наявність недостовірної інформації у документах, що надані НБУ для отримання банківської ліцензії;
- 2) банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;
- 3) порушено Закон «Про банки і банківську діяльність» або нормативно-правові акти НБУ, що спричинило значну втрату активів і настання неплатоспроможності банку;
- 4) наявність висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення банку у правову відповідність з вимогами Закону «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правових актів НБУ;
- 5) недоцільність виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку

Рис. 4.1. Підстави для відкликання Національним банком України банківської ліцензії

Станом на 01 січня 2024 р. в Україні діяли 63 банки, що мали банківську ліцензію, зареєстровано 6 116 відокремлених підрозділів українських банків на території України (у тому числі філії та представництва), із них 5 073 діючі відділення українських банків на території України, а також 4 діючі відокремлені підрозділи українських банків за кордоном. Протягом 2023 р. було закрито 424 відокремлені підрозділи українських банків на території України та відкрито 111 [51].

4. Вимоги і порядок відкриття відокремлених підрозділів українських банків

Банки можуть створювати на території України та за її кордонами відокремлені підрозділи для розширення сфери своєї діяльності та підвищення якості обслуговування клієнтів.

Підрозділ банку – структурна одиниця банку, що виконує функції, визначені банком, але не має статусу юридичної особи. До відокремлених підрозділів банку належать філії, відділення та представництва.

Філія банку – це відокремлений структурний підрозділ банку, що здійснює банківську діяльність від імені банку.

Представництво банку – територіально відокремлений структурний підрозділ банку, що не здійснює банківську діяльність, але виконує функції представництва та захисту інтересів банківської установи.

Філії банків відкриваються за згодою НБУ. Така згода надається на підставі пакету документів, склад і зміст яких визначається українським законодавством та підзаконними актами НБУ.

Основними завданнями представництва є надання головному банку аналітичних досліджень та оцінка економічної, соціальної і політичної ситуації в країні, а також виконання аналізу кредитоспроможності підприємств, як потенційних позичальників, а основними функціями – надання різних видів консалтингу, про-

ведення ділових зустрічей для клієнтів головного банку, а також надання інформації про продукти чи послуги головного банку для місцевих бізнесменів.

5. Порядок та економічна оцінка відкриття дочірнього банку, філії, представництва українського банку на території інших держав

Динамічний розвиток і посилення позицій на ринку фінансових послуг спонукає банк до поширення його діяльності на території інших держав. Метою створення закордонних банківських структур є бажання приділяти міжнародній діяльності не менше уваги, ніж всередині країни. На зарубіжних ринках найефективнішою формою діяльності банку є власні філії та дочірні банки. Відкриття закордонного підрозділу банку є досвідом, який він може отримати задля досягнення цілей діяльності банку – поглиблення зовнішньоекономічної діяльності банку, нарощування капіталу та прибутку, розширення спектра банківських послуг тощо. На підставі дозволу Національного банку України вітчизняні банки мають право створювати дочірні банки, філії чи представництва на території інших держав. Для здійснення такої процедури пред'являються такі самі вимоги, які встановлені для відкриття філій чи представництв банків на території України (рис. 4.2).

Умови, за дотримання яких банк має право відкривати філії / відділення поза межами України

1. Надання Національним банком України дозволу на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку зі створенням філії чи представництва банку на території іншої держави.
2. Держава місцезнаходження дочірнього банку, філії, представництва належить до держав, які приєдналися до міжнародних угод з питань запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, а також щодо фінансового сектору якої немає негативних висновків міжнародних організацій, які здійснюють оцінку країн та/або їх фінансових секторів щодо відповідності основним міжнародним стандартам у цій сфері.
3. Банківський нагляд у державі місцезнаходження дочірнього банку, філії, представництва відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду, розробленим Базельським комітетом з питань банківського нагляду.
4. Термін діяльності банку становить не менше ніж три роки; статутом банку передбачено створення дочірнього банку, філії, представництва на території інших держав.
5. Інвестиція для створення дочірнього банку, філії або представництва не призведе до порушення банком економічних нормативів.
6. Банк не є об'єктом застосування заходів впливу відповідно до статті 73 Закону та/або фінансових санкцій (штрафів) за порушення валютного законодавства України протягом останніх трьох місяців, що передують зверненню

Рис. 4.2. Умови для відкриття дочірніх банків, філій та представництв українських банків на території інших держав

Для отримання дозволу на відкриття дочірнього банку, філії, представництва банку на території інших держав банк подає до НБУ клопотання, до якого додається необхідний пакет документів відповідно до законодавства України.

Рішення про надання дозволу на створення на території іншої держави дочірнього банку та філії приймає Правління НБУ, а представництва – Комісія НБУ протягом 2 місяців з дня подання до НБУ повного пакету документів. НБУ повертає документи банку, якщо є невідповідність документів чинним вимогам НБУ. Якщо пакет документів подається повторно, то він розглядається у двотижневий термін.

Діяльність філії банку, створеної на території іншої держави, може бути припинена з ініціативи уповноваженого органу цього банку або уповноваженого органу держави місцезнаходження філії.

НБУ має право ухвалити рішення про припинення здійснення банком тих операцій, що здійснюються філією, за умов, визначених діючими нормативно-правовими актами НБУ (рис. 4.3).

Підстави для прийняття Національним банком України рішення про припинення здійснення банком операцій, що здійснюються філією

1. Порушення банком законодавчо визначеного порядку відкриття філії.
2. Невиконання банком вимог НБУ щодо усунення порушень законодавства України, зокрема нормативно-правових актів Національного банку, допущених філією, або щодо уникнення чи подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених цьому банку, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності.
3. Ненадання Національному банку (зокрема інспекторам Національного банку чи призначеної ним аудиторської фірми) документів / інформації щодо діяльності філії.
4. Збиткова діяльність філії протягом двох років поспіль.
5. Неможливість дотримання філією вимог законодавства України, зокрема нормативно-правових актів Національного банку внаслідок суперечностей із законодавством держави місцезнаходження філії.
6. Порушення банком економічних нормативів унаслідок діяльності філії

Рис. 4.3. Підстави для прийняття НБУ рішення про припинення здійснення банком операцій, що здійснює його філія, розташована на території іншої держави

Банк втрачає право на здійснення цих операцій з дня отримання такого рішення НБУ і повідомляє про таке рішення НБУ свою філію. Протягом п'яти робочих днів банк повідомляє Національний банк України про завершення процедури припинення діяльності філії.

Широкого розповсюдження практика відкриття українськими банками дочірніх банків і відокремлених підрозділів на території інших країн наразі не набула, що обумовлено дією сукупності причин. По-перше, в чинних нормативно-правових актах не визначено поняття «дочірній банк», що ускладнює його створення, реєстрацію, функціонування і регулювання діяльності. По-друге, дочірній банк має двоїсту правову природу: з одного боку, він не є власником майна, яке йому передав материнський банк, а з іншого боку, дочірній банк функціонує, дотриму-

ючись нормативно-правових актів іноземної держави. За таких умов здійснення контролю за його діяльністю з боку НБУ є проблематичним і навіть небезпечним. По-третє, діяльність дочірніх банків, які діють на території інших держав, не сприяє розвитку національної економіки країни, її фінансової підтримки.

6. Способи відкриття в Україні банків з іноземним капіталом

Поширення інтеграційних процесів у банківській сфері та глобалізації фінансових ринків викликає присутність банків з іноземним капіталом у банківській системі України. Відповідно до банківського законодавства, в Україні **банком з іноземним капіталом** вважається банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 %. Банківська система України має свою історію входження іноземного капіталу.

У 1994 р. розпочалося входження іноземних банків у банківську систему України. Протягом цього року було відкрито 12 банків з іноземними коштами. До 2000 р. їх кількість зросла до 30, але впродовж наступних 4 років поступово скорочувалася, і на початок 2005 р. в Україні працювало 19 банків з іноземним капіталом. Посилення позицій іноземного капіталу в банківській системі України відбулося в 2005 р. і зберігається дотепер. Станом на 01.06.2024 з 63 діючих у країні банків 26 банків (або 42,3 %) мали в статутному капіталі іноземний капітал, а у 19 банках він становить 100 %.

Посилення присутності іноземного капіталу у банківському секторі України відбувається шляхом створення нових структурних одиниць іноземних банків на території України і купівлі іноземним банком уже існуючого в Україні банку. Дослідники стверджують, що для інвесторів найпривабливішим є придбання уже діючого банку, оскільки за такого способу інвестор:

- 1) виконує лише одну операцію – купівлю банку. Це означає значну економію у часі на придбання банку, порівняно з відкриттям філії банку;
- 2) зменшує ризики входження на банківський ринок, оскільки має змогу обрати фінансово стабільний банк;
- 3) одномоментно отримує доступ до існуючої клієнтської бази, її зв'язків та забезпечення.

Основними причинами для іноземних інвесторів розпочинати в Україні діяльність зі створення нового банку є:

- впевненість у тому, що банк не обтяжений проблемними активами та значними збитками, оскільки перевірити це іноземному інвестору важко;
- сумніви материнського банку щодо завищеної вартості малого або середнього українського банку;
- застарілість принципів управління у банків з розгалуженою мережею філій і можливість відсутності контролю центрального офісу.

Порядок акредитації філій, представництв іноземних банків в Україні

Умови для відкриття іноземним банком своєї філії та представництва на території України визначаються Законом України «Про банки і банківську діяльність» (рис. 4.4).

Умови відкриття філій та представництв іноземних банків в Україні

- 1) до держави, у якій зареєстровано іноземний банк, відсутні істотні застереження з боку відповідних міжнародних органів щодо виконання нею міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;
- 2) банківський нагляд у державі, в якій зареєстровано іноземний банк, відповідає «Основним принципам ефективного банківського нагляду» Базельського комітету з питань банківського нагляду;
- 3) між НБУ та органом банківського нагляду держави, у якій зареєстровано іноземний банк, укладено угоду про взаємодію у сфері банківського нагляду гармонізації їх принципів та умов;
- 4) мінімальний розмір приписного капіталу філії на момент її акредитації є не меншим 120 млн грн;
- 5) наявність письмового зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникли у зв'язку з діяльністю його філії на території України

Рис. 4.4. Умови відкриття на території України філій та представництв іноземних банків

Філія іноземного банку не є юридичною особою, свої операції вона здійснює на основі приписного капіталу від імені материнського банку. Національний банк України здійснює акредитацію філій іноземних банків. Порядок відкриття філії іноземного банку на території України регламентований законодавством України та нормативно-правовими актами НБУ і передбачає виконання ряду процедур (рис. 4.5).

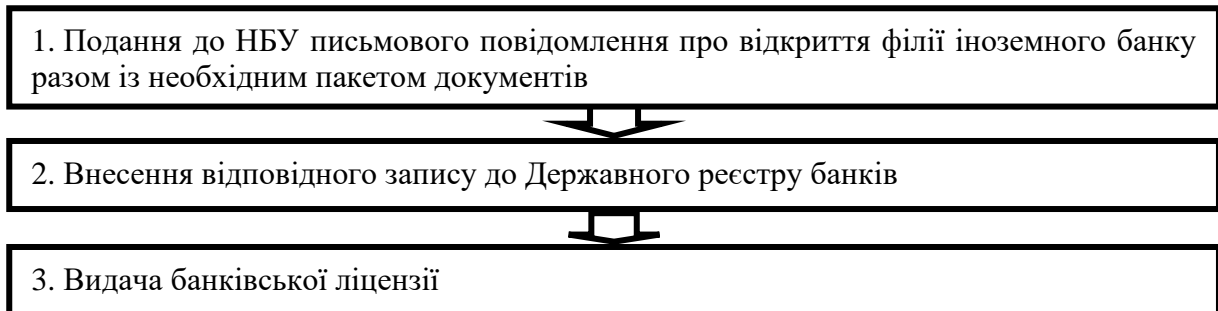

Рис. 4.5. Порядок відкриття філії іноземного банку в Україні

НБУ включає до Державного реєстру банків відомості про філії банків на підставі письмового повідомлення банку у термін, визначений законодавством та нормативно-правовими актами НБУ.

Діяльність філії іноземного банку має відповідати вимогам, встановленим Законом України «Про банки і банківську діяльність», і нормативно-правовим

актам НБУ, який також має право відмовити в акредитації філії іноземного банку з причин, що визначені українським законодавством.

Якщо банк віднесено до категорії неплатоспроможних, НБУ має право вводити тимчасову адміністрацію та ініціювати процедуру ліквідації філії іноземного банку у законному порядку.

Іноземні банки мають право відкривати на території України свої представництва. Представництва в Україні мають Deutsche Bank, Commerzbank (Німеччина), Multibanka (Латвія) та інші. Вони репрезентують інтереси тих іноземних банків, які потенційно мають намір здійснювати банківську діяльність в Україні через філійну мережу, оскільки основною операцією представництва є дослідження регіональних ринків з погляду формування ресурсної бази та її розміщення.

Свою діяльність представництва іноземних банків в Україні можуть починали лише після їх акредитації НБУ. Для здійснення цієї процедури представництвом іноземного банку до НБУ подається клопотання і такі документи:

- документ про державну реєстрацію іноземного банку;
- документ про внесення плати за акредитацію представництва;
- положення про представництво, затвержене уповноваженим органом іноземного банку;
- довіреність керівнику іноземного банку на здійснення представницьких функцій.

Протягом одного місяця з моменту подання усіх необхідних документів НБУ приймає рішення про акредитацію або відмову в акредитації представництва іноземного банку.

Економічна оцінка переваг іноземного капіталу в банківській системі України

Проникнення іноземного капіталу в національний банківський сектор країни незалежно від шляхів оцінюється вітчизняними фахівцями неоднозначно.

З одного боку, посилення позицій іноземних банків у банківському секторі України:

- 1) сприяє лібералізації ринку банківських послуг та встановленню якісних стандартів банківської діяльності;
  - 2) приводить до удосконалення банківських технологій, підвищення рівня конкуренції у банківській сфері, розширення асортименту банківських послуг;
  - 3) сприяє підвищенню рівня банківського менеджменту;
  - 4) підвищує довіру іноземних інвесторів до країни;
  - 5) сприяє поліпшенню міжнародних позицій українських банків на фінансовому ринку;
- б) розширює можливості використання закордонного досвіду в банківській діяльності;

- 7) сприяє створенню нових високооплачуваних робочих місць;
- 8) сприяє зменшенню «тінізації» економіки країни;
- 9) сприяє капіталізації вітчизняних банків;
- 10) створює передумови для прозорого функціонування банків.

З іншого боку, проникнення іноземного капіталу в банківську систему України може мати і негативні наслідки:

- 1) витіснення іноземними банками українських банків, зміцнення своїх позицій в основних секторах ринку банківських послуг;
- 2) відтік ресурсів з банківської системи країни завдяки перевагам обслуговування в іноземних банках;
- 3) посилення фінансової нестабільності українських банків;
- 4) поширення ризиків іноземних банків на банківську систему країни;
- 5) обмеження доступу місцевих позичальників до національних заощаджень;
- 6) можливість дестабілізації у фінансовому секторі України, погіршення її платіжного балансу;
- 7) іноземні банки можуть залишити український ринок під час фінансової кризи;
- 8) трансформація моделі кредитування економіки України внаслідок втрати доступу до фінансових ресурсів та «фінансових обмежень» з боку банківської системи;
- 9) прихід в Україну іноземних банків з низьким міжнародним рейтингом, що призведе до втрати стабільності банківської системи України;
- 10) ймовірність банкрутства місцевих банків внаслідок неможливості конкурувати з іноземними банками тощо.

Отже, функціонування іноземних банків має як переваги, так і недоліки для банківської системи та господарства України, що потребує подальшого удосконалення контролю та нагляду за цими процесами.

4.2. Питання для перевірки

1. Визначити джерела й охарактеризувати вимоги до формування статутного капіталу новостворюваного банку.
2. Охарактеризувати умови, необхідні для державної реєстрації банку.
3. Виокремити й охарактеризувати складники процесу реєстрації новостворюваного банку.
4. Назвати ознаки відсутності бездоганної ділової репутації юридичної і фізичної особи засновників / учасників і керівників банку.
5. Назвати ознаки задовільного фінансового стану юридичної особи та майнового стану фізичної особи засновників банку.
6. Дати визначення й охарактеризувати призначення ліцензування банківської діяльності.

7. Охарактеризувати порядок ліцензування банківської діяльності.
8. Навести і прокоментувати дані про кількісні зміни діючих та зареєстрованих банків в Україні за останні 5 років.
9. Дати визначення філії банку, охарактеризувати умови відкриття філій українських банків на території та за межами України.
10. Дати визначення, розкрити призначення та охарактеризувати умови відкриття представництва українського банку на території та за межами України.
11. Назвати способи проникнення іноземного капіталу в банківський сектор України і дати їх економічну оцінку.
12. Охарактеризувати умови та порядок акредитації філій, представництв іноземних банків в Україні.
13. Визначити тенденції та дати економічну оцінку присутності банків з іноземним капіталом у банківській системі України.

4.3. Тестові завдання

1. За якими організаційно-правовими формами можуть створюватися банки в Україні?

- а) державний чи недержавний банк;
- б) відкрите чи закрите акціонерне товариство;
- в) публічне чи приватне акціонерне товариство;
- г) публічне, приватне акціонерне товариство і кооперативний банк.

2. Якою організаційно-правовою формою є державний банк в Україні?

- а) відкритим акціонерним товариством;
- б) публічним акціонерним товариством;
- в) закритим акціонерним товариством;
- г) приватним акціонерним товариством.

3. Що є першим кроком до створення банку в Україні?

- а) рішення про його заснування;
- б) формування статутного фонду у розмірі, визначеному діючим у країні законодавством;
- в) отримання згоди Національного банку України на створення нового банку;
- г) реєстрація установчих документів новостворюваного банку.

4. Що НЕ належить до заборонених сфер діяльності банків в Україні?

- а) матеріальне виробництво;
- б) торгівля (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет);
- в) страхування, крім виконання функцій страхового посередника;
- г) страхування, включно з виконанням функцій страхового посередника.

5. Яка структурна одиниця банку, що не має статусу юридичної особи і виконує функції, визначені банком?

- а) філія;
- б) відділення;
- в) представництво;
- г) підрозділ.

6. Які структурні одиниці українські банки мають право створювати на території інших держав?

- а) тільки філії;
- б) філії та відділення;
- в) дочірні банки, філії чи представництва;
- г) дочірні банки, філії, відділення чи представництва.

7. Яким шляхом забезпечується створення нових структурних одиниць іноземних банків на території України?

- а) відкриття представництв, філій, дочірніх структур іноземного банку і купівля іноземним банком уже існуючого на території України банку;
- б) відкриття представництв, філій, дочірніх структур іноземного банку;
- в) відкриття філій, дочірніх структур іноземного банку і купівля іноземним банком уже існуючого на території України банку;
- г) відкриття дочірніх структур іноземного банку і купівля іноземним банком уже існуючого на території України банку.

8. Який термін відкриття представництва банку на території України за умови його безбиткової діяльності?

- а) не менше 3 місяців, що передують надсиланню ним повідомлення НБУ про відкриття представництва;
- б) не менше 12 місяців, що передують надсиланню ним повідомлення НБУ про відкриття представництва;
- в) не менше 3 місяців після внесення банку до Державного реєстру;
- г) не менше 6 місяців після внесення банку до Державного реєстру.

9. Із чиєї ініціативи може бути припинена діяльність філії українського банку, створеної на території іншої держави?

- а) уповноваженого органу цього банку і Національного банку України;
- б) уповноваженого органу цього банку і уповноваженого органу держави місцезнаходження філії;
- в) Національного банку України;
- г) керівництва цієї філії.

10. Хто здійснює акредитацію філій іноземних банків в Україні?

- а) Національний банк України;
- б) Національна комісія з регулювання ринку фінансових послуг;

- в) Міністерство фінансів України;
- г) Кабінет міністрів України.

11. Що сприяє посиленню позицій іноземних банків у банківському секторі України?

- а) установлення високих стандартів банківської діяльності й лібералізації ринку банківських послуг;
- б) зміцнення позицій іноземних банків на провідних сегментах ринку банківських послуг і в роботі з великими клієнтами;
- в) лібералізація валютного законодавства;
- г) збільшення кількості вітчизняних банків під контролем іноземних банків.

12. Що є негативними наслідками проникнення іноземного капіталу в банківський сектор України?

- а) витіснення українських банків із провідних сегментів ринку банківських послуг;
- б) підвищення рівня конкуренції у банківському секторі країни;
- в) підвищення рівня банківського менеджменту;
- г) забезпечення залучення іноземних інвестицій у банківський сектор країни.

13. Назвіть причину відсутності в іноземних банків зацікавленості до відкриття своїх філій в Україні:

- а) відсутність обмеження регулюючих органів закордонних країн щодо виходу банків на закордонні ринки;
- б) стабільність українського законодавства щодо іноземних інвестицій, оподаткування в Україні;
- в) розвиненість вітчизняного банківського ринку та економіки країни загалом;
- г) значний рівень тінізації економіки.

14. Хто здійснює акредитацію філій іноземних банків?

- а) Національний банк України;
- б) Міністерство фінансів України;
- в) Кабінет міністрів України;
- г) Міністерство іноземних справ України.

15. Що НЕ є підставою для відкликання Національним банком України банківської ліцензії?

- а) наявність недостовірної інформації в документах, що надані НБУ для отримання банківської ліцензії;
- б) банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;
- в) порушено Закон «Про банки і банківську діяльність» або нормативно-правові акти НБУ, що спричинило значну втрату активів і настання неплатоспроможності банку;

г) відсутність висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення банку у правову відповідність із вимогами Закону «Про банки і банківську діяльність» та нормативно-правових актів НБУ.

Тема 5. Діяльність установ банківської системи з формування банківських ресурсів

Мета: засвоїти специфіку діяльності установ банківської системи з формування банківських ресурсів.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання складу, структури та джерел формування капіталу банку, їх основних ознак.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набутися вміння:

- охарактеризувати склад банківських ресурсів;
- обґрунтувати зміст, значення залученого капіталу банку;
- довести значущість запозичених банківських ресурсів.

5.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Банківські ресурси – сукупність ресурсів у грошовій формі, що знаходяться у розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення активних та інших операцій.

Статутний капітал – формується з акціонерного або приватного капіталу під час створення нового банку шляхом внесків засновників чи випуску і реалізації акцій.

Власні ресурси – використовуються для страхування інтересів вкладників та кредиторів, забезпечення оперативної діяльності банку, покриття поточних збитків.

Залучені ресурси – сукупність коштів на поточних депозитних та інших рахунках банківських клієнтів, на рахунках громадських організацій, різноманітних суспільних фондів, які розміщуються в активи з метою забезпечення ліквідності банку та отримання прибутку.

Запозичені ресурси – переважно позики грошового ринку, які залучаються у формі кредитів НБУ та міжбанківських кредитів, операції з цінними паперами.

Основний капітал – грошові кошти, що забезпечують його фінансову основу.

Додатковий капітал – грошові кошти у грошовій формі, що доповнюють загальний власний капітал.

Капітал-брутто – сума усіх фондів банку та нерозподіленого прибутку за балансом.

Капітал-нетто – та частина власних коштів банку, що може бути використана як кредитні ресурси.

Мультиплікатор капіталу – інструмент менеджерів з управління структурою власного і залученого капіталу, який забезпечує збалансованість між власним капіталом банку і його спроможністю до подальшого залучення ресурсів.

5.2. Лекційний матеріал

План

1. Загальна характеристика банківських ресурсів.
2. Основи формування капіталу банку.
3. Економічна характеристика банківського капіталу за джерелами утворення.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 12, 13, 17, 23, 32, 36, 37, 49, 50, 51].

1. Загальна характеристика банківських ресурсів

Банківські ресурси – сукупність ресурсів у грошовій формі, що знаходяться у розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення активних та інших операцій. Операції, за допомогою яких формуються банківські ресурси, називаються пасивними.

Традиційно основний обсяг ресурсів формується банками за рахунок залучених коштів. Найчастіше їх частка в загальній сумі банківських ресурсів досягає 70–80 % власного капіталу. Це пов'язано з тим, що прибуток, отриманий банком від використання і власних, і залучених коштів під час обчислення цього показника зіставляється лише з сумою власних коштів. Здійснюючи формування ресурсної бази, банки, з одного боку, прагнуть залучити якнайбільше дешевих і стабільних ресурсів, з іншого, – намагаються забезпечити підтримку оптимального співвідношення між розмірами власних та залучених коштів.

Банківські ресурси можна структурувати за різними критеріями [2]:

I. За економічним змістом:

- 1) власні кошти, до яких входить статутний, резервний та інший капітал і нерозподілений прибуток банку;
- 2) кошти клієнтів на рахунках банків;
- 3) кошти банків-кореспондентів;
- 4) грошові накопичення населення;
- 5) цінні папери випущені;
- 6) кредити від НБУ та інші міжбанківські кредити;
- 7) інші ресурси.

II. За місцем мобілізації:

- 1) акумульовані комерційним банком;
- 2) придбані в інших банках.

III. За можливістю прогнозування величини ресурсу:

- 1) прямого прогнозування;
- 2) опосередкованого прогнозування.

IV. За джерелами утворення:

- 1) власні (статутний, резервний, інший капітал, нерозподілений прибуток поточного і минулого років) – передусім використовуються для забезпечення

оперативної діяльності банку, для покриття поточних збитків, для страхування інтересів вкладників та кредиторів;

2) залучені – сукупність коштів на поточних депозитних та інших банківських рахунках, на рахунках громадських організацій, різноманітних суспільних фондів – передусім розміщуються в активи з метою забезпечення ліквідності та отримання прибутку банку;

3) запозичені – це передусім позики грошового ринку, які залучаються у формі міжбанківських кредитів та кредитів НБУ, операції з цінними паперами на вторинному фондовому ринку.

Таблиця 5.1 – Економічна характеристика залучених ресурсів

Види ресурсів	Загальна характеристика
Кошти на вимогу (до запитання) суб'єктів господарської діяльності	Поточні рахунки суб'єктів, кошти в розрахунках, кошти за довірчими операціями, кошти для розрахунків платіжними картками, розподільчі рахунки суб'єктів господарювання, цільові кошти до запитання
Строкові кошти суб'єктів господарської діяльності	Короткострокові та довгострокові депозити суб'єктів господарювання, кошти, отримані за операціями РЕПО
Кошти на вимогу (до запитання) фізичних осіб	Поточні рахунки, кошти за довірчими операціями фізичних осіб, кошти фізичних осіб для розрахунків платіжними картками, кошти в розрахунках
Строкові кошти фізичних осіб	Короткострокові та довгострокові депозити фізичних осіб
Кошти бюджету та позабюджетних фондів України	Кошти бюджетів України до розподілу, кошти державного бюджету України, бюджетні кошти клієнтів, кошти місцевих бюджетів та бюджетні кошти клієнтів, кошти позабюджетних фондів
Кредиторська заборгованість	Сума транзитних рахунків клієнтів банку, кредиторська заборгованість клієнтів банку
Цінні папери власного боргу (крім субординованого боргу)	Прості векселі, ощадні (депозитні) сертифікати

Таблиця 5.2 – Економічна характеристика запозичених ресурсів

Види ресурсів	Загальна характеристика
Кошти НБУ	Коррахунок НБУ в комерційному банку, короткострокові кредити, отримані від НБУ (за операціями РЕПО, ломбардні кредити тощо), довгострокові кредити, отримані від НБУ (стабілізаційний кредит, аукціонний тощо)
Кошти інших банків	Кошти на вимогу інших банків, строкові депозити інших банків, кредити, отримані від інших банків, інші короткострокові та довгострокові кредити, отримані від інших банків)
Кредиторська заборгованість за операціями з банками	Кредиторська заборгованість за операціями з готівковими коштами, інша кредиторська заборгованість
Цінні папери субординованого боргу	Боргові цінні папери (інвестиційні, безстрокові та конверсійні банківські облигації)

Таблиця 5.3 – Основні відмінності між залученим та запозиченим капіталом

Характерна відмінність	Залучений капітал	Запозичений капітал
<i>Ініціатива запозичення</i>	Клієнтська, у банку – пасивна позиція	Банківська, активна позиція банку
<i>Плата за користування</i>	Визначає банк значною мірою	Визначається кредитором
<i>Строк, на який надаються ресурси, та їх обсяг</i>	Враховуючи інтереси та потреби, визначає вкладник банку	Банк-позичальник визначає і терміни, і обсяг
<i>Потреби, на які будуть використані кошти</i>	Проведення активних операцій	У більшості випадків – для підтримки ліквідного стану банку
<i>Необхідність додаткових витрат</i>	Наявні маркетингові витрати	Таких витрат не потребує

V. За можливістю управління:

- 1) постійні (капітал банку);
- 2) стабільні (строкові депозити та кредити);
- 3) нестабільні (депозити на вимогу, залишки на коррахунках, кошти в розрахунках).

VI. За ціною формування (залучення):

- 1) дорогі (поточні пасиви);
- 2) дешеві (строкові депозити та кредити з високими ставками);
- 3) безоплатні.

2. Основи формування капіталу банку. Термін «капітал» (від фр., англ. *capital*, лат. *capitalis* – «головний») означає багатство (грошові кошти, майно, цінні папери), яке використовується для прирощення вартості.

З огляду на це можна запропонувати авторське тлумачення **капіталу комерційного банку**: це сукупність власних коштів, що внесені власниками капіталу з метою їх прирощення за результатами ефективної банківської діяльності та за рахунок додаткових внесків коштів з боку учасників банку.

Суть банківського капіталу реалізується через його функції:

- капітал є базою для створення та організації роботи банку до моменту нагромадження достатнього обсягу залучених і позичених ресурсів;
- у випадку форс-мажорних обставин і непередбачених витрат капітал відіграє роль своєрідної «подушки» для продовження здійснення банком поточних операцій. Тільки капітал банку компонує поточні витрати, які змушений нести для розв'язання назрілих проблем;
- капітал підтримує довіру клієнтів до банку і переконує кредиторів у фінансовій спроможності банку;
- капітал є основою для структурного розвитку фінансового посередника, розробки і впровадження інноваційних послуг, нових програм, обладнання;
- капітал слугує регулятором стратегічного розвитку банку. Регулювання капіталу є важливим інструментом запобігання фінансовим ризикам банку.

Власний капітал комерційних банків **поділяється на** основний та додатковий. **Основний капітал банку** – це грошові кошти, що забезпечують його фінансову основу. Він включає статутний, резервний та інші капітали, що створені завдяки прибутку. **Додатковий капітал** – це грошові кошти, що доповнюють загальний власний капітал. Він включає невикористані резерви, що призначаються для страхування нерозподіленого прибутку та активних операцій банків. **Головна роль** у середовищі основного капіталу **належить статутному капіталу** банку, який складається з акціонерного або приватного капіталу і формується під час організації нового банку завдяки внескам засновників банку чи випуску і розміщення акцій. Розмір статутного капіталу визначається засновниками. Порядок формування статутного капіталу залежить від форми власності банку. Статутний капітал формується тільки шляхом внесків власних коштів акціонерами або учасниками банків. Банківський кредит не допускається до формування статутного капіталу. **Резервний капітал** комерційного банку призначений для покриття можливих збитків банку, сплати дивідендів за привілейованими акціями, якщо для цього недостатньо прибутку. Резервний капітал забезпечує фінансову стійкість і спроможність комерційного банку, зменшує ймовірність віднесення його до категорії проблемних. Банки зобов'язані формувати за всіма статтями активів та зобов'язань резервний капітал на покриття непередбачених збитків.

3. Економічна характеристика банківського капіталу за джерелами утворення

Ефективність діяльності банківської системи та здатність протистояти кризовим явищам багато в чому залежить від рівня її капіталізації. Саме вона є основою банківської діяльності, від якості якої залежить як стан фінансового сектору, так і соціально-економічний розвиток країни загалом.

Банківський капітал захищає банк від банкрутства, компенсуючи втрати від різних ризиків, підтримує довіру клієнтів до банку і не дає підстав сумніватися в його фінансовій стійкості, є регулятором зростання банку та його роботи на ринку фінансових послуг, забезпечує інструменти для розширення діяльності банку та фінансування нових видів послуг і продуктів.

Банківський власний капітал поділяється на капітал-брутто та капітал-нетто. **Власний капітал-брутто** – це сума нерозподіленого прибутку за балансом та усіх фондів банку. **Власний капітал-нетто** – це капітал-брутто за мінусом вкладень банку в господарську діяльність суб'єктів господарської діяльності, акції акціонерних товариств, витрати майбутніх періодів тощо. Тобто капітал-нетто – це та частина власних коштів банку, що може бути використана як кредитні ресурси.

Формування залучених коштів комерційного банку

Лєвова частина ресурсної бази комерційних банків формується завдяки залученим та запозиченим коштам. Залучені кошти банку – кошти, які банк залучає на вклади (депозити). Запозичені кошти – це кошти, які банк залучає шляхом отримання міжбанківського кредиту або випуску облігацій. Можливості залучення ресурсів комерційного банку регулюються НБУ. Наприклад, нормативне значення платоспроможності банку, яке встановлено НБУ, вказує, що залучені та запозичені кошти не мають перевищувати розмір власного капіталу більше ніж у 8 разів.

Позичені банком кошти відрізняються від мобілізованих ресурсів (внесків і депозитів) тим, що під час формування позичених коштів банк відіграє активну роль, ініціатива належить йому, а в разі залучення внесків і депозитів роль банку пасивна. Міжбанківський ринок кредитних ресурсів – це система, що забезпечує купівлю і продаж вільних кредитних ресурсів серед комерційних банків та між комерційними банками і НБУ. Міжбанківський ринок – це один із сегментів ринку кредитних ресурсів. Для його структури характерні наявність учасників ринку (покупці і продавці), набір фінансових інструментів (депозити і кредити), організацій, що утворюють інфраструктуру ринку (система комунікацій, інформаційна система, СЕП), наявність керівних органів, які впливають на конкуренцію (НБУ). Учасниками такого ринку є НБУ та комерційні банки. Пропозицію на цьому ринку формують банки, які мають тимчасово вільні ліквідні активи. Попит формують ті банки, що відчувають проблеми з поточною ліквідністю. НБУ для комерційних банків є «банком банків» і «кредитором останньої інстанції», він здійснює рефінансування (відновлення ресурсної бази) банків, використовуючи різні інструменти, а саме: кредити овернайт, кредитні аукціони, операції прямого репо, операції з державними облігаціями України тощо.

Мультиплікатор капіталу є інструментом менеджерів з управління структурою власного і залученого капіталу; він покликаний забезпечити збалансованість між власним капіталом банку і його можливостями щодо подальшого залучення ресурсів [5]. Мультиплікатор капіталу розраховується:

Активи / Власний капітал.

Мультиплікативний ефект капіталу банку полягає в можливості залучення й ефективного використання платних грошових ресурсів. Мультиплікативний ефект капіталу банку розраховується за формулою:

$$\text{МЕК} = (\text{ЕР} - \text{РС}) * \text{МК},$$

де ЕР – економічна рентабельність банку;

РС – рівень процентної ставки за залученими ресурсами;

МК – Мультиплікатор капіталу.

5.3. Питання для самоперевірки

1. Навести загальну характеристику банківських ресурсів.
2. Назвати, як можна класифікувати банківські ресурси за економічним змістом.
3. Пояснити, як можна класифікувати банківські ресурси за місцем мобілізації.
4. Пояснити, як можна класифікувати банківські ресурси за можливістю прогнозування величини ресурсу.
5. Пояснити, як можна класифікувати банківські ресурси за джерелами утворення.
6. Назвати, як можна класифікувати банківські ресурси за можливістю управляти.
7. Пояснити, як можна класифікувати банківські ресурси за ціною залучення (формування).
8. Охарактеризувати функції банківського капіталу.
9. Назвати структуру власного капіталу комерційних банків.
10. Пояснити, у чому полягає призначення резервного капіталу комерційних банків.
11. Пояснити, у чому полягає призначення залучених коштів комерційного банку.

5.4. Тестові завдання

1. Як поділяються банківські ресурси за джерелами утворення?

- а) власні, залучені та запозичені;
- б) власні та залучені;
- в) власні та запозичені;
- г) залучені та запозичені.

2. Як поділяються банківські ресурси за місцем мобілізації:

- а) ті, що мобілізуються самим комерційним банком та придбані в інших банках;
- б) власні, залучені та запозичені;
- в) власні та придбані в інших банках;
- г) ті, що мобілізуються самим комерційним банком, та запозичені.

3. Як розраховується мультиплікатор капіталу?

- а) Активи / Власний капітал;
- б) Пасиви / Власний капітал;
- в) Власний капітал / Активи;
- г) Власний капітал / Пасиви.

4. Як розраховується мультиплікативний ефект капіталу банку?

- а) $MEK = (EP - PC) \times MK$;
- б) $MEK = (EP + PC) \times MK$;
- в) $MEK = (EP - PC)/MK$;
- г) $MEK = (EP + PC)/MK$.

5. Як банківські ресурси поділяються за ціною залучення (формування)?

- а) дорогі, поточні пасиви, дешеві;
- б) дорогі, дешеві, безоплатні;
- в) поточні, дешеві, строкові;
- г) поточні, дешеві, безоплатні.

6. Що є функцією банківського капіталу?

- а) капітал є основою для створення й організації банку, а також для його накопичення;
- б) відіграє роль буфера, своєрідної «подушки», що дає змогу банку продовжувати виконувати ті чи інші операції;
- в) капітал не підтримує довіру клієнтів до банку і не переконує кредиторів у його фінансовій спроможності;
- г) капітал є надбудовою для структурного розвитку кредитно-фінансової установи, розробки і впровадження нових послуг, програм, обладнання.

7. Що являє собою основний капітал банку?

- а) грошові кошти, що забезпечують його фінансову основу;
- б) статутний капітал + резервний капітал;
- в) грошові кошти, що доповнюють загальний власний капітал;
- г) невикористані резерви, що призначаються для страхування активних операцій комерційних банків.

8. Що являє собою додатковий капітал?

- а) грошові кошти, що забезпечують його фінансову основу;
- б) статутний капітал + резервний капітал;
- в) грошові кошти, що доповнюють загальний власний капітал;
- г) невикористані резерви, що призначаються для страхування активних операцій комерційних банків.

9. Що являє собою власний капітал-брutto?

- а) сума усіх фондів банку та нерозподіленого прибутку за балансом;
- б) сума вкладень банку в господарську діяльність підприємств та організацій;
- в) сума витрат майбутніх періодів;
- г) частина власних коштів банку, що може бути використана як кредитні ресурси.

10. Що являє собою власний капітал-нетто?

- а) сума усіх фондів банку та нерозподіленого прибутку за балансом;

- б) сума вкладень банку в господарську діяльність підприємств та організацій;
- в) сума витрат майбутніх періодів;
- г) частина власних коштів банку, що може бути використана як кредитні ресурси.

11. Що являє собою міжбанківський ринок?

- а) сегмент ринку кредитних ресурсів;
- б) сектор валютного ринку;
- в) сегмент фондового ринку;
- г) сектор фінансового ринку.

12. Що НЕ є характерним для структури міжбанківського ринку?

- а) наявність учасників ринку;
- б) набір фінансових інструментів;
- в) наявність керівних органів, які впливають на конкуренцію;
- г) наявність посередництва у процесі утворення інфраструктури.

13. Яка межа перевищення розміру власного капіталу банку залученими та запозиченими коштами?

- а) більше ніж у 8 разів;
- б) більше ніж у 5 разів;
- в) менше ніж у 8 разів;
- г) менше ніж у 5 разів.

14. У чому полягає призначення резервного капіталу комерційного банку?

- а) стимулювання діяльності банківських працівників;
- б) покриття можливих збитків від банківської діяльності;
- в) покращення іміджевої репутації банку;
- г) стабілізація маркетингової діяльності банку.

15. Як банківські ресурси поділяються за можливістю управління?

- а) постійні, стабільні, нестабільні;
- б) постійні, стабільні, змінні;
- в) постійні, змінні, нестабільні;
- г) змінні, стабільні, нестабільні.

Тема 6. Власний капітал банку

Мета: засвоїти економічну сутність власного капіталу банку.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання складу, структури та джерел формування капіталу банку, їх основних ознак.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набутися вміння:

- охарактеризувати сутність власного капіталу банку;
- пояснити аспекти формування власного капіталу;
- обґрунтувати функції власного капіталу банку;
- використовувати методи розрахунку власного капіталу банку та надати економічну оцінку.

6.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Власний капітал банку – кошти у грошовій формі, внесені акціонерами банку, а також кошти, утворені у процесі подальшої діяльності банку.

Статутний капітал – сформований ресурс банку під час його створення шляхом випуску та розміщення акцій.

Нерозподілений прибуток – ресурс, що залишається після розподілу чистого прибутку на сплату податків, виплату дивідендів власникам формування резерву та призначається на розширення банківського бізнесу.

Конкурентоспроможність – наявність додаткового капіталу банків з метою позитивного впливу на їх рейтинг.

Захисна функція капіталу банку – його спроможність поглинати ризики, пов'язані з діяльністю банків (кредитні, інвестиційні, депозитні, валютні тощо).

Функція забезпечення оперативної діяльності – фінансова функція, що передбачає фінансується придбання основних фондів, комп'ютерної та оргтехніки, організаційні заходи щодо забезпечення безпекової діяльності банку, запровадження банківських інновацій та систем зв'язку під час створення та на початкових етапах функціонування банку.

Регулююча функція капіталу банку – полягає у тому, що через регулювання розміру власного капіталу або його елементів наглядові органи впливають на банківську діяльність та мінімізують банківські ризики.

Модель Дюпона – найпоширеніша методика аналізу ефективності банківської діяльності – *return on equity decomposition analysis*.

Показник прибутковості капіталу – рівень прибутковості акціонерного капіталу, орієнтир для вибору напряму інвестування.

6.2. Лекційний матеріал

План

1. Власний капітал банку, його склад і структура.
2. Функції власного капіталу банку.
3. Декомпозиційний аналіз прибутковості власного капіталу.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 12, 13, 15, 24, 32, 39, 40, 47, 50, 56].

1. Власний капітал банку, його формування і структура

Основою формування капіталу банку, його діяльності, гарантією надійного та стабільного функціонування банку є власний капітал, сформований за рахунок коштів його акціонерів. **Власний капітал** – це сукупність грошових ресурсів, які залучаються для організації діяльності суб'єкта господарювання без визначення терміну повернення їх власникам і здатні генерувати доходи [15].

Власні кошти (капітал) фінансово-кредитної установи – це сукупність коштів, внесених засновниками комерційного банку, вільних від зобов'язань перед кредиторами банку, розмір яких здатний забезпечити безперервне стійке функціонування комерційного банку та процес розширеного відтворення його діяльності.

Джерела формування капіталу банку:

1. Статутний капітал формується під час створення нового банку завдяки випуску та розміщенню акцій. Статутний капітал створюється акціонерами лише шляхом внесків власних коштів акціонерів. Перший випуск акцій банку має повністю складатися з простих акцій. Під час реєстрації і реалізації банком-емітентом першого випуску акцій операції з цінними паперами не підлягають оподаткуванню. Якщо банк є беззбитковим, не має простроченої заборгованості перед бюджетом і кредиторами, не знаходиться під санкціями НБУ, йому надається право на повторну емісію акцій. Випуск акцій реєструється, для чого банк-емітент складає проспект емісії. Засновники банку готують проспект емісії під час першої емісії, правління банку – під час наступної. Проспект емісії містить інформацію про банк, про попередні випуски цінних паперів та фінансовий стан банку. Він затверджується незалежною аудиторською компанією. Аналіз структури власного капіталу банків України за останні 3 роки довів, що найбільша його частка припадає на статутний капітал, який зріс на 3 % [24].

2. Резервний капітал – це грошові ресурси, що резервуються банком для покриття збитків від банківської діяльності, забезпечення непередбачених витрат, а також виплати дивідендів за привілейованими акціями у разі недостатності прибутку. Фінансова стійкість комерційного банку, зменшення можливості потрапляння до категорії неплатоспроможних забезпечується наявністю коштів у резервному фонді. Загальні збори акціонерів встановлюють обсяг резервного капіталу

та суму щорічних внесків до нього. Ця інформація фіксується в установчих документах, але він не може бути меншим 25 % статутного капіталу, а розмір відрахувань – меншим 5 % чистого прибутку. Якщо резервний капітал досягає домовленого розміру, то відрахування до нього припиняються. Якщо відбулось використання коштів з резервного фонду, то відновлюються відрахування від чистого прибутку на його формування.

Елементом резервного капіталу є загальні резерви, призначені для покриття можливих збитків за операціями банку. Їх відмінність від резервного капіталу полягає у тому, що вони мають цілеспрямоване призначення (наприклад, створюються для мінімізації ризику у зв'язку з неповерненням кредитів, виникненням збитків від операцій з цінними паперами тощо). Загальні резерви формуються за рахунок чистого прибутку, що залишається після сплати податків.

3. Спеціальні фонди призначені для комплексного розвитку банку. Статут банку визначає порядок формування і використання цих коштів. Такі фонди формуються завдяки прибутку.

4. Нерозподілений прибуток – ресурс, що залишається після розподілу чистого прибутку на сплату податків, виплату дивідендів власникам формування резерву та призначається на розширення банківського бізнесу.

Капітал комерційного банку традиційно є одним з найефективніших інструментів підтримки та розвитку комерційного банку і у процесі реалізації своїх функцій стає необхідним фактором формування збалансованої банківської політики у галузі інвестицій, кредитування та формування банківських пасивів (політики управління банківським портфелем). До того ж повноцінна банківська діяльність неможлива без адекватної величини власного капіталу, як і неможлива складна і широко розгалужена банківська система, що включає велику кількість різних ланок і елементів.

Зазначимо, що власний капітал забезпечує банку економічну самостійність і стабільність функціонування. Власний капітал вважається у банківській практиці резервом ресурсів, що дає змогу підтримувати платоспроможність банку навіть у разі втрати ним частини своїх активів.

З метою вирішення проблеми достатності власних коштів банку для його ефективного функціонування органи банківського нагляду встановлюють нормативні вимоги до капіталу.

Основні причини дотримання банками показників достатності капіталу:

- **Конкурентоспроможність.** Наявність додаткового капіталу банків з метою позитивного впливу на їх рейтинг. Банки, які працюють на світових ринках, підтримують розмір показника достатності капіталу на рівні, вищому за рівень мінімальних вимог, дотримуються рекомендацій Базельського комітету.

- **Гнучкість.** Зміни на макроекономічному рівні, корегування видів і масштабів банківської діяльності можуть спричинити коливання розміру капіталу. Цик-

лічний характер розвитку економіки також впливає на обсяг показника достатності капіталу. Саме тому треба гнучко реагувати та протистояти таким змінам.

- **Ефективність.** Якщо залучати кошти доводиться за несприятливих ринкових умов або в стислі терміни, наявність додаткового капіталу може знизити витрати банку.

- **Обачність** – завчасне унеможливлення негативних фінансових наслідків у випадку зниження показника достатності капіталу нижче мінімально встановленого рівня.

- **Впевненість** – здатність банку захистити себе від впливу як чинників, не врахованих у специфічних ризиках окремого банку, так і ризиків загального характеру, пов'язаних із поточним рівнем економічного розвитку або внутрішньо-банківською стратегією управління капіталом.

Капітал банку є підґрунтям для його діяльності. Органи нагляду встановлюють обов'язкові нормативи капіталу банку. Нормативні значення показників направлені на захист банків від фінансових ризиків. НБУ також встановлює такі показники. Регулятивний капітал є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків [39]. В Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні визначено, що регулятивний капітал банку складається з основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу [39].

Складники основного капіталу (капіталу 1-го рівня):

- фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;
- додаткові внески акціонерів у статутний капітал;
- фінансова допомога акціонерів банку;
- прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу;
- розкриті резерви – резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку: емісійні різниці; резервні фонди, що створюються згідно із законами України; загальні резерви, що створюються під невизначений ризик під час проведення банківської діяльності; інші фонди банку;
- капітальний інструмент з умовами списання / конверсії.

Складники додаткового капіталу (капіталу 2-го рівня):

- результат переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010;
- результат поточного та звітного року (прибуток);
- субординований борг, що враховується до капіталу (субординований капітал);
- нерозподілений прибуток минулих років;

– капітальний інструмент з умовами списання / конверсії, який включається до додаткового капіталу.

Додатковий капітал не може бути більшим 100 % основного капіталу.

Для оцінки достатності капіталу банку Національним банком України, зокрема Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні [39], затверджені відповідні нормативи капіталу комерційного банку. А саме:

- мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1), (розділ II, глава 2);
- достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2), (розділ IV, глава 1);
- достатності основного капіталу (Н3) (розділ IV, глава 2).

Нормативні вимоги органів нагляду до капіталу банку полягають у: визначенні складу базового капіталу (капіталу першого рівня) і допоміжного капіталу (капіталу другого рівня); класифікації балансових активів за ступенем ризику; класифікації позабалансових активів за ступенем ризику; встановленні коефіцієнтів для визначення достатності капіталу.

Порядок і алгоритм розрахунку вищезазначених нормативів капіталу детально буде розглянуто нами в дисципліні «Центральний банк та грошово-кредитна політика».

Відповідно до обсягів постійного розширення банківського бізнесу і нарощування їх активів виникає необхідність збільшення їх капіталу для забезпечення подальшого зростання. Значення показників достатності капіталу більшості банків України останніми роками знизилися внаслідок COVID-19 та російської агресії.

З метою запровадження досвіду європейських країн та дотримання стандартів щодо управління капіталом банку «Базель III» банківські установи повинні створювати буфери капіталу. Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні [39] визначено, що це: буфер запасу (консервації) капіталу і контрциклічний буфер. Вони формуються понад установлене нормативне значення показника достатності основного капіталу (Н3).

Банк формує буфер запасу (консервації) капіталу в розмірі 2,5 %. Буфер запасу (консервації) капіталу розраховується від загального обсягу ризику. Рішення про дату початку формування банками буфера запасу (консервації) капіталу та графік поетапного досягнення встановленого розміру приймається Правлінням Національного банку України. Таке рішення завчасно розміщується на сторінці офіційного інтернет-представництва НБУ [39]. Контрциклічний буфер капіталу розраховується від загального обсягу ризику в розмірі 0–2,5 %. Розмір контрциклічного буфера капіталу встановлюється за рішенням Правління Національного банку України в разі значної кредитної активності банків з урахуванням ризиків, пов'язаних із надмірним зростанням кредитування. Зазначена інформація завчасно розміщується на сторінці Офіційного інтернет-представництва НБУ та має містити відомості, зокрема щодо розміру буфера, дати запровадження буфера в установленому розмірі [39].

Світова фінансово-економічна криза довела недостатню ефективність банків навіть зі значним обсягом фінансових ресурсів та їх неспроможність протистояти кризовим процесам, а відтак бути базисом фінансової стабільності держави. Водночас у нових реаліях вітчизняної економіки погіршення фінансових показників діяльності великих банків загрожує поширенням системності банкрутств в економіці, зниженням довіри клієнтів до банків і дефіцитом кредитних ресурсів для позичальників. Задля підвищення фінансової стійкості окремих банків і банківського сектору загалом та здатності протистояти кризовим явищам, а також щоб гарантувати збереження коштів вкладників та інших кредиторів, регулятор має упевнитися, що всі суттєві ризики, притаманні діяльності банку, покриті капіталом, бо капітал покликаний поглинати неочікувані збитки, на які наражається банк. Саме тому НБУ протягом 2020–2024 рр. передбачав запровадження таких вимог (табл. 6.1).

Таблиця 6.1 – Оновлені регуляторні вимоги до банків на 2021–2024 рр., визначені НБУ

Період	Регуляторні вимоги
I квартал 2021 року	Введення коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR). Він покликаний стимулювати банки у залученні стабільних та довгих за термінами ресурсів
IV квартал 2020 – I квартал 2021 р.	Встановлення термінів активації буфера консервації капіталу та буфера системної важливості. Зупинення в березні 2020 р. вимог щодо формування буферів капіталу дало змогу банкам спрямувати створений запас капіталу на поглинання збитків та здійснення кредитування реального сектору економіки
2-га пол. 2021 р.	1. Для стимулювання проведення банками зваженої кредитної політики та забезпечення покриття капіталом ризиків, притаманних сегменту незабезпеченого споживчого кредитування, та захисту банківського сектору від накопичення системних ризиків проведено підвищення ваг ризику для незабезпечених споживчих кредитів до 150 %. 2. Створення ефективних процесів планування та управління капіталом, що мають забезпечити достатність капіталу та ліквідність банків на рівні, необхідному для їх стійкості, сприятиме початку імплементації вимог щодо запровадження процесів ICAAP / PLAAP та стане підсумковим кроком у введенні нових стандартів організації системи управління ризиками в банках
3 1 січня 2022 р.	Наразі в межах розрахунку мінімальних вимог до капіталу банки повинні тримати капітал лише на покриття кредитного ризику і частково – ринкового ризику на відміну, коли протягом 2022 р. банки повинні будуть розраховувати достатність капіталу також і з урахуванням операційного та ринкового ризиків
3 2024 р.	Приведення структури капіталу банків у відповідність до міжнародних стандартів. Будуть запроваджені: трирівнева структура капіталу, нові вимоги до складових капіталу та порядку вирахувань із капіталу, додаткові «пруденційні фільтри», запровадження коефіцієнту левериджу. Він забезпечить її уніфікацію з європейськими підходами та стане завершальним етапом формування цілісної системи вимог до достатності капіталу банків
3 5 серпня 2024 р.	Банки перейшли на нові нормативи достатності капіталу та трирівневу структуру капіталу

Джерело: [24]

Відповідно до норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення питань організації корпоративного управління в банках та інших питань функціонування банківської системи» (№ 1587-ІХ від 30 червня 2021 р.), Національний банк України оновив мінімальні вимоги до нормативів достатності капіталу банків за новою (трирівневою) структурою. Значимо, з 5 серпня 2024 р. введено в дію оновлені вимоги Закону України «Про банки і банківську діяльність», згідно з якими банки перейшли на трирівневу структуру капіталу та нові нормативи його достатності. Такі дії НБУ є продовженням імплементації норм законодавства Європейського Союзу. Відповідно до цих змін:

- капітал поділяється на три складники: основний капітал першого рівня, додатковий капітал першого рівня та капітал другого рівня;
- найякісніший складник капіталу – основний капітал першого рівня, який є найближчим відповідником основного капіталу за попередньою структурою, поповнився з огляду на можливість ураховувати в цьому новому складнику капіталу прибутків минулих років та поточного року. Раніше до додаткового капіталу прибутки банків переважно враховувалися за попередньою структурою. Отже, порівняно з сумою основного капіталу 178 млрд грн на 1 серпня 2024 р., розмір основного капіталу першого рівня становив уже 238 млрд грн на 1 вересня 2024 р.;
- регулятивний капітал банків очікувано знизився до майже 245 млрд грн. Основні фактори зниження – додаткові вирахування з капіталу активів та запланованих дивідендів до виплати;
  - надання банкам права включати до основного капіталу 1 рівня:
    - суму прибутку за I півріччя та дев'ять місяців 2024 р. без попереднього погодження Національним банком України, яка має бути зменшеною на величину дивідендів, визначених до сплати з такого прибутку, а строк включення такого прибутку до капіталу обмежується датою проведення річних загальних зборів за підсумками 2024 р.;
    - кошти, отримані банком як оплата простих акцій або спрямовані на підвищення їх номінальної вартості, мають право включати до капіталу протягом 2024 р., що сприятиме завершенню вже розпочатих банками заходів з їх докапіталізації;
    - надання банкам права включати до розрахунку додаткового капіталу 1-го рівня, капіталу 2-го рівня, інструменти з умовами списання / конверсії, субординованих боргів на період проведення Національним банком України погоджувальних процедур.

Ці зміни спрямовані на забезпечення збалансованого впровадження європейських вимог і водночас – збереження потенціалу банківської системи для подальшого нарощування кредитної підтримки економіки. У зв'язку з цим Національний банк України запровадив низку перехідних положень [40].

Додамо, відповідно до вимог постанови Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 368 (зі змінами) [39] банки мають дотримуватися пруденційних нормативів щоденно, але публікація даних банками та НБУ здійснюється щомісячно за даними на 1 число кожного місяця, які передбачають:

- застосування поетапного графіка досягнення мінімального значення нормативу достатності регулятивного капіталу, а саме:

- з 05 серпня 2024 р. до 31 грудня 2024 р. – у розмірі не менше ніж 8,5 %;
- з 01 січня 2025 р. до 30 червня 2025 р. – не менше ніж 9,25 %;
- з 01 липня 2025 р. – не менше ніж 10 %.

Прибутковість банків і надалі підтримує їх капітал, що дає змогу безболісно запровадити вимоги до достатності капіталу відповідно до норм ЄС. Задля оцінки достатності капіталу банків з метою покриття неочікуваних збитків у кризових умовах у 2025 р. НБУ планує провести нову оцінку стійкості банківської системи. Збереження капіталу банків у системі задля забезпечення її стабільності та здатності нарощувати кредитування до отримання результатів цієї оцінки залишатиметься пріоритетом.

2. Функції власного капіталу банку

Власний капітал є достатнім, якщо він спроможний певною мірою й ефективно реалізувати покладені на нього функції, основними з яких є захисна, регулююча та оперативна функція. Сутність *захисної функції капіталу банку* полягає у тому, що власний капітал комерційного банку виступає «засобом захисту» інтересів вкладників та кредиторів. Це величина, у межах якої банк гарантує відповідальність за своїми зобов'язаннями. Інакше кажучи, власний капітал – це джерело покриття непередбачених втрат.

Захисна функція банківського капіталу є головною протягом усього періоду функціонування банківської установи. Ця функція включає гарантування вкладів, захист інтересів вкладників у разі ліквідації чи банкрутства банку, забезпечення функціонування банку у разі виникнення збитків від поточної діяльності. Такі збитки покриваються завдяки поточним прибуткам.

Функція забезпечення оперативної діяльності має важливе значення під час створення та на початкових етапах діяльності банку. Завдяки власному капіталу банку фінансується придбання основних фондів, комп'ютерної та оргтехніки, організаційні заходи щодо забезпечення безпекової діяльності банку, запровадження банківських інновацій та систем зв'язку під час створення та на початкових етапах функціонування банку. На законодавчому і нормативному рівнях визначаються вимоги до мінімального розміру статутного капіталу банку. Проте у подальшій діяльності банку оперативна функція капіталу стає другорядною, на відміну від підприємств сфери матеріального виробництва, де вона залишається

основною протягом усього періоду діяльності. Це пояснюється тим, що оперативна діяльність діючого банку забезпечується переважно не завдяки власним коштам, а завдяки залученим та запозиченим ресурсам. Так, у структурі ресурсів банків України, за нашими розрахунками, частка власного капіталу коливалась у межах від 9,8 % на 01.01.2017 до 10,1 % на 01.01.2024.

Регулююча функція капіталу банку полягає у тому, що власний капітал банку виступає регулятором його діяльності (слугує підтримкою зростання банківських активів та регулює обсяг пасивних операцій), у тому числі є джерелом довгострокових ресурсів для кредитування клієнтів.

Реалізація покладених на капітал функцій надає банку можливість забезпечувати та підтримувати свою платоспроможність, фінансову стабільність, надійність і довіру з боку вкладників, інвесторів та кредиторів. Дотримання цих умов є ознакою достатності капіталу банку.

Термін «достатність капіталу» у банківській практиці та теорії трактується неоднозначно. З одного боку, достатність капіталу визначають як його здатність компенсувати втрати та запобігати банкрутству. З іншого боку, достатність відображає стійкість банку, його надійність, ступінь схильності до ризиків. Загалом показник достатності обумовлює залежність між величиною капіталу і схильністю банку до ризику. Достатність капіталу банку являє собою інтегральну характеристику рівня надійності банку, яка ґрунтується на розумінні сутності та функціонального призначення капіталу. Певні умови, існування яких зумовлене функціями власного капіталу банку, треба враховувати під час визначення показника достатності капіталу. Отже, капітал вважається достатнім у разі настання умов:

- він компенсує поточні витрати банку, пов'язані з неповерненням коштів, та покриває усі витрати, передбачені планом розвитку банку, і має певний запас для покриття незапланованих витрат;
- він сприяє формуванню і підтримці довіри клієнтів до банку і переконанню кредиторів у його фінансовій силі;
- він забезпечує впровадження нових банківських продуктів і фінансових послуг;
- його розмір дорівнює обсягу запланованих активних операцій банку.

Достатнім капітал можна вважати лише у разі одночасного виконання всіх умов у кожний даний момент. Факторами, які мають безпосередній вплив на розмір власного капіталу, є:

- обсяги активних операцій – банки повинні мати власний капітал у розмірах, достатніх для задоволення потреб своїх постійних клієнтів у позикових коштах;
- особливості клієнтів банку, наявність великих та кредитосємних підприємств вимагає від банку значного обсягу;

- ступінь ризику активних операцій – використання новітніх технологій – вимагає від банку збільшення обсягу власних коштів;
- тип кредитної політики НБУ;
- розвиток фінансового ринку.

Розвинений ринок дає змогу проведення лібералізації кредитної політики, за результатами якої досягається доступ банків до кредитних ресурсів, а отже, – знижується потреба банків у власних коштах. Натомість посилення кредитної активності за наявності недостатньо розвинутого фінансового ринку викликає необхідність капіталізації банку. Наявність цих факторів впливає на достатність капіталу банку. Достатність капіталу створює «подушку безпеки», яка дає змогу залишатися платоспроможним та фінансово стійким банком, незважаючи на можливі ризики та форс-мажорні обставини.

Нарощуванню капітальної бази банківської системи України заважають жорсткі вимоги до мінімального обсягу капіталу банків, що не дають можливості появи на ринку нових українських банків; небажання використовувати механізми об'єднання і злиття через неможливість впливу на прийняття рішень; нерозвиненість фондового ринку стримує інвесторів вкладати кошти в капітал банку [8].

О. Руда, О. Марценюк, В. Відерська пропонують низку заходів, які необхідно здійснити для підвищення рейтингу банківських установ, їх надійності та довіри з боку клієнтів:

- зменшити процентну маржу комерційних банків;
- розгалузити територіальну мережу комерційних банків;
- запровадити єдині державні реєстри рухомого і нерухомого майна;
- запровадити спрощену процедуру банкрутства підприємств;
- оптимізувати ризик-менеджмент;
- прискорити реорганізацію, об'єднання або ліквідацію проблемних банків;
- досягти ефективності в роботі Фонду гарантування вкладів населення;
- забезпечити сприятливий інвестиційний клімат з метою збільшення інвестування в українську економіку;
- використовувати сучасні технології та обладнання з метою підвищення якості фінансових послуг;
- запроваджувати інноваційні банківські продукти;
- вдосконалювати взаємовідносини банків з клієнтами;
- сприяти режиму справедливої конкуренції у банківській системі;
- запровадити довгострокові стратегії з використанням міжнародного досвіду та національних особливостей діяльності банків;
- використовувати новітні інформаційні технології, розвивати інтернет-банкінг;
- удосконалювати законодавчу та нормативну базу;

- запровадити інформаційне забезпечення у діяльності комерційних банків;
- сформулювати нову, ринкову психологію людей з метою забезпечення довіри до банківського сектору [47, 56].

3. Декомпозиційний аналіз прибутковості власного капіталу

Дослідження щодо методики аналізу капіталу довело, що існують різні підходи до аналізу ефективності використання капіталу. Вагоме місце серед них займають економіко-математичні моделі, оскільки їх використання дає змогу дослідити залежності від різних груп факторів та підсумку. Найбільш розповсюдженою методикою аналізу ефективності банківської діяльності вважається методика **декомпозиційного аналізу прибутковості власного капіталу** (*return on equity decomposition analysis*), або модель Дюпона.

У наукових дослідженнях щодо моделей аналізу банківської діяльності декомпозиційний аналіз прибутковості власного капіталу використовується під різними назвами. Так, Дж. Сінкі називає цей підхід «моделлю ПНК (прибуток на капітал)», П. Роуз – «аналізом структури показників прибутковості банку». Українські науковці таку методику називають «факторний аналіз норми прибутку на капітал» або «дюпонівська система фінансового аналізу». Фінансові ризики зростають у зв'язку з підвищенням ефективності банківської діяльності. За допомогою прийому розширення факторної моделі Дюпона визначають залежність між показниками прибутковості та ризику банку, а також вплив окремих чинників на результати його діяльності. Такий аналіз показників можуть проводити внутрішні і зовнішні користувачі за даними фінансової звітності:

$$ROE = ROA \times \frac{A}{K}, \quad (6.1)$$

де ROE – прибутковість капіталу (K);

ROA – прибутковість активів (A).

Залежність між прибутком і ризиком описується моделлю:

$$ROE = ROA \times MK, \quad (6.2)$$

де MK – мультиплікатор капіталу.

Отже, наведена формула демонструє взаємозв'язок прибутку банку зі співвідношенням його власних та залучених коштів. Тобто чим вищий прибуток, тим ризикованішою буде структура банківського балансу за інших однакових умов. Збільшення відношення активів до капіталу для отримання прибутку потрібне у разі зниження ефективності роботи банку.

На першому етапі аналізу відбувається збір інформації та формування репрезентативної вибірки.

На другому етапі аналізу здійснюють поглиблений аналіз, розподіливши прибутковість активів на показник чистої маржі прибутку та коефіцієнт дохідно-

сті активів. Чиста маржа прибутку (NPM) є відношенням чистого прибутку до валових доходів банку. Коефіцієнт дохідності активів (EA) розраховується як відношення валових доходів до сумарних активів банку. Тоді отримується залежність:

$$ROA = NPE \times EA, \quad (6.3)$$

або:

$$ROA = NPM \times EA. \quad (6.4)$$

Підставивши (4) у формулу (2), можна отримати таку модель:

$$ROE = NPM \times EA \times МК. \quad (6.5)$$

На третьому етапі аналізують чинники, які вплинули на маржу прибутку та дохідність активів для виявлення причин неефективної роботи банку та пошуку резервів підвищення чистого прибутку.

Щоб оцінити ефективність діяльності банківської системи України відповідно до методики декомпозиційного аналізу прибутковості капіталу, необхідно, враховуючи результати першого етапу аналізу, проаналізувати *основні показники, які характеризують ефективність діяльності банківських установ:*

- Регулятивний капітал;
- Адекватність регулятивного капіталу (H2);
- Доходи;
- Витрати;
- Результат діяльності;
- Рентабельність активів;
- Рентабельність капіталу;
- Чиста процентна маржа;
- Чистий спред.

Спираючись на динаміку показників рентабельності капіталу і активів звітного періоду, можна зробити висновки про результати другого етапу декомпозиційного аналізу рентабельності капіталу банку щодо загальних змін ефективності діяльності українських банків.

На третьому етапі декомпозиційного аналізу досліджується вплив на загальну прибутковість капіталу показників маржі прибутку, прибутковості активів та мультиплікатора капіталу на загальну прибутковість капіталу. Факторний аналіз треба використовувати для визначення ступеня впливу кожного фактора на показник прибутковості капіталу банку.

Рівень капіталізації банків протягом останніх років зростає, але збільшення статутних капіталів вищі, ніж інших складників капіталу. Забезпечення достатньої капіталізації направлене на підвищення стійкості та надійності діяльності банківської системи. Нестійкий характер економічного розвитку економіки, пов'язаний з високим рівнем ризиків втрати банківських прибутків та наявністю

інфляційних процесів, падає реальна вартість банківського капіталу, що обумовлює необхідність підвищення рівня капіталізації банківської системи.

Суттєвий вплив на ринкову ціну акцій банку здійснюють показники прибутковості активів (*return of assets – ROA*) і прибутковості капіталу (*return on capital / equity – ROE*). Ці показники є визначальними для аналізу ефективності банківської діяльності.

Для оцінки ефективності роботи менеджменту банку використовується показник прибутковості активів, що розраховується як відношення чистого прибутку до середньої вартості загальних активів:

$$ROA = \frac{NP}{A} \times 100 \%, \quad (6.5)$$

де NP – чистий прибуток (після оподаткування);
 A – середня вартість активів.

Показник прибутковості капіталу розраховується як відношення чистого прибутку до капіталу банку:

$$ROE = NP/K \times 100 \%, \quad (6.6)$$

де K – власний капітал банку.

Прибутковість капіталу показує рівень дохідності акціонерних коштів і демонструє привабливий напрям інвестування.

Інтегрованою оцінкою ризику є співвідношення власних та залучених коштів банку, яка показує рівень забезпечення залучених коштів власним капіталом банку.

Мультиплікатор капіталу (МК) – відношення середніх активів до власного капіталу банку, також є показником ризику банку, що розраховується під час проведення декомпозиційного аналізу:

$$МК = A/K. \quad (6.7)$$

Органи банківського нагляду регулюють межі діапазону зміни мультиплікатора капіталу.

6.3. Питання для самоперевірки

1. Назвати джерела формування капіталу банку.
2. Назвати фактори впливу на розмір власного капіталу комерційного банку.
3. Назвати складники резервного капіталу.
4. Пояснити призначення спеціальних фондів банків.
5. Назвати основні причини підтримання банками показників достатності капіталу вище мінімально встановлених значень.
6. Назвати складники основного капіталу банку.
7. Назвати складники банківського капіталу 1-го рівня.

8. Назвати складники додаткового капіталу 2-го рівня.
9. Пояснити сутність захисної функції капіталу банку.
10. Пояснити сутність функції забезпечення оперативної діяльності банку.
11. Пояснити сутність регулюючої функції капіталу банку.
12. Пояснити, що являє собою достатність капіталу банку.
13. Назвати фактори, що впливають на розмір власного капіталу банку.
14. Пояснити, як проводити аналіз прибутковості власного капіталу.
15. Пояснити сутність моделі Дюпона.

6.4. Тестові завдання

1. Які показники є найважливішими для аналізу ефективності банківської діяльності?

- а) прибутковість активів і прибутковість капіталу;
- б) ринкова ціна акцій банку та ринкова ціна регулятивного капіталу;
- в) ринкова ціна акцій банку та ринкова ціна основного капіталу;
- г) прибутковість активів і мультиплікатор капіталу.

2. Відношення яких показників являє собою мультиплікатор капіталу (МК)?

- а) сукупних активів до власного капіталу банку;
- б) середніх активів до власного капіталу банку;
- в) сукупних активів до регулятивного капіталу банку;
- г) середніх активів до регулятивного капіталу банку.

3. Якими установами в банківській діяльності регулюються межі діапазону зміни мультиплікатора капіталу?

- а) фіскальними органами;
- б) кредитними органами;
- в) органами нагляду;
- г) органами ліцензування.

4. Які фактори мають безпосередній вплив на розмір власного капіталу?

- а) обсяги пасивних операцій;
- б) особливості клієнтів банку;
- в) обсяги ризиків активних операцій;
- г) характер кредитної політики банку.

5. Коли капітал банку можна вважати достатнім?

- а) покриває основні витрати, передбачені планом розвитку банку;
- б) забезпечує можливість надавати банком традиційні послуги;
- в) відображає уявлення суспільства про його неплатоспроможність;
- г) його розмір збалансований з обсягами запланованих активних операцій.

6. Що є джерелом формування коштів фінансової допомоги акціонера, включеної до основного капіталу банку?

- а) власні кошти акціонера, які надані в грошовій формі та є безповоротними;
- б) власні кошти акціонера, які надані в негрошовій формі та є безповоротними;
- в) кошти, залучені акціонером на умовах субординованого боргу, не менше ніж на 5 років;
- г) кошти, залучені акціонером через випуск забезпечених облігацій, не менше ніж на 10 років.

7. Які функції виконує власний капітал банку?

- а) захисна, регулююча та оперативна;
- б) захисна, стимулююча та оперативна;
- в) регулююча, стимулююча та оперативна;
- г) контрольна, регулююча та оперативна.

8. Яка функція банківського капіталу є головною протягом усього періоду функціонування банківської установи?

- а) захисна;
- б) регулююча;
- в) оперативна;
- г) регулююча.

9. До якого елементу додаткового капіталу (капіталу 2-го рівня) відносяться звичайні незабезпечені банком боргові капітальні інструменти, які за умовою договору НЕ можуть бути забрані з банку раніше 5 років?

- а) нерозкриті резерви;
- б) субординований борг;
- в) резерви переоцінки;
- г) гібридні капітальні інструменти.

10. Що є джерелами формування капіталу банку?

- а) статутний капітал;
- б) власні кошти акціонерів;
- в) фонд преміювання;
- г) прибуток банку.

11. Що являє собою нерозподілений прибуток у складі власного капіталу банку?

- а) залишок після розподілу чистого прибутку на сплату податків, формування резерву та виплату дивідендів власникам, який призначається на розвиток менеджменту;
- б) залишок після розподілу чистого прибутку на сплату податків, формування резерву та виплату дивідендів власникам, який призначається на розвиток маркетингової політики;

в) залишок після розподілу чистого прибутку на сплату податків, формування резерву та виплату дивідендів власникам, який призначається на впровадження інновацій;

г) залишок після розподілу чистого прибутку на сплату податків, формування резерву та виплату дивідендів власникам та залишок, який призначається на капіталізацію.

12. Яка умова НЕ враховується під час визначення достатності капіталу?

а) покриває усі витрати, передбачені планом розвитку банку, і має певний запас;

б) забезпечує можливість надавати нові послуги, впроваджувати нові банківські продукти і програми;

в) відображає уявлення суспільства про величину капіталу фінансово стійкого банку;

г) розмір не дорівнює обсягу запланованих активних операцій банку.

13. Які заходи необхідно здійснити для підвищення рейтингу банківських установ, їх надійності та довіри з боку клієнтів?

а) звузити мережу комерційних банків в регіонах країни;

б) збільшити процентну маржу комерційних банків;

в) ввести єдині загальнодержавні реєстри рухомого і нерухомого майна;

г) обмежити введення спрощеної процедури банкрутства підприємств.

14. Яке мінімальне значення нормативу достатності регулятивного капіталу застосовується НБУ з 01 липня 2025 р. відповідно до поетапного графіка досягнення цього показника?

а) не менше ніж 8,5 %;

б) не менше ніж 9 %;

в) не менше ніж 9,25 %;

г) не менше ніж 10 %.

15. Коли введено в дію оновлені вимоги Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо переходу банків на трирівневу структуру капіталу та нові нормативи його достатності?

а) 1 січня 2024 р.;

б) 5 січня 2024 р.;

в) 1 серпня 2024 р.;

г) 5 серпня 2024 р.

Тема 7. Залучені та запозичені ресурси банку

Мета: засвоїти економічну сутність залучених та запозичених ресурсів банку.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання складу, структури і джерел формування залучених та запозичених ресурсів банку, їх основних ознак.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набутися вміння:

- охарактеризувати та оцінити залучені ресурси банку;
- пояснити економічні передумови формування депозитних ресурсів;
- виокремити основні джерела формування запозиченого капіталу;
- охарактеризувати процентну політику банків та методи нарахування процентів.

7.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Залучений капітал – ресурс, отриманий банком у грошовій або товарній формі від різних категорій населення, суб'єктів господарювання, держави з метою отримання економічної вигоди.

Депозит (вклад) – грошові кошти в національній та іноземній валюті, передані їх власником або іншою особою за його дорученням на рахунок власника для зберігання на певних умовах у безготівковій або готівковій формі.

Депозити до запитання – кошти, що залучені на депозит і поповнюються та використовуються власниками залежно від потреби в цих коштах без визначеного строку погашення.

Строкові депозити – кошти, що зберігаються на депозитних рахунках банку протягом строку, який визначається у депозитній угоді.

Депозитні операції – операції, пов'язані з формуванням ресурсів завдяки залученню на вклади грошових коштів.

Депозитна політика банку – політика, за допомогою якої фінансові посередники – позичальники ресурсів (зокрема банки) – формують і впливають на процеси залучення вільних коштів на банківські рахунки.

Депозитний відсоток – відсоток, який банк зобов'язаний сплачувати своїм клієнтам за можливість користуватися грошовими коштами, що розміщуються на депозитному рахунку.

Прості відсотки – відсотки, які нараховуються лише на основі основної суми депозиту.

Складні відсотки – відсотки, які нараховують не тільки на основну суму, а й на суму, що включає як основну суму, так і нараховані раніше відсотки.

Міжбанківський кредит – кредит, який надається банками одне одному, коли в одних банків з'являються вільні ресурси, а у інших їх бракує.

7.2. Лекційний матеріал

План

1. Економічні основи формування залученого капіталу банку.
2. Запозичений капітал банку.
3. Процентна політика банку та методи нарахування процентів.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 32, 34, 42, 47, 50, 56].

1. Економічні основи формування залученого капіталу банківської установи

У сучасних умовах розвитку економіки проблема формування ресурсів має першорядне значення. Для успішного функціонування комерційного банку, максимізації його прибутку необхідно приділяти увагу раціональному формуванню та регулюванню його пасивів, завдяки яким формуються ресурси банку. Переважно висока частка коштів, залучених на різноманітних умовах, яка значною мірою перевищує власні кошти банку – головна особливість пасивів комерційного банку.

Залучений капітал – це ресурс, отриманий банком у грошовій або товарній формі від різних категорій населення, суб'єктів господарювання, держави з метою отримання економічної вигоди.

До залученого капіталу належать:

- кошти на депозитних рахунках у банках;
- кошти, які отримано від випуску та продажу боргових зобов'язань;
- кошти, які отримано в інших комерційних банках;
- позики, отримані від НБУ та інших кредитних установ.

Операції комерційних банків пов'язанні з формуванням ресурсів завдяки залученню на вклади грошових коштів. Об'єктом депозитних операцій банків є грошові кошти або банківські метали [34].

Депозит (вклад) – це грошові кошти в національній та іноземній валюті, передані їх власником або іншою особою за його дорученням на рахунок власника для зберігання на певних умовах у безготівковій або готівковій формі.

Зазначимо, що у чинному законодавстві України терміни «депозит» і «вклад» є тотожними. Так, у Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» зазначено, що вклад (депозит) – кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті, які відповідно до законодавства України розміщені вкладником на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку на іменних рахунках у банку – учаснику (тимчасовому учаснику) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб чи залучені таким банком у формі випуску (емісії) іменних ощадних (депозитних) сертифікатів і підля-

гають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору [42].

Депозити за категоріями вкладників:

- депозити фізичних осіб;
- депозити суб'єктів господарської діяльності;
- депозити банків.

Депозити за термінами використання коштів:

- депозити до запитання;
- строкові депозити до запитання.

Депозити до запитання – це кошти, що залучені на депозит і поповнюються та використовуються власниками залежно від потреби в цих коштах без визначеного строку погашення.

Депозити до запитання розміщуються банком на поточних, кореспондентських та бюджетних рахунках клієнтів і використовуються ними для здійснення поточних розрахунків. У будь-який час кошти з депозитних рахунків за вимогою клієнтів можуть бути вилучені шляхом видачі готівки, виконання платіжних доручень, сплати чеків або векселів. Тому депозити до запитання вважаються нестабільними. Нарахування банками відсотків за користування залишками коштів на рахунках клієнтів здійснюється за низькими ставками або банки зовсім не сплачують відсотки.

Строкові депозити – це кошти, що зберігаються на окремих депозитних рахунках банку протягом строку, який визначається у депозитній угоді.

Строкові депозити мають такі особливості:

- ✓ чітко встановлений термін зберігання;
- ✓ оформляються депозитною угодою;
- ✓ не використовуються для здійснення поточних платежів;
- ✓ у разі дострокового вилучення депозиту банк застосовує штрафні санкції.

Рівень депозитного процента залежить від терміну вкладу, виду внеску, облікової ставки НБУ, загальної динаміки ставок грошового ринку, він високий за строковими депозитами.

Строкові депозити не можуть направлятися для здійснення поточних платежів. Депозитна угода передбачає додаткові надходження грошей на депозитні рахунки. За бажанням вкладник може змінити суму депозиту, але у такому випадку вкладник припиняє депозитну угоду і відкриває строковий вклад на нових умовах. Для окремих типів ощадних вкладів (пенсійних, для зарахування заробітної плати) можливе часткове вилучення вкладених коштів.

Однією з форм строкових депозитів є **депозитні та ощадні сертифікати**, які класифікують за такими ознаками:

- ✓ спосіб оформлення (іменні та на пред'явника);
- ✓ спосіб випуску (серіями та у разовому порядку);

- ✓ термін обертання (строкові та до запитання);
- ✓ умови сплати процентів (авансом, періодично та з виплатою відсотків у день погашення сертифіката).

Повернення депозиту і сплата відсотка юридичним особам здійснюється шляхом перерахування коштів на поточний рахунок, а фізичним особам – через перерахування коштів на поточний рахунок або виплату готівки. Дострокове закриття депозитного рахунку можливе на підставі заяви або клопотання вкладника.

Депозитна політика банку – сукупність заходів, за допомогою яких фінансові посередники – позичальники ресурсів (зокрема банки) – формують і впливають на процеси залучення вільних коштів на банківські рахунки. Депозитна політика визначає стратегічні напрями діяльності банку щодо проведення депозитних операцій, визначає головні напрями організації депозитної діяльності, які будуть використані під час проведення відповідних операцій. Загалом депозитна політика банку охоплює такі аспекти: по-перше, наповнення змісту депозитної політики, а по-друге, перелік організаційно-управлінських заходів, спрямованих на її реалізацію. Важливими моментами для успішної реалізації депозитної політики її є цілі і завдання, а також її складники, визначені відповідно до загальної мети діяльності банку – отримання максимального прибутку за умови належного рівня ліквідності, як основних орієнтирів функціонування банків. Для того, щоб конкурувати з європейськими країнами в умовах ефективною ринковою економікою, треба створити потужну банківську систему, яка буде платоспроможною, фінансово стійкою і зможе стимулювати розвиток реального сектору економіки. Забезпечення безперервного, збалансованого обороту грошей на макро- і мікрорівні відповідно до потреб та інтересів усіх суб'єктів процесу розширеного відтворення є головним завданням банківської системи в ринковій економіці. Ефективно впливати на всі стадії суспільного відтворення банківська система зможе завдяки регулюванню грошового обороту. Саме для цього необхідно впроваджувати європейські стандарти.

2. Запозичений капітал банку

Міжбанківський кредит – це кредит, який надається банками одне одному, коли в одних банків з'являються вільні ресурси, а у інших їх бракує.

Комерційні банки, у яких в окремі періоди є надлишок ресурсів, в окремі періоди можуть розмішувати кредитні ресурси.

Міжбанківські кредити банки залучають для вирішення таких завдань:

- отримання прибутку від розміщення ресурсів;
- розширення кредитної діяльності завдяки новим клієнтам;
- виконання вимог щодо формування Фонду обов'язкового резервування та регулювання банківської ліквідності банків;
- налагодження комунікацій між банками.

Кредитні відносини між комерційними банками здійснюються на договірних засадах через укладання кредитних договорів. Кредитні договори фіксують інформацію щодо суми позики, рівня відсоткової ставки, терміну та способу погашення кредиту.

На практиці з метою підтримки поточної ліквідності використовуються міжбанківські депозити (овернайт) на термін не більше одного операційного дня. Сплата відсотків за депозитом овернайт-депозитом здійснюється одночасно з його поверненням.

НБУ надає централізовані кредити комерційним банкам шляхом:

- проведення кредитних аукціонів;
- здійснення кредитування під забезпечення державних цінних паперів;
- рефінансування у формі переобліку векселів та пере застава векселів;
- рефінансування у виді переобліку векселів;
- проведення операцій РЕПО.

Операції РЕПО (repurchase agreement) – операції з цінними паперами, під час яких укладається генеральна угода між НБУ та комерційними банками про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний термін із зобов'язанням зворотного продажу-купівлі у визначений строк або на вимогу однієї зі сторін за заздалегідь обумовленою ціною.

Зміст кредитів НБУ полягає у тому, що на мікрорівні такі позики сприяють підтриманню ліквідності комерційних банків на необхідному рівні та зміні структури їх активів на користь кредитування своїх клієнтів, на макрорівні розширюється обсяг сукупної грошової маси в економіці за рахунок емісії грошей в обіг під час банківського кредитування.

3. Процентна політика банку та способи нарахування процентів

Відсоток, який комерційні банки сплачують вкладникам за користування залученими коштами, може виплачуватись авансовим платежем, періодично рівними частинами та після закінчення терміну дії депозитного договору. Відсотки нараховуються щомісяця, не пізніше, ніж в останній робочий день місяця. Нараховані, але не сплачені відсотки, відносяться до нарахованих витрат. Відсотки, нараховані за депозитами, відображаються як зобов'язання банку в балансі банку на перше число наступного місяця, а у звіті про прибутки і збитки – як понесені витрати.

Методи визначення кількості днів для розрахунку відсотків:

- Метод «факт / факт» – під час розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці та році.
- Метод «факт / 360» – під час розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці, але умовно в році – 360 днів.

- Метод «30/360» – під час розрахунку суми відсотків береться умовна кількість днів у місяці – 30 та у році – 360.

Незалежно від методу розрахунку відсотків під час визначення кількості днів не враховується перший день і не враховується останній день угоди. Згідно з пунктом 7 Положення про порядок здійснення банками вкладних (депозитних) операцій та операцій з ощадними сертифікатами банку (із змінами та доповненнями) «проценти на вклад (депозит), залучений відповідно до договору банківського вкладу, нараховуються від дня, наступного за днем надходження до банку грошових коштів або банківських металів, до дня, який передуює поверненню грошових коштів або банківських металів вкладнику або списанню з вкладного (депозитного) рахунку вкладника з інших підстав» [34].

Умови щодо нарахування відсотків визначаються депозитною (кредитною) угодою. Результати розрахунків показують, що для вкладника вигідний метод «факт/360», а для позичальника – метод «30/360».

Комерційні банки можуть здійснювати нарахування процентів вкладникам за простими і складними відсотками.

Прості відсотки обчислюються за формулою:

$$V = P \times k \times n / T \times 100,$$

де V – сума відсотків за період у n днів;

P – сума номіналу депозиту;

k – річна відсоткова ставка;

n – кількість днів розрахункового періоду;

T – максимальна кількість днів у році за умовами договору.

Нарощена сума депозиту розраховується так:

$$S = P \times (1 + k \times n / T \times 100), \quad (7.1)$$

де S – нарощена сума депозиту наприкінці розрахункового періоду n , тобто номінал депозиту плюс відсотки;

P – сума номіналу депозиту;

k – річна відсоткова ставка;

n – кількість днів розрахункового періоду;

T – максимальна кількість днів у році за умовами договору.

Сума складних відсотків за розрахунковий період обчислюється так:

$$V = S - P,$$

$$V = P \times ((1 + K \times n / t \times T \times 100)^t - 1), \quad (7.2)$$

де S – сума відсотків за розрахунковий період;

P – сума номіналу депозиту;

K – річна відсоткова ставка, %;

n – кількість днів за розрахунковий період;

m – кількість періодів (разів) нарахування складного відсотка;

T – максимальна кількість днів у році за умовами договору.

7.3. Питання для самоперевірки

1. Надати загальну характеристику залученого капіталу банківської установи.
2. Пояснити класифікацію залученого капіталу банківської установи.
3. Вказати, як можна поділити депозити за категоріями вкладників.
4. Назвати, як можна поділити депозити за строками використання коштів.
5. Пояснити, чому за користування залишками коштів на клієнтських рахунках банки нараховують відсотки за низькими ставками або зовсім не сплачують відсотки.
6. Пояснити, чому за строковими депозитами сплачується високий депозитний процент.
7. Обґрунтувати, чому вважається, що власники облігацій фактично надають банку довгострокову позику.
8. Назвіть дії покупця під час придбання банківського векселя.
9. Як відбувається погашення банківського векселя?
10. Обґрунтувати мету, з якою комерційні банки залучають міжбанківські кредити.
11. Обґрунтувати економічну сутність кредитів НБУ, що надаються комерційним банкам.

7.4. Тестові завдання

1. Що належить до залученого капіталу банку?

- а) кошти на поточних рахунках у банках;
- б) кошти, які надано іншим комерційним банкам;
- в) кошти, які отримано від випуску та продажу боргових зобов'язань;
- г) позики, які надано НБУ та іншим кредитним установам.

2. Що є характеристикою депозитів до запитання?

- а) кошти, що залучені на депозит без визначеного строку погашення;
- б) депозити поповнюються і використовуються власниками незалежно від потреби в цих коштах;
- в) депозити не розміщуються у банку на поточних, кореспондентських та бюджетних рахунках клієнтів;
- г) депозити до запитання є стабільними.

3 Які особливості мають строкові депозити?

- а) чітко встановлений термін використання;
- б) оформляються кредитною угодою;

- в) не використовуються для здійснення поточних платежів;
- г) у разі дострокового вилучення депозиту банк не застосовує штрафні санкції.

4. До якого виду операцій належить залучення грошових коштів на вкладний (депозитний) рахунок у національній валюті?

- а) активних;
- б) пасивних;
- в) розрахункових;
- г) касових.

5. До якого виду операцій належить залучення грошових коштів на вкладний (депозитний) рахунок у іноземній валюті?

- а) активних;
- б) пасивних;
- в) розрахункових;
- г) касових.

6. До якого виду операцій належить залучення грошових коштів шляхом продажу депозитних та ощадних сертифікатів?

- а) активних;
- б) пасивних;
- в) розрахункових;
- г) касових.

7. Як класифікуються депозитні та ощадні сертифікати за способом випуску?

- а) у разовому порядку і серіями;
- б) іменні та на пред'явника;
- в) строкові та до запитання;
- г) авансові та з регулярною сплатою відсотків.

8. Як класифікуються депозитні та ощадні сертифікати за способом оформлення?

- а) у разовому порядку і серіями;
- б) іменні та на пред'явника;
- в) строкові та до запитання;
- г) авансові та з регулярною сплатою відсотків.

9. Як класифікуються депозитні та ощадні сертифікати за терміном обертання?

- а) у разовому порядку і серіями;
- б) іменні та на пред'явника;
- в) строкові та до запитання;
- г) авансові та з регулярною сплатою відсотків.

10. Що є об'єктом депозитних операцій банків?

- а) грошові кошти в національній валюті або цифрова валюта;
- б) грошові кошти в іноземній валюті або цифрова валюта;
- в) банківські метали або дорогоцінні каміння;
- г) грошові кошти або банківські метали.

11. З якою метою комерційні банки залучають міжбанківські кредити?

- а) скорочення своєї кредитної діяльності з клієнтами;
- б) отримання прибутку на купівлі-продажу ресурсів;
- в) виконання вимог щодо нормативів капіталу;
- г) встановлення тісніших ділових відносин з клієнтами.

12. Як банк сплачує вкладнику суму вкладу (депозиту) і нараховані за ним проценти, якщо вкладний рахунок відкритий у банківських металах?

- а) у банківських металах або іноземній валюті;
- б) у національній або іноземній валютах;
- в) у банківських металах або національній валюті;
- г) у банківських металах або авуарах.

13. У який спосіб відображаються в балансі банку нараховані за депозитами відсотки?

- а) на перше число наступного місяця як зобов'язання банку;
- б) на перше число поточного місяця як зобов'язання банку;
- в) на перше число наступного місяця як понесені витрати банку;
- г) на перше число поточного місяця як понесені витрати банку.

14. У який спосіб відображаються у звіті про прибутки і збитки банку нараховані за депозитами відсотки?

- а) на перше число наступного місяця як зобов'язання банку;
- б) на перше число поточного місяця як зобов'язання банку;
- в) на перше число наступного місяця як понесені витрати банку;
- г) на перше число поточного місяця як понесені витрати банку.

15. Що належить до запозиченого капіталу банку?

- а) кошти на поточних рахунках юридичних осіб;
- б) кошти на депозитних рахунках юридичних осіб;
- в) кошти на депозитних рахунках фізичних осіб;
- г) позики, отримані від НБУ та інших кредитних установ.

Тема 8. Платіжна система України

Мета: засвоїти здатність ефективного функціонування платіжної системи України.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання сутності платіжної системи та її основних ознак платіжних інструментів.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вміння:

- з'ясувати сутність внутрішньодержавної платіжної системи та міжнародної платіжної системи;
- охарактеризувати можливості членів та учасників НСМЕП;
- дати оцінку сучасному стану платіжної системи України;
- використовувати сучасні цифрові технології.

8.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Платіжна система – об'єднання платіжної організації та її членів для розв'язання відносин, що виникають між ними під час проведення переказу грошей.

Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, у якій резидентом є платіжна організація, що здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України.

Міжнародна платіжна система – платіжна система, у якій як резидентом, так і нерезидентом є платіжна організація, що забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи та здійснює свою діяльність на території двох і більше країн.

Система масових платежів – система, в якій одержання готівки, розрахунки за товари та послуги й інші операції здійснюються за допомогою банківських платіжних смарт-карток за технологією, що розроблена Національним банком України.

Розрахунковий банк – банк, що відкриває рахунки членам платіжної системи та бере участь у проведенні взаєморозрахунків між ними, який є уповноваженим платіжною організацією відповідної платіжної системи.

Головний процесинговий центр платіжної системи – юридична особа, яка здійснює процесинг на підставі належним способом оформленого права, а також виконує функції клірингової організації платіжної системи.

Регіональний процесинговий центр платіжної системи – юридична особа, яка здійснює процесинг на підставі належним способом оформленого права і виконує кліринг для окремої групи членів платіжної системи.

Процесинговий центр банківського рівня – юридична особа, яка здійснює процесинг на підставі належним способом оформленого права та виконує інформаційне обслуговування емітентів та/або еквайрів.

Інтернет-банкінг (англ. *Online Banking*), або **веббанкінг** – вид дистанційного банківського обслуговування, засобами якого доступ до банківських рахунків та операцій забезпечується з будь-якого комп'ютера через інтернет та в будь-який час.

Стандарт ISO 20022 – стандарт, який уніфікує платіжні документи, встановлює єдині принципи їх розрахунків та обробки, а також забезпечує автоматизацію платіжних операцій та покращення обслуговування клієнтів за допомогою розширення інформації, необхідної для платіжних доручень, додатковою інформацією.

8.2. Лекційний матеріал

План

1. Платіжна система і платіжні інструменти.
2. Учасники та члени та платіжних систем.
3. Сучасний стан платіжної системи України.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 24, 28, 29, 30, 31, 32, 51, 52].

1. Платіжна система і платіжні інструменти

Національна платіжна система – найважливіший елемент фінансової системи та економіки країни. За допомогою неї реалізується механізм грошового обміну, що використовується практично в усіх галузях економіки.

Правові питання функціонування платіжних систем в Україні регулюються Законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні послуги», іншими законодавчими актами України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про Національний банк України», НБУ виступає регулятором діяльності платіжних систем та системи міжбанківських розрахунків у країні, створює та забезпечує безперервне, надійне й ефективне функціонування та розвиток платіжних систем.

Платіжна система – об'єднання платіжної організації та її членів для розв'язання відносин, що виникають між ними під час проведення переказу грошей. Переказ грошей є основною функцією платіжної системи. Українське законодавство передбачає діяльність у країні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем.

Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, у якій резидентом є платіжна організація, що здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах нашої країни.

Внутрішньодержавні платіжні системи поділяються на *банківські* та *небанківські*. До внутрішньодержавних банківських платіжних систем належать системи міжбанківських розрахунків, внутрішньобанківські платіжні системи й система масових платежів.

Система міжбанківських розрахунків забезпечує переказ коштів між банками на виконання зобов'язань як власних, та клієнтів банків у межах України.

Внутрішньобанківська платіжна система забезпечує найсприятливіші умови для проведення переказу коштів між його підрозділами.

Система масових платежів призначена для одержання готівки, розрахунки за товари та послуги та інші операції здійснюються за допомогою банківських платіжних смарт-карток за технологією, що розроблена Національним банком України.

Міжнародна платіжна система – платіжна система, у якій як резидентом, так і нерезидентом є платіжна організація, що забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи та здійснює свою діяльність на території двох і більше країн.

2. Члени та учасники платіжних систем

Національна система міжбанківських електронних платежів (НСМЕП) включає:

– платіжну організацію – юридичну особу, яка є власником або отримала право на використання знака для товарів і послуг НСМЕП та інших знаків, що ідентифікують належність платіжних карток до НСМЕП, визначає правила роботи НСМЕП, а також виконує функції щодо забезпечення діяльності НСМЕП та несе відповідальність згідно з законодавством України та укладеними нею договорами;

– учасників НСМЕП;

– членів НСМЕП.

Повноваження учасників НСМЕП:

– розрахунковий банк – банк, що відкриває рахунки членам платіжної системи та бере участь у проведенні взаєморозрахунків між ними, який є уповноваженим платіжною організацією відповідної платіжної системи;

– головний процесинговий центр платіжної системи – юридична особа, яка здійснює процесинг на підставі належним способом оформленого права, а також виконує функції клірингової організації платіжної системи;

– регіональний процесинговий центр платіжної системи – юридична особа, яка здійснює процесинг на підставі належним способом оформленого права і виконує кліринг для окремої групи членів платіжної системи;

– процесинговий центр банківського рівня – юридична особа, яка здійснює процесинг на підставі належним способом оформленого права та виконує інформаційне обслуговування емітентів та/або еквайрів;

– підприємства торгівлі та сфери послуг;

- технічні еквайри (еквайрингові компанії);
- держателі платіжних карток.

Членами національної системи міжбанківських електронних платежів є:

– *емітенти* – юридичні особи, які проводять емісію спеціальних платіжних засобів, та

– *еквайри* – юридичні особи, які здійснюють технологічне, інформаційне обслуговування торговців та виконання розрахунків з ними за операціями, що проводяться з застосуванням спеціальних платіжних засобів.

Внутрішньодержавні небанківські платіжні системи тільки після їх реєстрації в Національному банку України та отримання відповідного дозволу НБУ мають право здійснювати діяльність, пов'язану з переказом коштів.

Національний банк України визначає порядок реєстрації, отримання та відкликання внутрішньодержавними небанківськими платіжними системами дозволу на здійснення діяльності, пов'язаної з переказом коштів.

Членом внутрішньодержавних небанківських платіжних систем можуть бути установи, які уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи, а саме – банк, який має ліцензію Національного банку України на банківську діяльність, а також фінансово-кредитна установа, яка має ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) на здійснення переказу коштів.

Значення підвищеної уваги Національного банку України до руху фінансових потоків у вітчизняній банківській системі та до повернення довіри громадян до банківських послуг посилюється в умовах фінансово-економічної нестабільності в країні. Національна платіжна система є «кровоносною системою» банківської системи України та підґрунтям забезпечення безперебійності платежів між економічними суб'єктами. Ефективний розвиток платіжної системи є комплексним процесом, який реалізує потреби фінансового сектору країни. Реформування платіжної системи залежить від багатьох факторів, у тому числі від взаємодії різних інститутів у сфері платіжних послуг і платіжних інфраструктур. Більшість авторів – дослідників цієї проблеми – вважають, що елементами сучасної платіжної системи є:

- нормативно-правова база, що регулює платіжні відносини з метою створення сприятливих умов функціонування платіжної системи;
- бухгалтерська і технологічна модель, що є основним операційним механізмом здійснення платежів, включає платіжні інструменти та механізми переказу коштів;
- технологічна інфраструктура, що є основою життєздатності платіжної системи, включає програмні й технічні засоби обробки та передачі даних, обслуговуючий персонал;

– захист інформації як сукупність програмно-технічних, нормативно-правових, адміністративно-організаційних засобів. Для забезпечення безпеки платіжних операцій усі банківські установи періодично мають проходити аудити НБУ та незалежний аудит з метою дотримання відповідності міжнародним стандартам безпеки, проводити цілодобовий моніторинг фінансових операцій з метою виявлення підозрілих транзакцій. Фахівці з безпекових питань платіжних операцій за вимогами міжнародних платіжних систем мають проходити навчання щодо новітніх засобів шахрайства у галузі ПК, а також ознайомлюватися з новітніми методами боротьби з ним.

3. Сучасний стан платіжної системи України

Сьогодні в Україні функціонують дві платіжні системи, платіжною організацією та розрахунковим банком яких є Національний банк України:

– **Система електронних платежів (СЕП)** існує для забезпечення здійснення платежів у гривні між банками та їх клієнтами в Україні. НБУ є оператором платіжної системи та платіжним банком СЕП [24]. СЕП – це система валових розрахунків у режимі реального часу. В середньому СЕП обробляє приблизно 1,4 млн розрахунків, що відповідає приблизно 515 млрд грн за банківський день. Однак потенціал СЕП набагато більший: резервні потужності СЕП дають змогу обробляти майже в 10 разів більший обсяг за день. СЕП – єдина системно важлива платіжна система в Україні. СЕП гарантує проведення 97 % міжбанківських платежів в Україні в національній валюті. У 2022 р., незважаючи на повномасштабну війну та ракетний тероризм, система електронних платежів Національного банку України надійно та безперебійно виконувала свої функції, повністю забезпечуючи платіжні потреби банківської системи України та її клієнтів у власній валюті [31].

Національний банк України організовує здійснення міжбанківських платіжних операцій у валюті України через систему електронних платежів (СЕП) нового покоління. СЕП нового покоління введена в експлуатацію з 01.04.2023 у цілодобовому режимі відповідно до міжнародного стандарту ISO 20022 [24]. Стандарт ISO 20022 уніфікує платіжні документи, встановлює єдині принципи їх розрахунків та обробки, а також забезпечує автоматизацію платіжних операцій та покращення обслуговування клієнтів завдяки розширенню інформації, необхідної для платіжних доручень, додатковою інформацією. Цілодобовий режим роботи СЕП дає змогу здійснювати міжбанківські платіжні операції без зупинки системи та миттєво переносити їх з одного поточного календарного дня на інший. Кількість виконаних платіжних доручень відображається на рахунках учасників СЕП на дату календарного дня виконання доручень через СЕП.

– **Національна платіжна система «Український платіжний ПРОСТІР» (НПС «Простір»)**. Згідно з даними НБУ, станом на 01 червня 2024 р. понад 85 % від загальної кількості банків в Україні є членами платіжних систем. Також варто зазначити, що за останнє десятиліття обсяг операцій з використанням платіжних карток збільшився у 80 разів. У II кварталі 2023 р. кількість операцій з використанням платіжних карток в Україні та за її межами становила 1,84 млрд, а їх сума – 1,33 трлн грн, з них безготівковими були 1,71 млрд операцій на загальну суму 829,5 млрд грн. Кількість активних платіжних карток упродовж III кварталу збільшилася майже за всіма групами банків. Зменшення зафіксовано лише в іноземних банків. Це означає, що 9 із 10 операцій з платіжними картками в Україні – безготівкові. Зокрема на рис. 8.1 відображено динаміку частки безготівкових операцій за кількістю платіжних карток.

Рис. 8.1. Динаміка частки безготівкових операцій за кількістю, %

Джерело: [28–31]

Загалом ситуація на цьому сегменті ринку банківських послуг характеризується поступовим зростанням, зокрема збільшенням обсягу емітованих платіжних карток та їх держателів, кількості та суми безготівкових операцій з використанням карток, розширенням мережі банкоматів і термінального обладнання, використанням різних типів карток. Тож з рис. 8.1 бачимо позитивну тенденцію щодо збільшення частки безготівкових операцій за останні роки майже на 10 %.

Стан сучасної платіжної інфраструктури характеризують такі показники. Кількість активних POS-терміналів у торговельній та сервісній мережах у вересні 2023 р., порівняно з червнем, зросла на 8,0 % (до 437 тис. од.); на ринку, окрім Укрпошти, з'явилися нові оператори платіжної інфраструктури (НоваПей), які розширювали мережу POS-терміналів. Кількість платежів картками в торговельних точках зросла на 9 % у III кварталі, порівняно з II, мережа банкоматів з початку 2023 р. також демонструє тенденцію до відновлення, але упродовж III кварталу не змінилася. Така позитивна динаміка на ринку платіжних карток є результатом реформ НБУ у сфері національної платіжної системи.

Таблиця 8.1 – Кількісні показники щодо учасників платіжного ринку станом на 01 січня 2024 р.

Показник	К-сть
Кількість міжнародних платіжних систем, створених нерезидентами, з них:	16
карткові	6
переказ коштів	10
Кількість платіжних систем, створених резидентами, з них:	21
небанківські	14
банківські	5
державні	2
Кількість платіжних систем, що були зареєстровані протягом 2023 р., з них:	0
платіжні системи, створені резидентами	0
платіжні системи, створені нерезидентами	0
Кількість платіжних систем, реєстрація яких була скасована протягом 2023 р., з них:	17
платіжні системи, створені резидентами	17
Кількість технологічних операторів платіжних послуг	35
Кількість технологічних операторів платіжних послуг, що були зареєстровані протягом 2023 р.	3
Кількість технологічних операторів платіжних послуг, реєстрація яких була скасована протягом 2023 р.	3

Протягом 2023 р. тривав процес приведення учасниками платіжного ринку своєї діяльності у відповідність до вимог Закону України «Про платіжні послуги», спрямованого на модернізацію послуг, визначає нові поняття та загальний порядок виконання платіжних операцій, встановлює виключний перелік платіжних послуг та порядок їх надання, загальні засади випуску та використання в Україні електронних грошей та цифрових грошей Національного банку України, а також установлює права, обов'язки та відповідальність учасників платіжного ринку, передбачає запровадження в Україні концепції відкритого банкінгу (Open banking), запровадження регуляторної платформи («пісочниці») НБУ на ринку платіжних послуг. Зі введенням у дію нового закону втратив чинність Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», і учасники ринку з діючими ліцензіями на переказ коштів у національній валюті без відкриття рахунків отримали право звернутися до НБУ з метою переоформлення ліцензій. Згідно з установленою процедурою, ліцензію на надання фінансових платіжних послуг станом на 01 січня 2024 р. отримала 31 небанківська установа. З них 19 набули право здійснювати діяльність на платіжному ринку у статусі платіжної установи, 11 – у статусі фінансової установи, що має право на надання платіжних послуг, та один оператор поштового зв'язку. Водночас протягом року припинили своє існування внутрішньобанківські платіжні системи, а низка платіжних систем та технологічних операторів платіжних послуг пішла з платіжного ринку за власним бажанням. Водночас упродовж 2023 р. НБУ зареєстрував трьох нових технологічних операторів платіжних послуг [51].

Станом на 1 грудня 2024 р. на платіжному ринку діє 16 платіжних систем, створених резидентами, враховуючи державні та 14 міжнародних платіжних систем, створених нерезидентами.

Водночас на ринку надавачів фінансових платіжних послуг працюють 18 платіжних установ, 12 фінансових установ, що мають право на надання платіжних послуг, один банк-емітент електронних грошей та один оператор поштового зв'язку.

До інших суб'єктів, що діють на платіжному ринку, належать 50 комерційних агентів та 30 технологічних операторів платіжних послуг [24].

8.3. Питання для самоперевірки

1. Назвати нормативно-законодавчі акти, що регулюють загальні засади функціонування платіжних систем в Україні.

2. Обґрунтувати, чому переказ грошей є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система.

3. Назвати особливості діяльності внутрішньодержавної платіжної системи.

4. Вказати, що є особливістю діяльності міжнародної платіжної системи.

5. Пояснити, для чого призначена система міжбанківських розрахунків.

6. Обґрунтувати мету створення банком внутрішньобанківської платіжної системи.

7. Пояснити, для чого призначена система масових платежів.

8. Назвати учасників національної системи міжбанківських електронних платежів.

9. Який банк може бути членом внутрішньодержавних небанківських платіжних систем?

10. Хто входить до складу національної системи міжбанківських електронних платежів (НСМЕП)?

8.4. Тестові завдання

1. Як поділяються внутрішньодержавні платіжні системи?

- а) банківські та небанківські;
- б) міжбанківських та банківських розрахунків;
- в) міжбанківських розрахунків та масових платежів;
- г) банківські та внутрішньобанківські.

2. Як часто проводиться моніторинг фінансових операцій з метою виявлення підозрілих транзакцій за територіальним критерієм, за критеріями суми та типу операції?

- а) цілодобово;
- б) щоденно;

- в) щомісячно;
- г) щоквартально.

3. Коли введена в експлуатацію СЕП нового покоління відповідно до міжнародного стандарту ISO 20022?

- а) 01.04.2022;
- б) 01.04.2023;
- в) 01.07.2022;
- г) 01.07.2024.

4. Які платіжні системи функціонують в Україні сьогодні, де платіжною організацією та розрахунковим банком є Національний банк України?

- а) Система електронних платежів (СЕП) та (НПС) «Український платіжний ПРОСТІР»;
- б) Система електронних платежів (СЕП) та (НПС) «Український платіжний ТЕРМІНАЛ»;
- в) Система електронних платежів (СЕП) та (НПС) «Український платіжний БАНКІНГ»;
- г) Система електронних платежів (СЕП) та (НПС) «Український платіжний ВЕКТОР».

5. Яка частка банків в Україні є членами платіжних систем згідно з даними НБУ станом на 1 жовтня 2024 р.?

- а) 65 %;
- б) 75 %;
- в) 85 %;
- г) 90 %.

6. Ким визначається порядок реєстрації та отримання внутрішньодержавними небанківськими платіжними системами дозволу на здійснення діяльності, пов'язаної з переказом та відкликання цього дозволу?

- а) Кабінетом Міністрів України;
- б) Національним банком України;
- в) Верховною Радою України;
- г) Президентом України.

7. Які юридичні особи є емітентами національної системи міжбанківських електронних платежів?

- а) які здійснюють емісію спеціальних платіжних засобів та інформаційне обслуговування торговців;
- б) які здійснюють діяльність щодо технологічного обслуговування торговців та виконання розрахунків з ними за операції, які здійснені із застосуванням спеціальних платіжних засобів;

в) які здійснюють діяльність щодо інформаційного обслуговування торговців та виконання розрахунків з ними за операції, які здійснені із застосуванням спеціальних платіжних засобів;

г) які здійснюють діяльність щодо технологічного, інформаційного обслуговування торговців та виконання розрахунків з ними за операції, які здійснені із застосуванням спеціальних платіжних засобів.

8. Яку діяльність здійснюють еквайри національної системи міжбанківських електронних платежів?

а) емісію спеціальних платіжних засобів та інформаційне обслуговування торговців;

б) технологічне обслуговування торговців та виконання розрахунків з ними за операції, які здійснені із застосуванням спеціальних платіжних засобів;

в) інформаційне обслуговування торговців та виконання розрахунків з ними за операції, які здійснені із застосуванням спеціальних платіжних засобів;

г) технологічне та інформаційне обслуговування торговців та виконання розрахунків з ними за операції, які здійснені із застосуванням спеціальних платіжних засобів.

9. Яка установа є розрахунковим банком національної системи міжбанківських електронних платежів?

а) уповноважений платіжною організацією відповідної платіжної системи банк, що відкриває рахунки членам платіжної системи та бере участь у проведенні взаєморозрахунків між ними;

б) юридична особа, яка на підставі належним чином оформленого права здійснює процесинг, а також виконує функції клірингової установи платіжної системи;

в) юридична особа, яка на підставі належним чином оформленого права здійснює процесинг і виконує кліринг для окремої групи членів платіжної системи, визначених Платіжною організацією за відповідною ознакою;

г) юридична особа, яка на підставі належним чином оформленого права здійснює процесинг та виконує, згідно з договором(ами) з емітентом(ами) та/або еквайром(ами), їх інформаційне обслуговування.

10. Яка установа є процесинговим центром національної системи міжбанківських електронних платежів?

а) уповноважений платіжною організацією відповідної платіжної системи банк, що відкриває рахунки членам платіжної системи та бере участь у проведенні взаєморозрахунків між ними;

б) юридична особа, яка на підставі належним чином оформленого права здійснює процесинг, а також виконує функції клірингової установи платіжної системи;

в) юридична особа, яка на підставі належним чином оформленого права здійснює процесинг і виконує кліринг для окремої групи членів платіжної системи, визначених Платіжною організацією за відповідною ознакою;

г) юридична особа, яка на підставі належним чином оформленого права здійснює процесинг та виконує, згідно з договором(ами) з емітентом(ами) та/або еквайром(ами), їх інформаційне обслуговування.

11. Що НЕ є характерним сьогодні для Національної платіжної системи «Український платіжний ПРОСТІР»?

а) поступове зростання кількості емітованих платіжних карток та їх держателів;

б) збільшення кількості та суми безготівкових операцій з використанням карток;

в) розширення мережі банкоматів і термінального обладнання;

г) обмежене використання різних типів карток.

12. Що НЕ є характерним для Стандарт ISO 20022?

а) уніфікація платіжних документів;

б) встановлення єдиних принципів їх розрахунків та обробки платіжних документів;

в) забезпечення автоматизації платіжних операцій;

г) скорочення інформації, необхідної для платіжних доручень.

13. Яке призначення має бухгалтерська і технологічна модель, як елемент сучасної платіжної системи?

а) операційний механізм здійснення платежів;

б) регулятор платіжних відносин;

в) основа життєздатності платіжної системи;

г) захист інформації.

14. Яке призначення має нормативно-правова база, як елемент сучасної платіжної системи?

а) операційний механізм здійснення платежів;

б) регулятор платіжних відносин;

в) основа життєздатності платіжної системи;

г) захист інформації.

15. Яке призначення має технологічна інфраструктура, як елемент сучасної платіжної системи?

а) операційний механізм здійснення платежів;

б) регулятор платіжних відносин;

в) основа життєздатності платіжної системи;

г) захист інформації.

Тема 9. Діяльність банків з розміщення ресурсів

Мета: засвоїти основні напрями діяльності банківської установи з розміщення ресурсів.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання сутності та видів діяльності банків з розміщення ресурсів, їх основних ознак.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вміння:

- пояснити сутність кредитної діяльності банків;
- з'ясувати дію принципів кредитування, кредитної політики та етапів кредитного процесу;
- розраховувати показники ефективності управління кредитним портфелем банку;
- довести необхідність здійснення інвестиційної діяльності банків;
- управління екологічними та соціальними ризиками проєктів, що фінансуються банками.

9.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Кредитна діяльність – діяльність банку, спрямована на надання коштів позичальникам у тимчасове користування на певних умовах для отримання прибутку.

Кредитний процес – послідовна етапність організаційних стадій руху банківського кредиту.

Кредитний портфель – кількість кредитних договорів, які на момент оцінки знаходяться на балансі банківської установи; або сукупність усіх кредитів, які були видані та непогашені на момент аналізу.

Кредитна політика – система заходів у галузі кредитних відносин, які реалізують центральний банк, уряд і комерційні банки країни для вирішення соціально-економічних проблем та зміцнення грошового обігу.

Кредитний потенціал – сума, на яку конкретний комерційний банк може збільшити (без ризику для себе) видачу нових кредитів юридичним і фізичним особам чи придбати у них цінні папери.

Консервативна (обережна) кредитна політика – політика, метою якої є мінімізація кредитного ризику, питома вага кредитів у загальному обсязі робочих активів банку не більше 30 %, банк забезпечує свою прибутковість за рахунок менш ризикованих активних операцій.

Помірна (поміркована) кредитна політика – політика, метою якої є підтримання середнього рівня ризику, який дає змогу максимізувати фінансову стабільність банку в короткостроковій і довгостроковій перспективі, питома вага кредитів у загальному обсязі робочих активів становить 30–50 %.

Агресивна кредитна політика – політика, метою якої є максимізація доходів від кредитної діяльності та розширення її обсягів, питома вага кредитів більше ніж 50 % загального обсягу робочих активів.

Інвестиційна діяльність банку – діяльність, що виявляється у зростанні доходів та досягненні приросту суспільного капіталу.

Англійська модель інвестиційної діяльності – модель, спрямована насамперед на захист прав власників капіталу, забезпечення найбільш безперешкодного та швидкого накоплення капіталу в інтересах власників капіталу і, в кінцевому рахунку, на розвиток виробництва і зростання споживання.

Континентальна (або європейська) модель інвестиційної діяльності – існування універсальних комерційних організацій, у складі яких є спеціалізовані підрозділи, що займаються інвестуванням, торгівлею цінних паперів, роботою на ринку капіталу.

Консервативна інвестиційна політика – політика, характерними ознаками якої є: висока надійність і ліквідність цінних паперів, мінімальні ризики, портфель стабільний, у складі якого переважають державні цінні папери.

Помірковано-агресивна (ринкова) інвестиційна політика – політика, характерними ознаками якої є: достатня ліквідність і прибутковість цінних паперів, середній рівень ризику, портфель банку повільно зростає, у складі якого переважають спекулятивні цінні папери.

Агресивна (ризикована) інвестиційна політика – політика, характерними ознаками якої є: низька ліквідність і висока прибутковість цінних паперів, високі ризики, портфель банку активно зростає, у складі якого переважають високоризикові цінні папери.

9.2. Лекційний матеріал

План

1. Сутність та види кредитної діяльності банків.
2. Характеристика принципів кредитування та кредитної політики.
3. Показники ефективності кредитної діяльності банку.
4. Інвестиційна діяльність банків.
5. Типи інвестиційної політики банків, основні моделі банків, що здійснюють інвестиційну діяльність.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 12, 14, 18, 21, 25, 32, 34, 41, 42, 43, 47, 48, 50, 56].

1. Кредитна діяльність банків: сутність, види

Зміст кредитної діяльності банку трактується по-різному. Її розглядають у різних аспектах: одні розглядають процеси кредитування в аспекті мінімізації кредитного ризику банку, другі – з огляду на банківський або фінансовий менеджмент банку, треті – з погляду методики здійснення кредитних операцій, інші автори приділяють значну увагу аналізу кредитної діяльності банку, а дехто – з урахуванням усіх дохідних і витратних факторів. Однак чіткого визначення поняття «кредитна діяльність банку» та розкриття її сутності немає, через що автори сприймають цю категорію по-своєму, і насамперед з огляду на кінцеву мету дослідження.

У більшості енциклопедичних та довідкових видань економічного профілю тлумачення поняття кредитної діяльності банку відсутнє взагалі. Лише в «Енциклопедії банківської справи України» прописано дефініцію кредитної діяльності МБРР, яка зводиться до характеризування кредитної діяльності цього банку як основної форми діяльності міждержавної інвестиційної інституції, викладу її спрямованості, історії розвитку й організаційних засад, отже, не вносить ясності в розуміння економічної сутності базового економічного поняття «кредитна діяльність банку». У деяких виданнях зустрічається ототожнення понять «кредитна діяльність банку», «кредитування» та «кредитні операції банку». Таке ототожнення неможливе, бо наведені поняття відрізняються за змістом. В Економічній енциклопедії економічна діяльність розглядається як процес, що має мету створення благ, засоби та результат – економічні блага у формі корисних для суспільства товарів і послуг. З огляду на те, що кредитна діяльність є складником економічної діяльності банку, треба розглядати її як багатосторонній процес, спрямований на відтворення та реалізацію кредитних відносин з метою отримання прибутку.

Кредитна діяльність – це діяльність банку, спрямована на надання коштів позичальникам у тимчасове користування на певних умовах для отримання прибутку [14]. Об'єктом кредитної діяльності є двосторонні відносини між сторонами (кредитор – позичальник) та цінність фінансових коштів (кредитна ставка). Щодо держави вона виступає, з одного боку, регулятором цих відносин, а з іншого, – стороною, яка зацікавлена в їх успішності через вплив на реальний сектор економіки. Кредитна діяльність банків має бути спрямована, з одного боку, на підтримку реального сектору економіки, а з іншого, – на забезпечення прибутковості власної діяльності, оскільки банки також є складником економічних відносин. Кредитна діяльність банків є дуже вагомим елементом і має значний вплив на реальний сектор економіки України. Цей вид банківських операцій забезпечує установам основний дохід, проте має значний рівень ризику, що впливає на якість кредитного портфеля [25].

Сучасна система кредитної діяльності банків побудована на комерційній основі. Комерційні банки здійснюють кредитні операції завдяки власним і залученим коштам, тобто у межах наявних кредитних ресурсів. Основними джерелами формування банківських кредитних ресурсів є власні кошти банку, залучені кошти юридичних і фізичних осіб на депозитні рахунки до запитання та строкові депозити, міжбанківські кредити, залишки на розрахункових та поточних рахунках, кошти, отримані від випуску цінних паперів.

Овердрафт (англ. *overdraft* – «понад планований, перевитрата») – вид кредитування банком розрахункового рахунку клієнта у разі недостатності або відсутності на розрахунковому рахунку клієнта-позичальника грошових коштів для оплати ним розрахункових документів. За такого кредитування банк автоматично надає клієнту кредит на суму, що перевищує залишок коштів, списуючи кошти з рахунку клієнта у повному обсязі. Отже, на погашення заборгованості направляються усі суми, що надходять на рахунок клієнта. У цьому полягає відмінність овердрафта від звичайного кредиту. Банк може надати клієнту пільговий період користування овердрафтом, протягом якого відсотки за користування кредитом не будуть нараховуватись.

2. Принципи кредитування та кредитної політики

Дотримання принципів банківського кредитування допомагає проведенню ефективної кредитної діяльності банку.

Системний підхід до дослідження принципів кредитування конкретизує наукове тлумачення принципів кредитування як взаємопов'язаної цілісної сукупності певних положень. Виокремимо 3 рівні системи принципів банківського кредитування:

- 1) загальноекономічні принципи кредитування (комплексності, відповідності ринковим відносинам, раціональності та ефективності);
- 2) особливі принципи кредитування, за межами яких кредит втрачає свій специфічний економічний зміст (забезпеченості, поверненості, платності, цільової спрямованості, строковості);
- 3) часткові, одиничні принципи кредитування, або специфічні правила кредитування, які випливають із особливостей впровадження принципу та можуть по-різному проявлятися в конкретних кредитних операціях.

Системне, комплексне застосування на практиці принципів банківського кредитування дає змогу ураховувати інтереси суб'єктів кредитної угоди і кредитора, і позичальника. Розробка гнучкої системи управління кредитними операціями та правильна організація процесу кредитної діяльності банків виступають основою фінансової стабільності банківської системи країни.

Кредитну політику банків треба трактувати в широкому сенсі – як економічне поняття, і у вузькому – як обов'язковий документ.

Кредитна політика банків (у широкому сенсі) – це комплекс дій і заходів, які здійснюються банком у сфері кредитної діяльності з метою оптимізації прибутковості кредитних операцій і кредитного ризику у процесі розв’язання стратегічних і тактичних завдань.

У вузькому сенсі кредитну політику доцільно представляти як обов’язковий документ конфіденційного характеру, який містить перелік правил зі здійснення кредитної діяльності банку впродовж одного року, а потім переглядаються Кредитним комітетом – Меморандум про кредитну політику.

Стратегія кредитної політики передбачає:

- цілі діяльності банку на ринку кредитів;
- завдання діяльності банку на ринку кредитів;
- пріоритети діяльності банку на ринку кредитів;
- принципи діяльності банку на ринку кредитів.

Тактика кредитної діяльності банку – це:

- правильний вибір видів кредиту і їх цільової спрямованості у відповідний період;
- здійснення ефективної маркетингової роботи із залучення потенційних позичальників;
- вивчення дій конкурентів на кредитному ринку, оптимальне застосування процентних ставок;
- оперативне внесення змін до внутрішньобанківських стандартів і інструкцій із кредитування;
- своєчасне реагування у разі появи проблемних кредитів.

Виділяють консервативний, помірний та агресивний типи кредитної політики.

Консервативний тип орієнтований на мінімізацію кредитного ризику. Під час реалізації цього типу кредитної політики банк не спрямовує свою діяльність на отримання високих прибутків за рахунок збільшення обсягів кредитної діяльності.

Помірний тип кредитної політики характеризує звичайні умови її реалізації відповідно до загальноприйнятих банківською практикою та орієнтується на середній рівень кредитного ризику.

Агресивний тип кредитної політики направлений на максимізацію прибутку за рахунок збільшення обсягів кредитної діяльності, незважаючи на високий рівень кредитного ризику та збільшення сегменту кредитного ринку, в якому діє банк.

Для визначення типу кредитної політики банку використовується **показник кредитної активності, який визначає частку кредитних операцій у загальних активах банку.** У разі значенні цього показника:

- менше 65 % – пасивна (консервативна) кредитна політика банку;

- 65–75 % – помірна кредитна політика банку;
- більше 75 % – агресивна кредитна політика банку.

Основні етапи розробки кредитної політики банку:

- аналіз банківської діяльності банку в базовому періоді;
- дослідження чинників зовнішнього впливу та прогнозування розвитку кредитного ринку на найближчу перспективу;
- оцінка внутрішньої ресурсної бази банку та резерви для її збільшення;
- формування стратегічних цілей кредитної політики, які повинні узгоджуватись зі стратегічними цілями банківської установи;
- обґрунтування типу кредитної політики.

Кредитна політика банку стає ключовим інструментом у забезпеченні стабільності банківської системи та підтримки економічного розвитку в умовах воєнного стану. Під час війни з росією кредитна політика банку набуває ще більшого значення, оскільки економіка та банківська система піддаються значному стресу та непередбачуваності. Здатність банків адаптувати свою кредитну політику до нових реалій воєнного стану може визначати їх стійкість, а також впливати на загальну економічну ситуацію країни. Зазначимо, що вимоги з боку НБУ щодо формування та структури кредитної політики банку відсутні. Кожен банк формує власну політику з огляду на мету та пріоритети стратегічного розвитку. Відповідно до пріоритетів у розвитку, банк може вибирати тип кредитної політики.

3. Оцінка ефективності кредитної діяльності банку

Показники оцінки ефективності кредитної політики банку наведено у табл. 9.1.

Таблиця 9.1 – Показники оцінки ефективності кредитної політики банку

Показник	Формула розрахунку	Критерій
<i>1. Показники ризику кредитного портфеля</i>		
1.1. Коефіцієнт покриття кредитного портфеля власним капіталом банку (K_{BK})	$BK/KП$, де BK – власний капітал; $KП$ – кредитний портфель	<i>max</i>
1.2. Коефіцієнт використання залучених коштів у кредитному портфелі банку ($K_{ЗК}$)	$KП/З$, де $З$ – зобов'язання	Позитивне значення
1.3. Коефіцієнт якості кредитного портфеля ($K_{ЯК}$)	$P_{кр}/KП$, де $P_{кр}$ – резерв під можливі втрати від кредитних операцій	$\leq 5\%$
1.4. Коефіцієнт активності використання коштів клієнтів у кредитному портфелі ($K_{КК}$)	$KП/K_{кл}$, де $K_{кл}$ – кошти клієнтів	$K_{КК} \rightarrow 0$

Показник	Формула розрахунку	Критерій
1.5. Коефіцієнт кредитної активності ($K_{ка}$)	$KП/А$, де КП – кредитний портфель; А – активи	– якщо $K_{ка} < 65\%$ – кредитна політика банку характеризується низьким рівнем кредитного ризику; – якщо $65\% < K_{ка} < 75\%$, то кредитній політиці властивий помірний кредитний ризик; – якщо $K_{ка} > 75\%$, то його кредитна політика характеризується високим рівнем кредитного ризику
1.6. Коефіцієнт формування резерву ($K_{фр}$)	$ФР/РР$, де ФР – фактичний резерв; РР – розрахунковий резерв	$K_{фр} \rightarrow 0$
<i>2. Показники прибутковості кредитного портфеля</i>		
2.1. Коефіцієнт доходності кредитних операцій ($K_д$)	$ПД/КП$, де ПД – процентний дохід	<i>max</i>
2.2. Частка процентних доходів у загальній сумі доходів банку ($K_{кд}$)	$ПД/Д$, де Д – доходи банку	<i>max</i>
2.3. Чиста маржа процентного доходу ($ЧМ_{пд}$)	$(ПД - ПВ)/А_д$, де ПВ – процентні витрати; $А_д$ – дохідні активи	<i>max</i>
2.4. Коефіцієнт прибутковості кредитних операцій ($K_п$)	$(ПД - ПВ)/КП$	$\geq 1,4\%$

Етапи кредитного процесу. Кредитний процес у банку – це послідовна етапність організаційних стадій руху банківського кредиту. Виконання функцій та обов'язків працівниками банку в організації кредитного процесу здійснюється у підрозділах банку: фронт-офіс, бек-офіс, а також мідл-офіс. Розмежування функцій поміж структурних підрозділів банку у кредитному процесі підвищує ефективність здійснення його кредитної діяльності.

Так, кредитні пропозиції подає фронт-офіс, спираючись на результати аналізу кредитоспроможності клієнта та експертизи кредитних проєктів.

Мідл-офіс не бере безпосередньої участі в операційній роботі, а виконує загальні адміністративні та управлінські функції. Зокрема, контролює кредитні пропозиції, подані фронт-офісом з метою уникнення помилок, що можуть бути допущені спеціалістами банку в процесі аналізу кредитоспроможності клієнта та експертизи кредитних проєктів і мінімізації ризику здійснення кредитних операцій.

Супроводження кредитного проєкту передбачає:

1) постійний контроль за виконанням умов кредитного договору позичальником, своєчасним і повним його погашенням, цільовим використанням кредиту, сплатою відсотків та інших платежів;

2) ведення кредитного файлу;

3) підтримка комунікацій із позичальником;

4) перевірки позичальників щодо процесу виконання кредитного проєкту, стан збереження заставного майна, цільове використання кредиту тощо;

5) щоквартальний аналіз діяльності позичальника з метою оцінки кредитного ризику;

б) розрахунок резервів.

Банки здійснюють кредитування позичальників за умови дотримання відповідних економічних нормативів банківської діяльності. До того ж НБУ забороняє банкам надавати кредити для формування і збільшення статутного капіталу банків та інших господарських товариств, покриття збитків господарської діяльності позичальників, придбання цінних паперів підприємств.

Національний банк України та інші державні й судові органи наразі проводять перевірки кредитного процесу на його відповідність чинним вимогам і стандартам, проводять аналіз кредитного портфеля банку та впровадження регулюючих заходів для усунення недоліків кредитування і недопущення виникнення суттєвих ризиків, що призведуть до втрати ресурсів банку; з метою забезпечення ефективної протидії легалізації засобів, отриманих злочинним шляхом, проводять моніторинг змін у складі власників істотної участі в банку та моніторинг щодо проведення клієнтом операцій з легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Органами, які проводять опосередкований контроль за дотриманням законодавства про кредитну діяльність банків, є Фонд державного майна України, Державна аудиторська служба України, Антимонопольний комітет, Державна податкова служба України тощо. Органом банківського нагляду виступає Національний банк України. Державна реєстрація та ліцензування є головним заходом банківського нагляду за діяльністю комерційних банків.

Оцінка ефективності кредитної діяльності банку визначається дохідністю кредитного портфеля та прийнятим банком кредитним ризиком.

Кредитний портфель – це кількість кредитних договорів, що на момент оцінки знаходяться на балансі банківської установи, або це сукупність усіх кредитів, що були видані та не погашені на момент аналізу.

Основними параметри управління кредитним портфелем банку виступають дохідність і ризик. Ефективність кредитної діяльності банку визначається співвідношенням цих показників.

Головна мета процесу управління кредитним портфелем банку полягає в забезпеченні максимальної дохідності за допустимого рівня ризику. Рівень дохідності кредитного портфеля залежить від структури, розміру портфеля, рівня відсоткових ставок за кредитами.

Кредитний портфель банку треба розглядати як втілення кредитної політики банку, а значить, невід’ємним складником його загальної стратегії розвитку.

Існують традиційний та нетрадиційний підходи до управління кредитним портфелем банку. Традиційний підхід є простим, швидким та дешевим у застосу-

ванні і ґрунтується на неформалізованих філософських методах пізнання, використовує в розрахунках коефіцієнтний аналіз, функціонує у будь-якому середовищі. Нетрадиційний підхід є складнішим, повільнішим та дорожчим у застосуванні, порівняно з традиційним, і ґрунтується на загальнонаукових методах пізнання, використовує в розрахунках теорію ймовірності, статистику, економетрію, функціонує у стабільному ринковому («ідеальному») середовищі.

Традиційний підхід завдяки своїм характеристикам переважає в ухваленні управлінських рішень щодо формування кредитного портфеля. Однак позиції нетрадиційного підходу постійно зміцнюються.

Аналізуючи лише один показник, отримати достовірні результати доволі складно, тому управлінське рішення щодо здійснення кредитної діяльності має спиратись на результати аналізу співвідношення очікуваного доходу й ризику.

Ефективність управління кредитним портфелем обчислюється за співвідношенням параметрів кредитного портфеля, як-от рівень його дохідності та величина кредитного ризику, за такою формулою:

$$\text{ЕУКП} = \frac{\text{ДКП} - r_0}{\text{РКП}}, \quad (9.1)$$

де ЕУКП – коефіцієнт ефективності управління кредитним портфелем;

ДКП – дохідність кредитного портфеля;

r_0 – облікова ставка НБУ;

РКП – ризик кредитного портфеля.

За економічним змістом, запропонований коефіцієнт ефективності управління кредитним портфелем показує величину додаткового прибутку, що отримує банк понад рівень облікової ставки НБУ, у розрахунку на одиницю взятого ним кредитного ризику. Привабливим виглядає вище його значення, бо це означає ефективне управління кредитним портфелем комерційного банку.

Кредитний потенціал банку – це сума, на яку конкретний комерційний банк може збільшити (без ризику для себе) видачу нових кредитів юридичним і фізичним особам чи придбати у них цінні папери. Фактори, які впливають на кредитний потенціал банку:

- загальна сума мобілізованих грошових ресурсів, що мобілізовані банком;
- структура зобов'язань банку (депозитів і позикових коштів);
- нормативи обов'язкових резервів, що встановлені НБУ.

Управління екологічними та соціальними ризиками проєктів, що фінансуються банками. Українські банки здійснюють обслуговування клієнтів, діяльність яких не суперечить екологічним чи соціальним стандартам. Під час відбору проєктів для фінансування банки оцінюють їх вплив на екологію, сталість економічної діяльності та енергоефективність, утримуючись від фінансування будь-якої діяльності, що може призвести до потенційно значних негативних екологіч-

них або соціальних впливів. Банки фінансують етичні практики та умови праці, а також нешкідливі для довкілля види економічної діяльності, надають пріоритет тим клієнтам, які провадять свою діяльність відповідно до принципів ресурсоефективності, запобігання, мінімізації або незбільшення негативного впливу на навколишнє середовище. Усі проєкти, що фінансуються банком, підлягають належній перевірці та оцінці відповідності соціально-екологічним вимогам екологічної та соціальної політики банку. Частиною цих вимог є порядок дотримання стандартів екологічної і соціальної політики під час фінансування в межах державної програми «Доступні кредити 5–7–9 %».

4. Інвестиційна діяльність банків

Банки взаємодіють з клієнтами у різних формах. Організація такої взаємодії потребує припливу капіталовкладень, розширення ринку банківських послуг або модернізації наявного виробництва. Інвестиційна діяльність банків сприяє такій взаємодії через надання фінансових консультацій, виконання ролі професійного посередника та організатора угод. У цьому випадку проявляється інвестиційна діяльність банків. **Інвестиційна діяльність банків** – це система економічних відносин щодо розміщення банками капіталу безпосередньо або опосередковано, а також обслуговування зазначеного розміщення з метою отримання економічної вигоди.

Метою інвестиційної діяльності комерційних банків є забезпечення збереження коштів, диверсифікація ресурсів, зростання доходів та підтримка ліквідності балансу банку. Серед причин, що спонукають здійснювати інвестиційну діяльність банків, основними є: максимізація доходності, ліквідності та платоспроможності, розширення клієнтської бази, прагнення оптимізувати оподаткування банківських доходів. Отже, інвестиційна діяльність гарантує банкам отримання прибутків та виживання на ринку. На думку Б. Л. Луціва [21], є два аспекти інвестиційної діяльності банків: перший – це власне інвестиційна діяльність банку, спрямована на збільшення доходів банку, а другий – інвестиційна діяльність із позицій розвитку економіки, спрямована на забезпечення безперервності процесу відтворення основних засобів, і отже, – на процес суспільного відтворення загалом. Ці два аспекти інвестиційної діяльності банків взаємопов'язані, що дає підстави розглядати їх як єдине ціле. По суті, інвестиційна діяльність банку полягає у здійсненні фінансових інвестицій та реальних інвестицій. Додамо, фінансові інвестиції є пріоритетним напрямом інвестування закордонних і вітчизняних банків, оскільки банківський бізнес – це передовсім фінансова діяльність. Фінансові інвестиції банку – це вкладення коштів у грошові та фондові інструменти, а також у статутні капітали підприємств. Зазначимо, у структурі фінансових інвестицій банку майже 90 % припадає на цінні папери. Реальні банківські інвестиції

здійснюються з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту шляхом вкладення капіталу в господарську діяльність банку чи іншого підприємства. Щодо внутрішнього інвестування варто зазначити, що завдяки споживанню інвестицій безпосередньо банком розв'язуються завдання щодо розвитку виробничо-технічної бази банку, підвищення рівня компетентності персоналу банку, які є підґрунтям підвищення якості, обсягу та асортименту послуг, що надаються банком. Ці завдання вирішуються банком завдяки споживанню інвестицій безпосередньо, тобто через внутрішнє інвестування.

Інвестиційна діяльність банку – це складне та багатогранне явище. Банк, акумулюючи значні обсяги фінансових ресурсів населення, переспрямовує їх іншим учасникам інвестиційного процесу задля прискорення відтворювального процесу та економічного зростання країни. Вищезазначене доводить складність і багатогранність інвестиційної діяльності банку.

Послуги та види інвестиційної діяльності

Інвестиційні банки, що існують у закордонних країнах, надають своїм клієнтам такі послуги:

- брокерські;
- кастодіальні і депозитарні;
- консультаційні;
- варіанти реструктуризації для бізнесу за допомогою M&A;
- фінансові.

Проводити такі інвестиційні послуги банки можуть завдяки розвитку внутрішніх та зовнішніх видів діяльності.

Зовнішні види інвестиційної діяльності. Зовнішні види інвестування орієнтовані на виконання двох видів завдань: супровід процесів злиття і поглинання та залучення сторонніх капіталовкладень.

Зовнішні види діяльності – це загальна категорія, яка поділяється на кілька основних напрямів:

- проведення управління синдикатами;
- консультації клієнтів щодо розміщення цінних паперів;
- торгівля паперами своїх клієнтів;
- обслуговування на первинних і вторинних ринках клієнтських і власних цінних паперів.

Банк надає послуги злиття і поглинання шляхом:

- розробки і впровадження ефективних механізмів протидії злиття;
- реорганізації компанії і подальшого її розпродажу;
- консультування клієнтів щодо реорганізації бізнесу;
- залучення фінансів для проведення злиття або поглинання;
- формування та продажу пакетів акцій.

5. Типи інвестиційної політики банків, основні моделі банків, що здійснюють інвестиційну діяльність

Державна інвестиційна політика – це найважливіший складник економічної політики, який може бути реалізований лише в її межах.

На вибір інвестиційної політики банку впливають чинники:

- життєвий цикл банку;
- політика банку на ринку та стратегія його розвитку;
- розміри банку і мережі його відділень;
- готовність банку нести значні затрати на ресурсне та інформаційне забезпечення.

Відповідно до мети інвестування, банк може різні типи інвестиційної політики (табл. 9.2).

Таблиця 9.2 – Порівняльна характеристика типів інвестиційної політики

№	Тип інвестиційної політики	Характерні ознаки
1	Консервативна	а) мінімальні ризики, висока надійність і ліквідність цінних паперів; б) переважають державі цінні папери, портфель стабільний, частка вкладень у нього не зростає
2	Помірковано-агресивна	а) середній рівень ризику, достатня ліквідність і прибутковість цінних паперів; б) переважають спекулятивні цінні папери, частка вкладень у цінні папери стабільна або повільно зростає
3	Агресивна (спекулятивна)	а) високі ризики, низька ліквідність і висока прибутковість цінних паперів; б) переважають високоризикові цінні папери, частка вкладень активно зростає

Наразі виокремлюють основні моделі банків, які передбачають інвестиції як один з основних напрямів діяльності. Відповідно до **першої моделі (американської)**, передбачається чіткий розподіл ролі звичайного банку (надання різноманітних фінансових послуг) і завдань, що спрямовані на інвестування. Після ратифікації у США закону Гласса–Стігола в середині 30-х рр. ця модель почала своє функціонування. Аналогічна модель за принципом найбільшого поширення має назву саксонської. У кінці ХХ ст. прийняття закону Грема–Ліча дало змогу банкам створювати структурні підрозділи, що займаються вкладенням коштів у цінні папери. З 1999 р. з'явився вираз «фінансовий супермаркет» – установа, що займається різноманітними фінансовими послугами.

Друга модель називається **континентальна (або європейська)** і передбачає існування універсальних банків, у складі яких є окремі підрозділи, що займаються інвестуванням, торгівлею цінних паперів, роботою на ринку капіталу, а також наданням стандартних фінансових послуг. Наприклад, Paribas Group у Франції або Deutsche Bank у ФРН.

Вітчизняні банки характеризуються наявністю змішаної моделі. Наразі банки України інвестують свої кошти у промисловість, а ринок цінних паперів продовжує свій розвиток. На українському ринку діють як універсальні банки, так і специфічні організації (брокерська, дилерська, депозитарна, управлінська діяльність). Зазначимо, що немає правових інструментів регулювання саме цієї галузі діяльності, бо у вітчизняному законодавстві не закріплено поняття інвестиційної діяльності банків.

9.3. Питання для самоперевірки

1. Навести дискусійне трактування змісту кредитної діяльності банку.
2. Пояснити неможливість ототожнення понять «кредитна діяльність банку» та «кредитні операції банку», «кредитування».
3. Обґрунтувати логічну схему підпорядкованості базових понять кредитної діяльності банківської установи.
4. Які можна виділити 3 основні рівні системи принципів банківського кредитування?
5. Пояснити сутність кредитного процесу банку.
6. Назвати етапи кредитного процесу банку.
7. У чому полягає призначення мідл-офісу банку?
8. У чому полягає призначення фронт-офісу банку?
9. Охарактеризувати головну мету процесу управління кредитним портфелем банку.
10. Пояснити сутність традиційного підходу до управління кредитним портфелем банку.
11. Пояснити сутність нетрадиційного підходу до управління кредитним портфелем банку.
12. Як обчислюється ефективність управління кредитним портфелем?
13. Що таке кредитний потенціал банку?
14. Назвати мету інвестиційної діяльності комерційних банків.
15. Надати та обґрунтувати порівняльну характеристику типів інвестиційної політики.
16. Назвати зовнішні види інвестиційної діяльності.

9.4. Тестові завдання

1. Чим зумовлена неможливість ототожнення понять «кредитна діяльність банку» та «кредитні операції банку», «кредитування»?

- а) відмінністю їх змісту;
- б) засобами здійснення;
- в) результатами здійснення;
- г) термінами здійснення.

2. Який принцип банківського кредитування належить до загальноекономічних?

- а) поверненості;
- б) відповідності ринковим відносинам;
- в) забезпеченості;
- г) строковості.

3. Який принцип банківського кредитування належить до особливих?

- а) раціональності;
- б) ефективності;
- в) забезпеченості;
- г) комплексності.

4. Що передбачає супроводження кредитного проєкту?

- а) латентний контроль за виконанням умов кредитного договору позичальником;
- б) ведення кредитного файлу;
- в) підтримка дружніх контактів із позичальником;
- г) щомісячна оцінка кредитного ризику шляхом аналізу діяльності позичальника.

5. З якою метою Національний банк України дає змогу комерційним банкам надавати кредити?

- а) здійснення господарської діяльності позичальників;
- б) формування та збільшення статутного капіталу банків;
- в) формування та збільшення статутного капіталу інших господарських товариств;
- г) придбання цінних паперів будь-яких підприємств.

6. Яка установа є органом спеціалізованого контролю за кредитною діяльністю комерційних банків?

- а) Фонд державного майна України;
- б) Державна аудиторська служба України;
- в) Національний банк України;
- г) Державна фіскальна служба України.

7. Що є характерними ознаками консервативної інвестиційної політики банку?

- а) мінімальні ризики, висока надійність і ліквідність цінних паперів, переважають державні цінні папери, портфель стабільний, частка вкладень у нього не зростає;
- б) середній рівень ризику, достатня ліквідність і прибутковість цінних паперів, переважають спекулятивні цінні папери, частка вкладень у цінні папери стабільна або повільно зростає;

в) високі ризики, низька ліквідність і висока прибутковість цінних паперів, переважають високоризикові цінні папери, частка вкладень активно зростає;

г) мінімальні ризики, висока надійність і ліквідність цінних паперів, частка вкладень у цінні папери стабільна або повільно зростає.

8. Що є характерними ознаками помірковано-агресивної інвестиційної політики банку?

а) мінімальні ризики, висока надійність і ліквідність цінних паперів, переважають державі цінні папери, портфель стабільний, частка вкладень у нього не зростає;

б) середній рівень ризику, достатня ліквідність і прибутковість цінних паперів, переважають спекулятивні цінні папери, частка вкладень у цінні папери стабільна або повільно зростає;

в) високі ризики, низька ліквідність і висока прибутковість цінних паперів, переважають високоризикові цінні папери, частка вкладень активно зростає;

г) мінімальні ризики, висока надійність і ліквідність цінних паперів, частка вкладень у цінні папери стабільна або повільно зростає.

9. Що є характерними ознаками агресивної (спекулятивної) інвестиційної політики банку?

а) мінімальні ризики, висока надійність і ліквідність цінних паперів, переважають державі цінні папери, портфель стабільний, частка вкладень у нього не зростає;

б) середній рівень ризику, достатня ліквідність і прибутковість цінних паперів, переважають спекулятивні цінні папери, частка вкладень у цінні папери стабільна або повільно зростає;

в) високі ризики, низька ліквідність і висока прибутковість цінних паперів, переважають високоризикові цінні папери, частка вкладень активно зростає;

г) мінімальні ризики, висока надійність і ліквідність цінних паперів, частка вкладень у цінні папери стабільна або повільно зростає.

10. Яка модель інвестиційної діяльності характерна для вітчизняних банків?

а) американська;

б) континентальна;

в) європейська;

г) змішана.

11. Який чинник НЕ впливає на вибір інвестиційної політики банку?

а) етап життєвого циклу банку;

б) загальний тип поведінки і політика банку на ринку;

в) розміри банку і мережі його відділень;

г) відсутність готовності банку йти на значні затрати, які не принесуть прибутку в найближчому майбутньому.

12. Які фактори НЕ впливають на кредитний потенціал банку?

- а) загальна сума мобілізованих грошових ресурсів;
- б) структура зобов'язань банку;
- в) структура активів банку;
- г) нормативи обов'язкових резервів, встановлені НБУ.

13. Що передбачає стратегія кредитної політики?

- а) цілі діяльності банку на ринку кредитів;
- б) оптимальне застосування процентних ставок;
- в) оперативне внесення змін до внутрішньобанківських стандартів;
- г) своєчасне реагування у разі появи проблемних кредитів.

14. Що передбачає тактика кредитної діяльності банку?

- а) завдання діяльності банку на ринку кредитів;
- б) пріоритети діяльності банку на ринку кредитів;
- в) принципи діяльності банку на ринку кредитів;
- г) вибір видів кредиту їх цільової спрямованості.

15. Який показник належить до показників ризику кредитного портфеля банку?

- а) Коефіцієнт кредитної активності;
- б) Коефіцієнт дохідності кредитних операцій;
- в) Чиста процентна маржа процентного доходу;
- г) Частка процентних доходів у загальній сумі доходів банку.

Тема 10. Діяльність банків на ринку цінних паперів

Мета: засвоїти специфіку діяльності банків на ринку цінних паперів.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання сутності та видів професійної діяльності банків з торгівлі цінними паперами, їх основних ознак.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вміння:

- охарактеризувати діяльність банків як професійних учасників ринку цінних паперів;
- обґрунтувати значення андеррайтингової діяльності банку на ринку цінних паперів;
- визначити напрями консультативної діяльності банків;
- довести значення депозитарної діяльності банку на ринку цінних паперів;
- розкрити зміст внутрішнього контролю діяльності банку на ринку цінних паперів.

10.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Професійна діяльність банків на фондовому ринку – підприємницька діяльність з перерозподілу ресурсів шляхом інформаційного, організаційного, технічного та іншого обслуговування випуску обігу цінних паперів.

Андеррайтингова діяльність – діяльність банку з надання послуг щодо випуску та первинного розміщення цінних паперів різним емітентам.

Дилерська діяльність – надання послуг з придбання та продажу певних цінних паперів від свого імені та за свій кошт на постійній основі.

Брокерська діяльність – надання послуг клієнтам з купівлі-продажу цінних паперів коштом клієнтів на підставі договорів доручення або комісії.

Діяльність з управління цінними паперами – діяльність, яку здійснює банк від свого імені за винагороду на основі договору довірчого управління цінними паперами.

Консультаційна діяльність – надання рекомендацій клієнтам.

Діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів – «наглядова» функція банків за процесами передачі права власності на випущені цінні папери.

Депозитарна діяльність зберігача цінних паперів – банківська функція «збереження» цінних паперів та обліку прав власності на цінні папери.

Інвестиційний портфель – сукупність цінних паперів, придбаних банком шляхом активних операцій з метою отримання прибутків.

Варрант (англ. *warrant* – «повноваження, довіреність») – цінний папір, що дає його власникові право на купівлю деякої кількості акцій компанії в будь-який час до завершення дії контракту за певною ціною.

10.2. Лекційний матеріал

План

1. Банки як професійні учасники ринку цінних паперів.
2. Класифікація цінних паперів.
3. Діяльність банків другого рівня з емісії власних цінних паперів.
4. Організація внутрішнього контролю діяльності банку на ринку цінних паперів.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 11, 32, 34, 42, 47, 50, 52].

1. Банки як професійні учасники ринку цінних паперів

Професійна діяльність на ринку цінних паперів – це підприємницька діяльність із перерозподілу ресурсів шляхом інформаційного, організаційного, технічного та іншого обслуговування випуску обігу цінних паперів.

Професійні учасники ринків капіталу – це юридичні особи, що функціонують в організаційно-правовій формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, що провадять на ринках капіталу професійну діяльність, види якої визначені законом. Центральний депозитарій цінних паперів має статус професійного учасника ринків капіталу.

Національний банк України провадить професійну діяльність на ринках капіталу відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Національним банком України може встановлювати особливості провадження Національним банком України професійної діяльності на ринках капіталу [43].

Юридичні та фізичні особи проводять професійну діяльність на ринку цінних паперів за наявності **спеціальних дозволів (ліцензій)**, що видаються Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку.

Умовою отримання будь-якої ліцензії на провадження відповідного виду діяльності та провадження професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках є відсутність серед учасників (акціонерів) юридичної особи (професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків) фізичної особи, яка має не погашену або не зняту у встановленому порядку судимість за злочини проти власності, у сфері господарської діяльності та/або у сфері службової діяльності та володіє прямо чи опосередковано пакетом акцій (часток) у розмірі 10 і більше відсотків статутного капіталу цієї юридичної особи [43].

Не допускається поєднання професійної діяльності на фондовому ринку з іншими видами діяльності, за винятком банківської у випадках, що передбачені законом.

НКЦПФР встановлює перелік документів, необхідних для отримання ліцензії, порядок її видачі та анулювання. Професійна діяльність учасників фондового ринку здійснюється за обов'язкової умови членства в саморегульованій організації.

Банківська діяльність на фондовому ринку здійснюється шляхом проведення операцій із цінними паперами для клієнтів, в інтересах клієнтів. Її види:

1. Діяльність з торгівлі цінними паперами.
2. Діяльність з організаційно-технічного обслуговування операцій з цінними паперами.

Професійну діяльність із торгівлі цінними паперами на фондовому ринку проводять торговці цінними паперами – банки та господарські товариства (для них операції з цінними паперами є виключним видом діяльності). Відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», Національний банк України, банки та страхові компанії є кваліфікованими інвесторами.

До професійної діяльності з торгівлі цінними паперами належить:

Андеррайтингова діяльність банку з надання послуг щодо випуску та первинного розміщення цінних паперів різним емітентам. У такому випадку з метою використання технічних можливостей банків щодо випуску та розміщення цінних паперів, ресурсів і кваліфікації працівників підприємства та організації, маючи намір здійснити випуск цінних паперів, звертаються з відповідним проханням до банків. Додомо, інвестори більше довіряють банкам, ніж іншим акціонерним товариствам, і швидше купують випущені ними цінні папери. Андеррайтингові послуги надаються у відношенні тих цінних паперів, що мають вільний обіг. Банки можуть створювати об'єднання у виді консорціумів або синдикатів з метою якісного здійснення андеррайтингових послуг.

За договором андеррайтингу інвестиційна фірма зобов'язується на умовах та у строки, визначені проспектом цінних паперів, діючи від імені емітента або offerента, організувати розміщення або продаж заздалегідь обумовленого обсягу цінних паперів емітента або offerента та від свого імені і за власний рахунок здійснити купівлю цінних паперів, які станом на кінець передбаченого проспектом цінних паперів строку розміщення не були відчужені першим власникам [43].

Дилерська діяльність – надання послуг з придбання та продажу певних цінних паперів від свого імені та за свій кошт на постійній основі. Згідно з ЗУ, «Дилерська діяльність – це діяльність інвестиційної фірми з укладення деривативних контрактів та вчинення правочинів щодо фінансових інструментів від свого імені та за власний рахунок» [43]. Джерелом доходу дилера є різниця між ціною продажу та ціною придбання цінного папера. Банк-дилер у свій робочий час має бути готовим до того, що до нього можуть звернутися клієнти з пропозицією придбати у нього або продати йому цінні папери, якими він торгує. Зазвичай дилер

спеціалізується на продажу-купівлі цінних паперів певного виду. З огляду на це дилер зобов'язаний мати в достатній кількості необхідні цінні папери і кошти для їх придбання.

Брокерська діяльність – це діяльність інвестиційної фірми з укладення деривативних контрактів та вчинення правочинів щодо фінансових інструментів за рахунок та від імені клієнтів або за рахунок клієнтів, але від свого імені.

Субброкерська діяльність – це діяльність інвестиційної фірми з прийняття від клієнтів замовлень на укладення деривативних контрактів та вчинення правочинів щодо фінансових інструментів за рахунок клієнтів і надання відповідних замовлень для виконання іншій інвестиційній фірмі, яка здійснює брокерську діяльність [43]. Банки проводять брокерську діяльність як на біржовому, так і на позабіржових ринках. Банк-брокер, діючи за договором доручення, здійснює угоди купівлі-продажу цінних паперів від імені та коштом клієнтів.

Діяльність з управління цінними паперами – це діяльність, яку здійснює банк від свого імені за винагороду на основі договору довірчого управління цінними паперами.

Діяльність з управління портфелем фінансових інструментів – це діяльність інвестиційної фірми з управління портфелями фінансових інструментів, які складаються з одного або більше фінансових інструментів та/або коштів, в інтересах клієнтів. Інвестиційна фірма має право укладати договори про управління портфелем фінансових інструментів із фізичними та юридичними особами. Договір про управління портфелем фінансових інструментів не може укладатися інвестиційною фірмою з компанією з управління активами.

Мінімальна сума договору про управління портфелем фінансових інструментів з одним клієнтом – фізичною особою встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку [43].

Банк має право укладати договори про управління цінними паперами з фізичними та юридичними особами та використовувати грошові кошти клієнтів, якщо це передбачено договором.

З професійними видами діяльності банку тісно пов'язана консультативна діяльність.

Консультативна діяльність передбачає надання консультативних послуг клієнтам у вигляді рекомендацій. Найчастіше такі послуги не можна розглядати як окрему послугу.

Інвестиційне консультування – це діяльність інвестиційної фірми з надання індивідуальних рекомендацій клієнту на його вимогу або з ініціативи інвестиційної фірми щодо укладення деривативних контрактів, договорів про заміну сторони деривативного контракту, вчинення правочинів щодо фінансових інструментів та валютних цінностей [43]. У більшості випадків надання рекомендацій наяв-

не як складник послуг з управління портфелем фінансових інструментів та брокерські послуги. Клієнт найбільше зацікавлений у рекомендаціях банку під час звернення до нього як до брокера. Наразі надання таких рекомендацій клієнту має ознаки окремої послуги. Банк рекомендує клієнту, які цінні папери треба купувати і які продавати, детально досліджує об'єкт інвестицій та проводить аналітичний огляд ринку.

Діяльність з розміщення з наданням гарантії – це діяльність, яка провадиться інвестиційною фірмою від свого імені відповідно до умов договору про організацію розміщення з гарантією.

За договором про організацію розміщення з гарантією інвестиційна фірма зобов'язується на умовах та в строки, визначені проспектом цінних паперів, від свого імені і за власний рахунок здійснити купівлю всіх цінних паперів емітента або оферента, що пропонується відчужити.

Діяльність з розміщення без надання гарантії – це діяльність, яка провадиться інвестиційною фірмою від імені емітента або оферента відповідно до умов договору про організацію розміщення [43].

За договором про організацію розміщення інвестиційна фірма зобов'язується на умовах та у строки, визначені проспектом цінних паперів, діючи від імені емітента або оферента, організувати розміщення або продаж заздалегідь обумовленого обсягу цінних паперів емітента або оферента [43].

Діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних – «наглядова» функція банків за процесами передачі права власності на випущені цінні папери.

Основними споживачами послуг банків-реєстраторів є емітенти, які випускають іменні цінні папери, а також інвестори, які їх купують і продають. Усі зміни права власності на іменні цінні папери знаходять відображення у реєстрі власників іменних цінних паперів. До реєстру вносяться відомості про кожну іменну акцію, включно з відомостями про її власника, часом придбання акцій, кількістю акцій у кожного акціонера.

Депозитарна діяльність комерційного банку на ринку цінних паперів – банківська функція «збереження» цінних паперів та обліку прав власності на цінні папери. Її види:

- відповідальне зберігання та облік прав власності на портфель фінансових інструментів;
- депозитарні операції з фінансовими інструментами;
- розрахунково-клірингові операції по угодах з фінансовими інструментами, які укладаються на фондових біржах або в електронних торговельно-інформаційних мережах.

Депозитарна діяльність зберігача цінних паперів – банківська функція «збереження» цінних паперів та обліку прав власності на цінні папери.

2. Класифікація цінних паперів

Об'єктом депозитарної діяльності зберігача цінних паперів можуть виступати цінні папери. Цінні папери за порядком їх розміщення або видачі поділяються на емісійні або неемісійні.

Емісійні цінні папери – це цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску цінних паперів щодо особи, яка бере на себе зобов'язання емітента. До емісійних цінних паперів *належать*: акції, акції корпоративних інвестиційних фондів, корпоративні облигації, державні облигації України, облигації місцевих позик, облигації міжнародних фінансових організацій, сертифікати фондів операцій з нерухомістю, інвестиційні сертифікати, депозитні сертифікати банків, іпотечні облигації, депозитарні розписки, опціонні сертифікати, фондові варанти, казначейські зобов'язання України, державні деривативи, кредитні ноти.

Виділяють електронні цінні папери, які відображаються у вигляді облікового запису на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів, та паперові цінні папери, які оформлюються на матеріальному носії як документ, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити.

За формою випуску цінні папери можуть бути на пред'явника, іменні або ордерні.

Права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в паперовій формі, належать:

- 1) пред'явникові цінного папера;
- 2) особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама реалізувати такі права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу;
- 3) особі, зазначеній у цінному папері.

Права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в електронній формі, належать власникові рахунку в цінних паперах, відкритого в депозитарній установі, або іншій особі у встановлених законодавством випадках.

Емітент іменних цінних паперів має право на отримання із системи депозитарного обліку цінних паперів інформації про власників таких цінних паперів у формі реєстру власників іменних цінних паперів.

Ордерні цінні папери можуть існувати виключно в паперовій формі.

Емісійні цінні папери можуть бути за формою випуску виключно іменними або на пред'явника.

Іменні емісійні цінні папери існують виключно в електронній формі.

Емісійні цінні папери на пред'явника можуть існувати в паперовій та електронній формах. Емісійні цінні папери на пред'явника, що існують у паперовій формі, можуть бути знерухомлені – переведені в електронну форму існування шля-

хом депонування таких цінних паперів на рахунках у цінних паперах у Центральному депозитарії цінних паперів або Національному банку України відповідно до компетенції, встановленої Законом України «Про депозитарну систему України» в установленому НКЦПФР порядку. Емісійні цінні папери на пред'явника, що існують в електронній формі, не можуть бути переведені в паперову форму.

Неемісійні цінні папери можуть існувати в паперовій або електронній формі.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі **групи цінних паперів**:

- **пайові цінні папери** – цінні папери, що посвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, що знаходяться в управлінні емітента) та надають їх власнику (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом або рішенням про емісію, а для цінних паперів інститутів спільного інвестування – проспектом (рішенням про емісію) інституту спільного інвестування. До пайових цінних паперів *належать*: акції, сертифікати ФОН, інвестиційні сертифікати, акції корпоративних інвестиційних фондів;

- **боргові цінні папери** – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають обов'язок емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги. До боргових цінних паперів *належать*: корпоративні облігації, казначейські зобов'язання України, ощадні сертифікати банків, депозитні сертифікати банків, державні облігації України, облігації місцевих позик, векселі, облігації міжнародних фінансових організацій;

- **іпотечні цінні папери** – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів належать: іпотечні облігації, заставні;

- **деривативні цінні папери** – цінні папери, що посвідчують право власника у визначених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) випадках та порядку вимагати від емітента придбання або продажу базового активу та/або реалізації встановлених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) прав щодо базового активу, та/або здійснення платежу (платежів) залежно від значення базового показника. До деривативних цінних паперів *належать*: фондові варанти, кредитні ноти, опціонні сертифікати, депозитарні розписки, державні деривативи;

- **товаророзпорядчі цінні папери** – цінні папери, що надають їх держателю право розпоряджатися майном, зазначеним у цих документах.

Держава може розмішувати на міжнародних ринках капіталу облігації зовнішньої державної позики України та державні деривативи.

Сукупність цінних паперів, придбаних банком шляхом активних операцій з метою отримання прибутків, складає його інвестиційний портфель. У цю сукуп-

ність входять зобов'язання, які обертаються на ринку у вигляді різних видів цінних паперів.

Участь банку в капіталі акціонерного товариства дає змогу отримувати **дивіденди на вкладений капітал**, а також бути співвласником цього товариства.

3. Діяльність банків другого рівня з емісії власних цінних паперів

Діяльністю з випуску цінних паперів визначається як виконання торговцями цінних паперів за дорученням від імені та за рахунок емітента обов'язків з організації передплати на цінні папери або їх реалізації іншим способом. Емісія цінних паперів – сукупність дій емітента, спрямованих на реєстрацію випуску цінних паперів у Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку, їх розміщення серед інвесторів у фінансові інструменти, які здійснюються в зазначеній послідовності. Торговець може брати на себе зобов'язання викупити в емітента нереалізовані цінні папери.

У процесі емісії цінних паперів договори щодо цінних паперів укладаються з першими власниками до дати, визначеної рішенням про емісію, але не пізніше двох місяців після дати початку розміщення цінних паперів, визначеної відповідним рішенням про емісію, якщо інший строк не встановлений Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки».

Кожний інвестор у фінансові інструменти, який набув або має намір набути права власності на цінні папери, повинен оплатити вартість цінних паперів у повному обсязі до дати затвердження результатів емісії відповідного випуску цінних паперів [43].

Роль банків як учасників ринку цінних паперів:

– ініціюють створення нових для української фінансової системи інструментів (варранти, ф'ючерси, опціони та ін.). **Варрант** (англ. *warrant* – повноваження, довіреність) – цінний папір, що дає його власникові право на купівлю деякої кількості акцій компанії в будь-який час до завершення дії контракта за певною ціною. Зазвичай варранти використовуються під час нової емісії цінних паперів. Варранти здобули популярність серед біржових спекулянтів завдяки нижчому курсу варранта на покупку акції, за яким він котирується на біржі, порівняно з курсом самої акції. Варрант має тривалий термін дії, а також наявна можливість випуску безстрокового варранта;

– створюють умови для значного припливу в українську економіку інвестицій західних фінансових інститутів;

– сприяють розвитку інфраструктури ринку цінних паперів;

– активізують учасників ринку, впливаючи на їх фаховість.

Комерційні банки здійснюють **діяльність з управління портфелем фінансових інструментів** від свого імені за винагороду на підставі відповідного договору протягом терміну, визначеного сторонами.

Кожний інвестор у фінансові інструменти, який набув або має намір набути права власності на цінні папери, повинен оплатити вартість цінних паперів у повному обсязі до дати затвердження результатів емісії відповідного випуску цінних паперів. Розміщення цінних паперів здійснюється серед заздалегідь визначеного кола осіб, кількість некваліфікованих інвесторів серед яких не може дорівнювати або перевищувати 150 осіб, крім випадку здійснення публічної пропозиції емітентом у процесі емісії.

Усі **випуски цінних паперів банками**, незалежно від розміру випуску та кількості інвесторів, підлягають реєстрації НКЦПФР про результати емісії акцій, на основі якої видається свідоцтво.

Процес випуску акцій містить такі етапи:

- Прийняття рішення про емісію.
  - Укладення з інвестиційною фірмою, що здійснює андеррайтинг або діяльність з розміщення з наданням гарантії, або діяльність з розміщення без надання гарантії.
  - Подання до НКЦПФР заяви, рішення про емісію акцій і всіх необхідних документів для реєстрації випуску акцій.
  - Реєстрація НКЦПФР випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.
  - Укладення з Центральним депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування випусків акцій.
  - Присвоєння акцій коду ISIN та отримання емітентом коду LEI.
  - Реалізація акціонерами свого переважного права на придбання акцій додаткової емісії.
  - Розміщення акцій.
  - Затвердження результатів емісії акцій органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення.
  - Внесення до статуту акціонерного товариства змін, пов'язаних із збільшенням статутного капіталу товариства з урахуванням результатів емісії акцій.
  - Реєстрація змін до статуту акціонерного товариства в органах державної реєстрації.
  - Подання до НКЦПФР заяви і всіх необхідних документів для реєстрації звіту про результати емісії акцій.
  - Реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати емісії акцій та видача свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.
- Емітент подає до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку заяву, рішення про емісію цінних паперів і всі необхідні документи для реєстрації випуску цінних паперів протягом 60 днів після прийняття рішення про емісію цінних паперів органом (особою) емітента, уповноваженим приймати таке рішення.

Реєстрація такої заяви та доданих до неї документів підтверджується надісланим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку електронним повідомленням [43].

4. Організація внутрішнього контролю діяльності банку на ринку цінних паперів

Відповідно до українського законодавства і нормативно-правових актів Національного банку України, банківські установи створюють резерви у разі зменшення корисності цінних паперів, тобто у разі визначення втрат економічної вигоди в сумі перевищення балансової вартості цінних паперів над сумою очікуваного відшкодування [52].

Банки-учасники ринку цінних паперів зобов'язані організувати внутрішній контроль за відповідністю своєї діяльності законодавству. Посадові обов'язки банківських робітників регламентовані відповідно до вимог чинного законодавства та стандартів професійної діяльності. Фахівці банку, задіяні у проведенні та обліку операцій, які володіють службовою інформацією, не мають права використовувати її для укладення угод або передавати третім особам. Фахівець зобов'язаний доводити до відома менеджменту банку та служби внутрішнього контролю відповідну інформацію.

Для захисту службової інформації від несанкціонованого доступу банк встановлює правила обмеження обміну інформацією між внутрішньобанківськими підрозділами, у яких передбачаються:

- письмове зобов'язання фахівців про нерозголошення конфіденційної інформації;
- створення системи обмеження доступу для кожного робітника банку;
- організаційно-технічний поділ відповідних підрозділів;
- відокремлене підпорядкування структурних одиниць банку. Фахівцям забороняється виконувати протягом робочого дня операції на фінансових ринках у своїх інтересах і за свій кошт. З метою запобігання маніпулювання цінами вони проводять превентивні заходи.

Банк з метою прозорості проведення операцій з цінними паперами здійснює відносини з клієнтами на принципах чесності, сумлінності, виконання доручень клієнтів виключно в їхніх інтересах та повноти розкриття необхідної інформації. Співробітник банку має відмовитися від прийому доручень клієнта на покупку або продаж цінних паперів у таких випадках:

- якщо співробітник банку підозрює або має підстави підозрювати, що грошові кошти або інше майно клієнта, залучені в операцію, були отримані незаконним шляхом;
- немає впевненості у тому, що клієнт може оплатити операцію;

– відсутня гарантія того, що клієнт володіє цінними паперами або зможе надати їх у розпорядження банку протягом обумовленого терміну.

Фахівець банку має діяти строго в межах повноважень, визначених у довіреності, у якій мають бути визначені всі умови взаємовідносин клієнта і банку, за умови отримання від клієнта доручення на вчинення від його імені серії операцій з цінними паперами. Клієнт має отримати інформацію про можливі ризики щодо угоди. Банкір має виконати доручення клієнта у найкоротші терміни та за найбільш вигідною ціною. Розмір комісії та умови її виплати мають бути узгоджені з клієнтом.

Варто пам'ятати, що розрахунок дохідності короткострокових облігацій, які розміщуються з дисконтом, здійснюється за формулою простих процентів. У цьому разі формула для визначення прибутковості короткострокового зобов'язання може мати такий вигляд:

$$Y = \frac{(N - P_1)}{P_1} \cdot \frac{B}{t} = \frac{(1 - K)}{K} \cdot \frac{B}{t}, \quad (10.1)$$

де t – кількість днів до погашення;

P_1 – ціна купівлі;

N – номінал;

K – курсова вартість;

B – часова база (360 – для звичайних; 365 або 366 – для точних процентів).

Показники, розраховані у такий спосіб, мають як мінімум два недоліки:

1) їх не можна використати для порівняння ефективності проведення короткострокових операцій з іншими видами інвестицій, зокрема – довгостроковими;

2) вони не враховують можливості неодноразового реінвестування отриманих прибутків протягом року за деякими видами короткострокових зобов'язань (наприклад, депозитних сертифікатів НБУ, три- або шестимісячних ОВДП тощо).

Для подолання вказаних обмежень використовують більш універсальний показник – **ефективна прибутковість** (припущення про багаторазове реінвестування коректніше враховує формула прирощення за складними процентами). У зв'язку з цим для розрахунку прибутковості короткострокового зобов'язання може бути використана така **формула ефективної прибутковості** (*yield to maturity*, *YTM*):

$$YTM = \left(\frac{N}{P_1} \right)^{\frac{B}{t}} - 1, \quad (1.2)$$

де t – кількість днів до погашення;

P_1 – ціна купівлі;

N – номінал;

B – часова база (360 – для звичайних; 365 або 366 – для точних процентів).

10.3. Питання для самоперевірки

1. Передати сутність професійної діяльності банку на ринку цінних паперів.
2. Розкрити процедуру випуску акцій під час створення банку.
3. Охарактеризувати структуру проспекту емісії акцій.
4. Назвати, які види облігацій можуть емітувати банки в Україні.
5. Здійснити порівняльну характеристику основних ознак іпотечних сертифікатів та іпотечних облігацій.
6. Охарактеризувати порядок випуску банками депозитних сертифікатів.
7. Охарактеризувати зміст способів зберігання банком цінних паперів.
8. Описати процедуру діяльності спеціалізованих підрозділів банку на ринку цінних паперів.
9. Охарактеризувати основні методи визначення «дійсної» вартості цінних паперів.
10. Описати порядок формування резервів на відшкодування можливих втрат за операціями з цінними паперами.
11. Охарактеризувати брокерську і дилерську діяльність банку на ринку цінних паперів.
12. Охарактеризувати діяльність банків як зберігачів і реєстраторів власників іменних цінних паперів.

10.4. Тестові завдання

1. З якою метою банк може здійснити додаткову емісію акцій?

- а) збільшення власного капіталу;
- б) зростання залученого капіталу;
- в) покриття тимчасової збиткової діяльності;
- г) погашення заборгованості за кредитами.

2. Хто є емітентами цінних паперів?

- а) держава в особі уповноваженого органу;
- б) юридичні особи;
- в) органи місцевого самоврядування;
- г) фізичні особи.

3. Які цінні папери закріплюють право їх власників на виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків?

- а) акція;
- б) облігація;
- в) чек;
- г) вексель.

4. Хто належить до професійних учасників, які діють на ринку цінних паперів?

- а) зберігачі;
- б) наглядові органи;
- в) реєстратори;
- г) фондова біржа.

5. Що належить до об'єктивних причин, які ставлять банки у вигідніше становище перед іншими учасниками фондового ринку?

- а) довіра до банку та акумулювання статистичної інформації;
- б) акумулювання в банках незначної інформації про розвиток окремих сегментів ринку цінних паперів тощо;
- в) наявність кваліфікованого персоналу та акумулювання статистичної інформації;
- г) довіра до банку та наявність кваліфікованого персоналу.

6. Що називають обігом цінних паперів?

- а) укладання та виконання угод щодо цінних паперів, яке пов'язане з їх випуском;
- б) укладання та виконання угод щодо цінних паперів, яке не пов'язане з їх випуском;
- в) укладання угод щодо цінних паперів, яке не пов'язане з їх випуском;
- г) виконання угод щодо цінних паперів, яке не пов'язане з їх випуском.

7. Що передбачаються банком у правилах обмеження обміну інформацією між внутрішньобанківськими підрозділами для захисту службової інформації від несанкціонованого доступу?

- а) усне зобов'язання співробітників банку про нерозголошення конфіденційної інформації;
- б) організаційно-технічний поділ усіх підрозділів банку;
- в) створення системи загального доступу до інформації різного рівня для кожного співробітника банку;
- г) відокремлене підпорядкування функціональних підрозділів банку.

8. Як має діяти співробітник банку у разі отримання від клієнта доручення на вчинення від його імені серії операцій з цінними паперами або про управління активами клієнта?

- а) у межах повноважень, визначених у довіреності, у якій мають бути визначені окремі умови взаємовідносин клієнта і банку;
- б) у межах повноважень, визначених у довіреності, у якій мають бути визначені терміни взаємовідносин клієнта і банку;
- в) строго у межах повноважень, визначених у довіреності, у якій мають бути визначені усі умови взаємовідносин клієнта і банку;

г) у межах повноважень, визначених у довіреності, у якій мають бути визначені цінові умови взаємовідносин клієнта і банку.

9. Що являє собою дилерська діяльність?

а) надання послуг, які здійснюються на постійній основі, з придбання та продажу певних цінних паперів від свого імені та за свій рахунок;

б) надання емітентам послуг, пов'язаних із випуском цінних паперів та їх первинним розміщенням;

в) надання послуг клієнтам з купівлі-продажу цінних паперів за рахунок клієнтів на підставі договорів доручення або комісії;

г) діяльність, яку здійснює банк від свого імені за винагороду на основі договору довірчого управління цінними паперами.

10. Що являє собою андеррайтингова діяльність?

а) надання емітентам послуг, пов'язаних із випуском цінних паперів та їх первинним розміщенням;

б) надання послуг, які здійснюються на постійній основі, з придбання та продажу певних цінних паперів від свого імені та за свій рахунок;

в) надання послуг клієнтам з купівлі-продажу цінних паперів за рахунок клієнтів на підставі договорів доручення або комісії;

г) діяльність, яку здійснює банк від свого імені за винагороду на основі договору довірчого управління цінними паперами.

11. Який державний орган реєструє всі випуски цінних паперів банками незалежно від розміру випуску та кількості інвесторів?

а) Міністерстві фінансів України;

б) Національний банк України;

в) Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

г) Кабінет міністрів України.

12. Які цінні папери зберігаються відокремленим способом?

а) тільки цінні папери в документарній формі на пред'явника;

б) знерухомлені цінні папери, випущені у документарній формі;

в) всі цінні папери, випущені у бездокументарній формі;

г) цінні папери, випущені у документарній і бездокументарній формах.

13. Що являє собою депозитарна діяльність банку?

а) надання емітентам послуг, пов'язаних із випуском цінних паперів та їх первинним розміщенням;

б) надання послуг, які здійснюються на постійній основі, з придбання та продажу певних цінних паперів від свого імені та за свій рахунок;

в) надання послуг клієнтам з купівлі-продажу цінних паперів за рахунок клієнтів на підставі договорів доручення або комісії;

г) надання послуг щодо зберігання цінних паперів та обліку прав власності на цінні папери, а також обслуговування угод з цінними паперами.

14. Які види включає депозитарна діяльність комерційного банку?

- а) зберігання та облік прав власності на цінні папери, депозитарні операції з цінними паперами, розрахунково-клірингові операції;
- б) зберігання та облік прав власності на цінні папери, розрахунково-клірингові операції;
- в) зберігання та облік прав власності на цінні папери, депозитарні операції з цінними паперами;
- г) депозитарні операції з цінними паперами, розрахунково-клірингові операції.

15. Що являє собою діяльність банку з ведення реєстру власників іменних цінних паперів?

- а) виконання функцій «нагляду» за процесами переходу права власності на випущені цінні папери;
- б) надання емітентам послуг, пов'язаних із випуском цінних паперів та їх первинним розміщенням;
- в) надання послуг, які здійснюються на постійній основі, з придбання та продажу певних цінних паперів від свого імені та за свій рахунок;
- г) надання послуг клієнтам з купівлі-продажу цінних паперів за рахунок клієнтів на підставі договорів доручення або комісії.

Тема 11. Фінансовий моніторинг банківської діяльності

Мета: засвоїти зміст і призначення фінансового моніторингу банку.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання сутності та структури функціонування фінансового моніторингу в Україні.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вміння:

- висвітлити сутність та значення первинного і державного фінансового моніторингу в Україні;
- охарактеризувати зміст заходів щодо забезпечення якості фінансового моніторингу;
- обґрунтувати стан фінансового моніторингу на сучасному етапі.

11.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Фінансовий моніторинг – сукупність заходів, що проводять суб'єкти державного та первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом.

Обов'язковий фінансовий моніторинг – сукупність заходів, що проводить спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу щодо перевірки відповідності до законодавства України інформації з аналізу фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Первинний фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які застосовуються суб'єктами первинного фінансового моніторингу з метою виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом.

Державний фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які застосовуються суб'єктами державного фінансового моніторингу з метою виконання вимог українського законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Суб'єкти державного фінансового моніторингу – Національний банк України, Міністерство юстиції України, Міністерство цифрової трансформації України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, Спеціально уповноважений орган.

Відмивання грошей – приховання нелегального походження та надання виду законно отриманих доходів, отриманих злочинним шляхом через проведення їх через фінансову систему.

Розміщення – фізичне розміщення наявних коштів у фінансові інструменти, а також коштів, що територіально віддалені від місць їх походження.

Шарування – створення складного ланцюга фінансових операцій із метою маскування аудиторського сліду доходів, отриманих злочинним шляхом, шляхом відокремлення їх від джерел походження.

Інтеграція – надання видимості легальності фінансовим доходам, одержаним злочинним шляхом.

Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF) – міжурядовий орган боротьби з відмиванням грошей, світовий координатор боротьби з відмиванням фінансових коштів, отриманих злочинним шляхом.

PEPs – фізична особа, яка є політично значущою особою, членом її сім'ї або особою, пов'язаною з політично значущою особою, або інша особа, кінцевий бенефіціарний власник якої є політично значущою особою, членом її сім'ї або особою, пов'язаною з політично значущою особою.

11.2. Лекційний матеріал

План

1. Система фінансового моніторингу в Україні.
2. Способи легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та відмивання грошей.
3. Регулювання боротьби з відмиванням грошей: зміст і світовий досвід.
4. Фінансовий моніторинг на сучасному етапі.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 47, 53, 54, 55].

1. Система фінансового моніторингу в Україні

Фінансовий моніторинг – сукупність заходів, що проводять суб'єкти державного та первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом. Закон України 361-ІХ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» визначає фінансовий моніторинг як сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [35].

Обов'язковий фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які проводить спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу щодо перевірки відповідності до законодавства України інформації з аналізу фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Державний комітет фінансового моніторингу виступає Спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, який діє на підставі Положення, затвердженого Указом Президента України від 24 грудня 2004 р. 1527/2004.

До системи фінансового моніторингу входять первинний та державний.

Первинний фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які застосовуються суб'єктами первинного фінансового моніторингу з метою виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом [35].

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є:

- банки, страховики, страхові брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;
- професійні учасники організованих товарних ринків;
- оператори платіжних систем;
- професійні учасники ринків капіталу, крім осіб, які провадять діяльність з організації торгівлі фінансовими інструментами;
- філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, що надають фінансові послуги на території України;
- постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів;
- оператори поштового зв'язку, які надають фінансові платіжні послуги та/або послуги поштового переказу, та/або послуги із здійснення валютних операцій;
- спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу;
- інші юридичні особи, які не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані у своїй діяльності використовувати ризик-орієнтований підхід, тобто враховувати критерії ризику, пов'язані з його клієнтами, географічним розташуванням держави реєстрації клієнта або установи. Такий підхід має бути пропорційний масштабу та характеру діяльності суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Порядок застосування ризик-орієнтованого підходу визначається внутрішніми документами суб'єкта первинного фінансового моніторингу з урахуванням рекомендацій суб'єктів державного фінансового моніторингу, які виконують функції нагляду та державного регулювання за такими суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Для розуміння ризик-профілів клієнтів суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані здійснювати оцінку / переоцінку ризиків, підтримувати в актуальному стані інформацію щодо оцінки ризиків, притаманних його діяльності.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу самостійно визначаються критерії ризиків з урахуванням критеріїв ризиків, встановлених відповідно:

Національним банком України – для суб’єктів первинного фінансового моніторингу, щодо яких Національний банк України відповідно до статті 18 цього Закону України 361-ІХ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» виконує функції державного регулювання і нагляду;

центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, – для інших суб’єктів первинного фінансового моніторингу [35].

Державний фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які застосовуються суб’єктами державного фінансового моніторингу з метою виконання вимог українського законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Суб’єкти державного фінансового моніторингу:

- Національний банк України;
- Міністерство юстиції України;
- Міністерство цифрової трансформації України;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- Спеціально уповноважений орган.

Таємниця фінансового моніторингу – інформація, отримана під час проведення державного фінансового моніторингу спеціально уповноваженим органом [35].

Відповідно до базового закону, а також ***Закону України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», наглядовим органом банківського сектору є НБУ***, який виконує наглядові та регулятивні функції, покладені на нього як на суб’єкта державного фінансового моніторингу [36, 37].

Заходи із забезпечення якості фінансового моніторингу створюють необхідні умови формування корисної користувачам та відповідної до встановлених критеріїв якості інформації.

До таких заходів можна віднести:

- підвищення кваліфікаційного рівня відповідальних працівників;
- забезпечення взаємодії між працівниками;
- підвищення рівня компетентності відповідальних працівників;
- проведення роз’яснювальної роботи;

- розподіл повноважень між працівниками;
- моніторинг клієнтів;
- контроль якості фінансового моніторингу.

Під час розробки заходів з контролю якості фінансового моніторингу треба сформувати графік перегляду фактичних значень критеріїв якості, визначення порядку ознайомлення персоналу з результатами відповідного контролю, розробки механізму нагляду за дотриманням встановлених вимог щодо якості фінансового моніторингу персоналом суб'єкта фінансового моніторингу шляхом проведення постійного моніторингу адекватності й ефективності політики та процедур її контролю.

Державні контрольні органи та вища ланка управління суб'єкта фінансового моніторингу залежно від притаманної специфіки здійснюють розробку та контроль впровадження конкретних заходів у межах суб'єкта фінансового моніторингу.

2. Способи легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та відмивання грошей

Термін *відмивання грошей*, як процес, за допомогою якого ховається існування, незаконне походження або незаконне використання доходів, і потім ці доходи маскуються у такий спосіб, ніби вони були отримані від законної діяльності, вперше у 1984 р. сформулювала Президентська комісія США з боротьби з організованою злочинністю, а Віденська конвенція ООН 20 грудня 1988 р. видала перший міжнародний акт «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин», спрямований на боротьбу з відмиванням грошей, який став основою для розвитку відповідного законодавства західних країн.

Директива Парламенту та Ради ЄС «*Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей (2005/60/ЄЕС)*» вперше у найбільш вичерпному варіанті визначає термін *відмивання грошей*.

У світовій практиці тлумачення цього терміна означає такі дії:

- *перетворення і передача майна*, отриманого унаслідок злочинної діяльності шляхом приховування або маскування незаконного походження коштів, або надання допомоги будь-якій особі, втягненій у злочинну діяльність завдяки запобіганню її наслідків;
- *приховування або маскування дійсних джерел* або власності майна, отриманого шляхом злочинної діяльності або співучасті у такій діяльності;
- *придбання, володіння або користування майном*, отриманим шляхом злочинної діяльності або співучасті в такій діяльності;
- *співучасть, надання допомоги, спроби щодо здійснення або надання допомоги у здійсненні, підбурюванні, сприянні або наданні порад* щодо здійснення злочинних дій.

Відмивання грошей – приховання нелегального походження коштів, отриманих злочинним шляхом, надання їм вигляду законно отриманих доходів шляхом проведення їх через фінансову систему. Світова практика доводить, що відмивання грошей є певною послідовністю операцій, які включають **три основні дії**:

– **Розміщення** – фізичне розміщення наявних коштів у фінансові інструменти, а також коштів, що територіально віддалені від місць їх походження.

– **Шарування** – створення складного ланцюга фінансових операцій із метою маскування аудиторського сліду доходів, отриманих злочинним шляхом, шляхом відокремлення їх від джерел походження.

– **Інтеграція** – надання видимості легальності фінансовим доходам, одержаним злочинним шляхом.

Доходи, отримані злочинним шляхом, можуть бути легалізовані через:

- створення вигляду законності отримання доходів;
- приховування наслідків надходження доходів, отриманих з нелегальних джерел;
- створення умов для комфортного споживання доходів, отриманих злочинним шляхом;
- приховування осіб, які отримують незаконні доходи та проявляють ініціативу їх відмивання;
- створення умов для безпечного інвестування таких коштів у легальний бізнес;
- забезпечення оперативного доступу до фінансових коштів, отриманих з нелегальних джерел.

3. Регулювання боротьби з відмиванням грошей: зміст і світовий досвід

Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF) – міжурядовий орган боротьби з відмиванням грошей, світовий координатор боротьби з відмиванням фінансових коштів, отриманих злочинним шляхом.

FATF, створена у 1989 р. країнами великої сімки, сьогодні включає більше 30 країн. FATF є міжурядовим органом, який встановлює міжнародні стандарти для запобігання незаконній діяльності та шкоді, яку вона завдає суспільству, глобальною організацією з контролю за відмиванням грошей і фінансуванням тероризму. З метою виявлення засобів та тенденцій, що використовують злочинці для відмивання своїх незаконних фінансових активів або фінансування тероризму та оцінювання, як їх використовують країни, FATF проводить превентивні заходи проти відмивання грошей і фінансування тероризму.

Основні завдання FATF:

- контроль за виконанням головних і спеціальних рекомендацій FATF;

– розповсюдження ідеї боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, по всьому світу та створення регіональних організацій за зразком FATF;

– розгляд тенденцій у сфері боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, використання сучасних методів відмивання грошей.

Нараховується **40 головних рекомендацій FATF**. Існує 4 можливі рівні відповідності національної системи протидії відмиванню грошей для кожної рекомендації:

- відповідає рекомендації;
- загалом відповідає рекомендації;
- частково відповідає рекомендації;
- не відповідає рекомендації.

У виняткових випадках Рекомендація може бути визначена як така, що не застосовується.

Банки відіграють важливу роль у процесі фінансового моніторингу. Відповідно до Законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», з метою запобігання використанню банківської системи для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення НБУ розроблено «Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» та затверджено Постановою Правління НБУ № 65 від 19.05.2020 [33]. Згідно з цим Положенням банк повинен забезпечити належну організацію внутрішньобанківської системи запобігання та протидії легалізації злочинних доходів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення та проведення первинного фінансового моніторингу.

Банк з метою належної організації внутрішньобанківської системи запобігання використанню послуг та продуктів банку для проведення клієнтами таких фінансових операцій здійснює превентивні заходи:

- призначає відповідального працівника банку згідно з вимогами законодавства України на рівні менеджменту банку;
- забезпечує функціонування системи управління ризиками;
- створює окремий структурний підрозділ, який очолює відповідальний фахівець банку або який безпосередньо йому підпорядковується;
- забезпечує перевірку наявності бездоганної ділової репутації в усіх працівників банку, залучених до проведення первинного фінансового моніторингу;
- розробляє та затверджує внутрішні документи банку з відповідних питань;

- створює та забезпечує функціонування дієвої та своєчасної системи ескалації підозр та проблемних питань у сфері, що стосуються випадків порушення або можливого порушення законодавства України у сфері в порядку, передбаченому внутрішніми документами банку;
- забезпечує достатні ресурси для функціонування внутрішньобанківської системи;
- своєчасно та в повному обсязі надає на запити НБУ необхідні документи, що належним чином підтверджують виконання банком вимог законодавства України з відповідних питань;
- забезпечує достатню інформованість та обізнаність голови, членів ради і правління банку щодо їхніх обов'язків у зазначеній сфері, а також щодо притаманних ризик-профілю банку ризиків ВК / ФТ;
- вивчає нові продукти / послуги з метою належної оцінки притаманних їм ризиків для наявних продуктів / послуг;
- забезпечує функціонування на постійній основі колегіального органу щодо розгляду проблемних та актуальних питань функціонування внутрішньобанківської системи запобігання та протидії легалізації злочинних доходів;
- забезпечує інформування керівників банку щодо важливості вимог законодавства України з відповідних питань;
- запроваджує та постійно вдосконалює внутрішній контроль з відповідних питань, забезпечує своєчасне виявлення внутрішнім аудитом проблемних питань та ознак неналежної системи управління ризиками у даній сфері відносин;
- забезпечує розуміння працівниками та агентами в банку покладених на них обов'язків та порядку дій;
- розподіляє функції, забезпечує належну обізнаність та виконання працівниками банку, визначених їм обов'язків, розуміння такими працівниками своєї відповідальності за невиконання обов'язків та/або бездіяльність;
- запроваджує систему автоматизації банку, що забезпечує своєчасне та в повному обсязі виконання банком обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу;
- забезпечує своєчасне виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, та належний інформаційний обмін зі спеціально уповноваженим органом;
- розробляє та здійснює заходи з належної перевірки клієнта з метою розуміння суті діяльності клієнта, мети та очікуваного характеру ділових відносин з ним;
- належно документує дії працівників банку та фіксує події, що стосуються виконання банком обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу;

- забезпечує своєчасне виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, та належний інформаційний обмін зі спеціально уповноваженим органом;
- зберігає всі документи, дані, інформацію, що стосуються виконання банком обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу, протягом термінів, визначених законодавством України;
- вживає заходів із постійного вдосконалення внутрішньобанківської системи відповідної сфери.

4. Фінансовий моніторинг на сучасному етапі

Національний банк є одним із суб'єктів державного фінансового моніторингу України, згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [35].

НБУ здійснює нагляд та регулювання у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення щодо суб'єктів первинного фінансового моніторингу, визначених вищезазначеним Законом, і у 2023 р. унормував окремі питання забезпечення належного застосування ризик-орієнтованого підходу банків / небанківських установ до клієнтів – політично значущих осіб (Politically Exposed Persons, PEPs – фізична особа, яка є політично значущою особою, членом її сім'ї або особою, пов'язаною з політично значущою особою, або інша особа, кінцевий бенефіціарний власник якої є політично значущою особою, членом її сім'ї або особою, пов'язаною з політично значущою особою), які раніше містилися в рекомендаційних листах. Відповідні зміни запроваджені постановою Правління Національного банку України від 15 червня 2023 р. № 74 «Про внесення змін до Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» та постановою Правління Національного банку України від 05 вересня 2023 р. № 108 «Про внесення змін до Положення про здійснення установами фінансового моніторингу» та визнання такою, що втратила чинність, постанови Правління Національного банку України від 17 грудня 2021 р. № 145. Цими змінами, зокрема, передбачено:

- банки / небанківські установи мають відійти від формального підходу до встановлення рівня ризику PEPs. У кожному окремому випадку присвоєння банком / небанківською установою будь-якого рівня ризику PEPs має бути належним чином обґрунтовано;
- банки / небанківські установи несуть відповідальність за неналежне застосування до клієнтів, які є PEPs, ризик-орієнтованого підходу, включаючи встановлення їм необґрунтованого рівня ризику та/або вжиття щодо них непропорційних заходів відповідно до категорії ризику;

– пом'якшення окремих норм у частині заходів щодо встановлення джерел статків (багатства) PEPs та джерел коштів, пов'язаних з їх фінансовими операціями. Зокрема, підвищено ліміти на обсяги фінансових операцій за всіма рахунками PEPs, відкритими в банку / підвищено ліміти на обсяги фінансових операцій, які здійснює PEP через небанківську установу, з 200 тис. грн на квартал до 400 тис. грн на місяць, що є однією з умов для невжиття заходів з установлення джерел доходів PEPs. Також упроваджено нові вимоги щодо здійснення банками фінансового моніторингу з метою підвищення результативності заходів з фінансового моніторингу та створення умов для сприяння зниженню ризиків відмивання коштів / фінансуванню тероризму та іншої незаконної діяльності, зокрема:

– визначено обов'язок для банків щодо реагування на випадки, коли максимальна сума фінансових операцій перевищує суму, що заявлена клієнтом. Така вимога не розповсюджується на клієнтів – юридичних осіб, ФОП, фізичних осіб, які проводять фінансові операції на суми та у обґрунтованому розмірі;

– доповнено перелік індикаторів підозрілості фінансових операцій клієнта таким показником: перевищення максимальної суми фінансових операцій, заявленої клієнтом – фізичною особою більше ніж у два рази на місяць [33].

11.2. Питання для самоперевірки

1. Надайте поняття системи фінансового моніторингу в Україні.
2. Охарактеризуйте суб'єкти первинного та державного фінансового моніторингу.
3. У чому полягає сутність і економіко-правова характеристика поняття «легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом»?
4. Опишіть процес «відмивання грошей» через фінансову систему.
5. Наведіть приклади легалізації злочинних доходів.
6. Яка міжнародна організація виступає світовим координатором боротьби з відмиванням грошей?
7. Назвіть основні завдання, які ставить перед собою організація FATF.
8. За якими розділами поділені 40 Рекомендацій FATF, яке їх спрямування?
9. Яку роль відіграють банки у процесі фінансового моніторингу?
10. Визначте основні функції фінансового моніторингу в банку.

11.3. Тестові завдання

1. Що являє собою обов'язковий фінансовий моніторинг?

а) сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами вторинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України;

б) сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України;

в) сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу;

г) сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.

2. Що являє собою фінансовий моніторинг?

а) сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами вторинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України;

б) сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України;

в) сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу;

г) сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.

3. Коли створена *Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF)*?

а) 1985 р.;

б) 1987 р.;

в) 1989 р.;

г) 1991 р.

4. Які органи є суб'єктами державного фінансового моніторингу?

а) НБУ, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, Міністерство юстиції України, НКЦПФР, Міністерство цифрової трансформації України, Спеціально уповноважений орган;

б) НБУ, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, НКЦПФР, Міністерство цифрової трансформації України, Спеціально уповноважений орган;

в) НБУ, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, Міністерство юстиції України, НКЦПФР, Спеціально уповноважений орган;

г) НБУ, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, Міністерство юстиції України, НКЦПФР, Міністерство цифрової трансформації України.

5. Яка установа виступає наглядовим органом банківського сектору у сфері фінансового моніторингу?

- а) Національний банк України;
- б) Міністерство фінансів України;
- в) Міністерство юстиції України;
- г) Міністерство економіки України.

6. До яких основних дій зводиться процес відмивання грошей?

- а) розміщення, шарування, інтеграція;
- б) розміщення, розподіл, інтеграція;
- в) розподіл, шарування, інтеграція;
- г) розміщення, шарування, споживання.

7. Що являє собою відмивання грошей?

а) процес, за допомогою якого ховається існування, незаконне походження або незаконне використання доходів, і ці доходи маскуються у такий спосіб, ніби вони були отримані від законної діяльності;

б) фізичне розміщення наявних коштів у фінансові інструменти, а також розміщення коштів, територіально віддалене від місць їх походження;

в) відокремлення незаконних доходів від їх джерел шляхом створення складного ланцюга фінансових операцій, спрямованих на маскування аудиторського сліду цих доходів;

г) надання видимості легальності злочинно отриманим фінансовим коштам шляхом створення складного ланцюга фінансових операцій.

8. Що являє собою розміщення, як дія з відмивання грошей?

а) процес, за допомогою якого ховається існування, незаконне походження або незаконне використання доходів, і ці доходи маскуються у такий спосіб, ніби вони були отримані від законної діяльності;

б) фізичне розміщення наявних коштів у фінансові інструменти, а також розміщення коштів, територіально віддалене від місць їх походження;

в) відокремлення незаконних доходів від їх джерел шляхом створення складного ланцюга фінансових операцій, спрямованих на маскуванню аудиторського сліду цих доходів;

г) надання видимості легальності злочинно отриманим фінансовим коштам шляхом створення складного ланцюга фінансових операцій.

9. Що являє собою шарування, як дія з відмивання грошей?

а) процес, за допомогою якого ховається існування, незаконне походження або незаконне використання доходів, і ці доходи маскуються у такий спосіб, ніби вони були отримані від законної діяльності;

б) фізичне розміщення наявних коштів у фінансові інструменти, а також розміщення коштів, територіально віддалене від місць їх походження;

в) відокремлення незаконних доходів від їх джерел шляхом створення складного ланцюга фінансових операцій, спрямованих на маскуванню аудиторського сліду цих доходів;

г) надання видимості легальності злочинно отриманим фінансовим коштам шляхом створення складного ланцюга фінансових операцій.

10. Що являє собою інтеграція, як дія з відмивання грошей?

а) процес, за допомогою якого ховається існування, незаконне походження або використання доходів, і ці доходи маскуються у такий спосіб, ніби вони були отримані від законної діяльності;

б) фізичне розміщення наявних коштів у фінансові інструменти, а також розміщення коштів, територіально віддалене від місць їх походження;

в) відокремлення незаконних доходів від їх джерел шляхом створення складного ланцюга фінансових операцій, спрямованих на маскуванню аудиторського сліду цих доходів;

г) надання видимості легальності злочинно отриманим фінансовим коштам шляхом створення складного ланцюга фінансових операцій.

11. Який індикатор підозрілості, що стосуються максимальної суми фінансових операцій, заявленої клієнтом – фізичною особою, доповнено постановою Правління Національного банку України від 05 вересня 2023 р. № 108 «Про внесення змін до Положення про здійснення установами фінансового моніторингу»?

а) перевищення більше ніж у два рази на місяць;

б) перевищення більше ніж у три рази на місяць;

в) перевищення більше ніж у два рази на квартал;

г) перевищення більше ніж у три рази на квартал.

12. Що НЕ є метою належної організації внутрішньобанківської системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та проведення первинного фінансового моніторингу?

а) виконання вимог законодавства України у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

б) можливість належним чином виявляти порогові та підозрілі фінансові операції (діяльність) та повідомляти про них спеціально уповноважений орган;

в) запобігання використанню послуг та продуктів банку для проведення клієнтами фінансових операцій з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та/або фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

г) виконання вимог нормативно-правових актів НБУ у сфері регулювання діяльності банків в Україні.

13. Що зобов'язаний забезпечити банк, згідно з Положенням про здійснення банками фінансового моніторингу Правління НБУ № 65 від 19.05.2020?

а) належну організацію внутрішньобанківської системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, проведення первинного фінансового моніторингу;

б) належну організацію внутрішньобанківської системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

в) належну організацію внутрішньобанківської системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, проведення первинного фінансового моніторингу;

г) належну організацію внутрішньобанківської системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, проведення первинного фінансового моніторингу.

14. Що являє собою державний фінансовий моніторинг?

а) сукупність заходів, що вживаються суб'єктами моніторингу і спрямовуються на виконання вимог цього Закону та іншого законодавства у сфері запобігання та протидії;

б) сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України;

в) сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу;

г) сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.

15. Які можливі рівні відповідності національної системи протидії відмиванню грошей визначені Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей для кожної з 40 Рекомендацій FATF?

а) відповідає рекомендації; загалом відповідає рекомендації; не відповідає рекомендації;

б) відповідає рекомендації; частково відповідає рекомендації; не відповідає рекомендації;

в) загалом відповідає рекомендації; частково відповідає рекомендації; не відповідає рекомендації;

г) відповідає рекомендації; загалом відповідає рекомендації; частково відповідає рекомендації; не відповідає рекомендації.

Тема 12. Фінансова безпека банківського сектору

Мета: засвоїти систему фінансової безпеки банків та її роль у забезпеченні фінансової безпеки країни.

Якісне засвоєння здобувачем теми обумовлює знання основних ознак системи фінансової безпеки банків.

За результатами вивчення теми здобувач повинен набути вміння:

- охарактеризувати фінансову безпеку банків та фактори, що впливають на неї;
- визначити алгоритм впровадження інструментів забезпечення фінансової безпеки банку;
- дослідити значущість діагностики фінансової безпеки банку.

12.1. Понятійно-категоріальний апарат теми

Фінансова безпека є одним із важливих складників успішного функціонування банку. Потреба постійної підтримки фінансової безпеки обумовлена завданням забезпечення стабільності та досягнення головних цілей. Питання фінансової безпеки актуальне для будь-якого керівника, оскільки ігнорування цієї проблеми часто призводить до небажаних результатів.

Зовнішні загрози безпеки банків – загрози, які є наслідком впливу зовнішнього середовища банку: економічна кон'юнктура, діяльність держави, конкуренти.

Внутрішні загрози безпеки банків – загрози, які є наслідком впливу внутрішнього середовища банку: незадовільна структура активів і пасивів, рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, некомпетентність менеджменту, нефаховість персоналу та інші фактори внутрішньої діяльності банку.

Зовнішній методичний інструментарій забезпечення фінансової безпеки банку – банківський нагляд, банківське регулювання, банківський контроль.

Внутрішній методичний інструментарій забезпечення фінансової безпеки банку – фінансовий аналіз, фінансове регулювання, фінансове планування, фінансовий контроль.

Система фінансової безпеки банків – сукупність фінансових важелів і методів діагностики щодо нейтралізації кризових явищ і забезпечення стабільної та стійкої діяльності банків.

Моральний ризик – дії економічних суб'єктів з максимізації їх власної вигоди у збиток іншим внаслідок нерівності інформації та зміни поведінки однієї зі сторін контракту.

Асиметрія інформації – ситуація, коли дві сторони мають різний рівень інформації з предмета їх відносин.

12.2. Лекційний матеріал

План

1. Зміст і значення фінансової безпеки банків.
2. Зовнішні та внутрішні загрози безпеці банків.
3. Інструменти забезпечення фінансової безпеки банку.
4. Моральні ризики в банківській діяльності та методи їх мінімізації.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 16, 17, 20, 21, 27, 34, 42, 47, 50, 52].

1. Зміст і значення фінансової безпеки банків

Під фінансовою безпекою установи розуміється можливість ефективного досягнення її основної мети – отримання прибутку за рахунок найбільш раціонального виконання функцій в умовах впливу зовнішніх та внутрішніх загроз.

Безпека банківської системи є складником фінансової безпеки держави, бо банківський сектор входить до складу фінансово-кредитної сфери країни. Рівень фінансової безпеки держави визначає стан банків – головних фінансових посередників країни.

Фінансова безпека банківської системи тлумачиться з двох сторін:

- недопущення та запобігання явним і потенційним загрозам фінансовому стану банківського сектору країни, центрального банку України та окремих фінансових посередників;
- фінансових наслідків діяльності банківської системи для країни загалом та окремих суб'єктів господарювання та населення.

Фінансова безпека окремого фінансового посередника взаємопов'язана з фінансовою безпекою банківської системи країни. Кризове становище окремого банку може викликати проблеми у банківському секторі і навіть призвести до системної банківської кризи.

Для фінансової безпеки банків характерні ознаки:

- стійкий і збалансований фінансовий стан банку;
- можливість на початкових стадіях визначити проблемні місця функціонування банку;
- ефективна діяльність банку;
- запобігання банкрутствам і приборкання криз.

Банки з метою забезпечення фінансової безпеки мають вирішувати завдання:

- забезпечення конкурентоспроможності, підготовка високого технічного та технологічного потенціалу, підтримка технологічної незалежності;
- правовий захист всіх напрямів діяльності банку;
- забезпечення незалежності та стабільності фінансового посередника;

- захист комерційної таємниці та інформаційного середовища банківської установи;

- ефективне використання ресурсної бази банку;
- удосконалення управлінських функцій;
- оптимізація організаційної структури банківської установи;
- формування безпечних умов праці фахівців банку.

Отже, **фінансова безпека банку** означає здатність досягати поставлених цілей і забезпечувати достатній обсяг фінансових ресурсів для подальшого розвитку, збалансований стан фінансового посередника, який стійкий до зовнішніх і внутрішніх загроз. Вона виступає основною частиною національної фінансової безпеки.

2. Зовнішні та внутрішні загрози безпеці банків

Загрози безпеці банків розділяються на дві групи:

Зовнішні – це загрози, які є наслідком впливу зовнішнього середовища банку: економічна кон'юнктура, діяльність держави, конкуренти. Основні види зовнішніх загроз банку наведено у табл. 12.1.

Таблиця 12.1 – Основні види зовнішніх загроз банку

Види зовнішніх загроз	Можливі прояви
1. Грошово-кредитна політика центрального банку	– норма обов'язкового резервування; – рівень облікової ставки та обсяги рефінансування; – сума операцій з ОВДП; – розмір пропозиції обігових грошей
2. Нормативне регулювання діяльності банків	– мінливість і недосконалість законодавства; – зміна умов ліцензування та відкликання банківської ліцензії
3. Конкурентне середовище	– завдання економічних збитків суб'єктам господарювання – клієнтам банку; – неконкурентоспроможність банку; – недобросовісна діяльність конкурентів; – значне зростання ринкових депозитних ставок; – значне зниження ринкових кредитних ставок
4. Нестабільність зовнішнього середовища	– відсутність доступу до зовнішніх фінансових ресурсів; – глобальні та локальні фінансові кризи; – фінансові ризики; – блокування іншою державою активів банку; – державний дефолт
5. Довіра до банківської системи	– використання ЗМІ для провокування банківської кризи; – погіршення репутації фінансового посередника; – вилучення значної суми коштів із банку; – недовіра з боку вкладників; – недовіра з боку кредиторів; – недовіра з боку інвесторів; – банкрутство системно-важливого банку
6. Злочинна діяльність	– злом комп'ютерних мереж банківської установи; – шахрайські дії третіх осіб;

Види зовнішніх загроз	Можливі прояви
	<ul style="list-style-type: none"> – рейдерські атаки на банк; – грабіж і крадіжка цінностей банківської установи; – махінації з акціями банку
7. Діяльність держави	<ul style="list-style-type: none"> – політична нестабільність; – військові конфлікти; – нестабільність економічної політики (страхової, грошово-кредитної тощо)
8. Негативні макроекономічні умови	<ul style="list-style-type: none"> – кризовий стан економіки країни; – високий рівень інфляційних процесів; – зниження попиту на кредити та фінансові послуги банків; – низький рівень інвестиційної активності в країні

Сьогодні зовнішні загрози охоплюють: глобальні банківські кризи; кризовий стан економіки; відсутність або недосконалість основних законодавчих актів; невідповідність між правовою базою й реально наявною ситуацією політичної нестабільності в державі; воєнну агресію росії проти України; невідповідність між правовою базою й реально наявною ситуацією; високий рівень інфляції та інфляційні очікування; значні коливання курсу національної валюти відносно інших валют; відсутність стабільності економічної політики; низький рівень довіри до банків тощо [16].

Внутрішні – це загрози, які є наслідком впливу внутрішнього середовища банку: незадовільна структура активів і пасивів, рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, некомпетентність менеджменту, нефаховість персоналу та інші фактори внутрішньої діяльності банку. Основні види внутрішніх загроз банку наведено у табл. 12.2.

Таблиця 12.2 – Основні види внутрішніх загроз банку

Види внутрішніх загроз	Можливі прояви
1. Структура активів і пасивів	<ul style="list-style-type: none"> – дефіцит власного капіталу; – незбалансованість за термінами активів і пасивів; – суттєвий рівень ризикових активів; – недостатня сума ліквідних активів і низький рівень ліквідності балансу банку; – зростання активів низької якості; – недостатня сума капіталу
1.2. Якість кредитного портфеля	<ul style="list-style-type: none"> – неповернення позик; – рівень непрацюючих кредитів; – незбалансована кредитна політика; – зростання простроченої заборгованості
3. Рівень і компетенція менеджменту	<ul style="list-style-type: none"> – неоптимальне використання потенціалу банку; – помилки в стратегічних прогнозах і планах; – нераціональна структура банку; – прийняття неефективних управлінських рішень
4. Злочинні дії персоналу	<ul style="list-style-type: none"> – розголошення конфіденційної інформації; – непродуктивна робота персоналу; – недостатній фаховий рівень персоналу;

Види внутрішніх загроз	Можливі прояви
	<ul style="list-style-type: none"> – відтік фахівців до конкурентів; – шахрайство
5. Залежність від інсайдерів	<ul style="list-style-type: none"> – прийняття менеджментом банку рішень під тиском власників; – відстоювання інтересів власників, а не інтересів самого банку; – пільгове кредитування учасників банку
6. Неєфективна діяльність банку	<ul style="list-style-type: none"> – відсутність оцінки кредитних ризиків; – низький рівень прибутковості активів; – низький рівень доходів; – недостатність диверсифікованості банківських операцій

До внутрішніх загроз належать: недотримання банком показників ліквідності та встановлених НБУ нормативів; недосконалість організації системи фінансового менеджменту в банку; зловживання й некомпетентність фахівців банку; слабкість маркетингової політики банку тощо [16].

3. Інструменти забезпечення фінансової безпеки банку

У сфері фінансового менеджменту виділяють *методи звичайного й антикризового управління*. З метою фінансової стабільності та надійності функціонування банківської системи використовують зовнішній та внутрішній методичний інструментарій забезпечення фінансової безпеки банку.

До зовнішнього інструментарію належать:

- банківський нагляд;
- банківське регулювання;
- банківський контроль.

До внутрішнього інструментарію належать:

- фінансовий аналіз;
- фінансове планування;
- фінансове регулювання;
- фінансовий контроль.

Інструменти забезпечення фінансової безпеки банку поділяють на: правові, грошово-кредитні, нормативні, податкові та фінансового менеджменту банку.

Система фінансової безпеки банків – це сукупність фінансових важелів і методів діагностики щодо нейтралізації кризових явищ і забезпечення стабільної та стійкої діяльності банків.

До головних завдань фінансової безпеки банків належать:

- визначення ознак кризового розвитку банку;
- проведення моніторингу фінансового стану банківської установи;
- оцінка результатів контролю виконання заходів щодо забезпечення фінансової безпеки банківської установи;
- обґрунтування причин, що визивають кризовий стан банку;
- впровадження заходів щодо запобігання криз;
- забезпечення подальшої стабільної роботи банку [9].

Система фінансової безпеки банків реалізується шляхом:

- проведення необхідних превентивних і антикризових заходів;
- оцінки фінансових ризиків;
- діагностики фінансового стану банку;
- здійснення контролю за всіма напрямками роботи банку.

Механізм оцінювання фінансової безпеки банківської системи визначено «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», впровадженими наказом Міністерства розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. Відповідно до затвердженого порядку, розрахунок індексу банківської безпеки включає ряд етапів, а саме: формування системи індикаторів; визначення характерних ознак індикаторів; нормалізація індикаторів; встановлення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегрального індексу [20]. Нормалізоване значення індикатора банківської безпеки визначає діапазон значень, що відображають його рівень. Цей діапазон коливається від 0 до 1 (або від 0 % до 100 %) та ділиться на 5 інтервалів. Діапазон значень рівня фінансової безпеки показує такі результати: 0 – абсолютно небезпечний рівень; 0–0,2 – критичний рівень; 0,2–0,4 – небезпечний рівень; 0,4–0,6 – незадовільний рівень; 0,6–0,8 – задовільний рівень; 0,8–1 – оптимальний рівень [8]. Інтегральний індикатор безпеки банківського сектору країни розрахований на базі таких нормованих індикаторів: частки простроченої заборгованості за кредитами в загальній сумі кредитів, співвідношення банківських позик та депозитів в іноземній валюті, частки іноземного капіталу в статутному капіталі фінансового посередника, співвідношення довгострокових позик та депозитів, рентабельність активів, співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань.

За період 2019–2023 рр. було продемонстровано, що у 2019, 2020, 2022 та 2023 рр. відповідні значення становили 0,450, 0,458, 0,422 та 0,406 – належать до незадовільного рівня. У 2021 р. він дорівнював 0,397, що відповідає небезпечному рівню. Протягом аналізованих років до проблемних індикаторів належать: частка відтермінованої заборгованості за кредитами в загальній сумі наданих кредитів; співвідношення довгострокових кредитів та депозитів; рентабельність активів [6].

Результати аналітичних розрахунків дають змогу превентивно виявити можливі загрози та формувати запобіжні заходи з метою гарантування фінансової безпеки на всіх рівнях.

Зауважимо, в останні роки простежується негативна динаміка інтегрального показника фінансової безпеки банків. Прогноз на майбутні періоди показує результати негативного впливу двох основних факторів пандемії та війни, що простежується в усіх прогнозованих показниках до 2025 р. Дослідження довело, що найефективнішими методами оцінки фінансової безпеки банків є використання

інтегральних показників та прогнозування на майбутні періоди індикаторів фінансової безпеки банків за допомогою моделі рядів динаміки [9].

Отже, сьогодні необхідно розвивати фінансову безпеку банківської системи України шляхом: удосконалення нормативно-правової бази; виявлення та подолання загроз, що виникли внаслідок російської воєнної агресії; впровадження інноваційних підходів до оцінки фінансової безпеки банків; реалізації програм мінімізації фінансових ризиків.

4. Моральні ризики в банківській діяльності та методи їх мінімізації

Моральний ризик – це дії економічних суб'єктів з максимізації їх власної вигоди у збиток іншим внаслідок нерівності інформації та зміни поведінки однієї зі сторін контракту.

Моральний ризик виникає у випадках, коли поєднуються такі умови:

- замовник не контролює взаємовідносини;
- виконавці застраховані від несприятливих наслідків своїх дій;
- виконавець досягає особисті інтереси у збиток інтересам замовника.

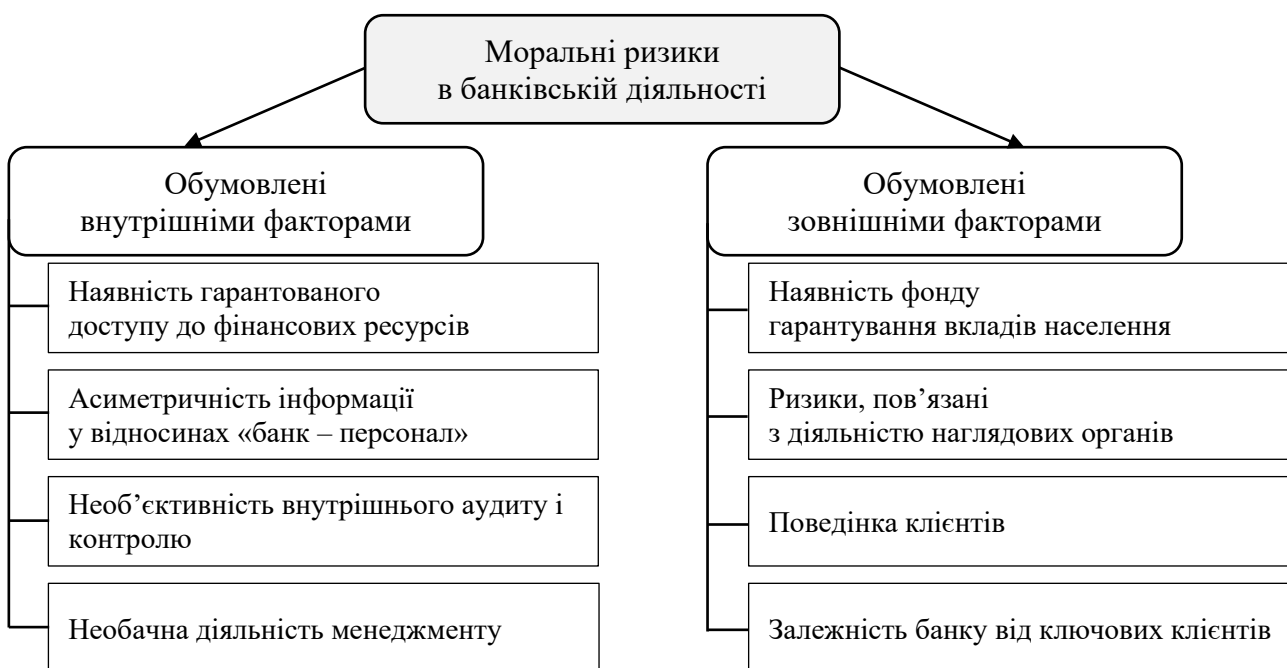

Рис. 12.1. Фактори, що обумовлюють наявність моральних ризиків у банківській діяльності

Одним з **основних внутрішніх моральних ризиків для банку** є Наявність вільного доступу до ресурсів, оскільки бажання фінансового посередника наростити кредитний портфель може превалювати над забезпеченням **рівня фінансової безпеки банку**.

Зазначимо, що виникнення ризику, пов'язаного з купівлею іноземними банками вітчизняних посередників, додає можливого доступу українським банкам до дешевих ресурсів. Водночас оцінка діяльності банків підтверджує суттєве збіль-

шення загального кредитного портфеля українських банків з одночасним зниженням його якості.

Моральний ризик виникає з *боку вищого керівництва банку* у випадку погіршення трудової дисципліни, хаотичності управління банком, відсутності прямої відповідальності менеджерів банківської установи за свої дії.

Однією з основних передумов появи моральних ризиків є *асиметрія інформації* – ситуація, коли дві сторони мають різний рівень інформації щодо предмета їх відносин.

Недостовірність інформації впливає на умови та фінансовий стан сучасних ринків, створює додаткові транзакційні витрати для суб'єктів господарювання. *Асиметрія інформації створює умови для зловживання одного з учасників операцій неінформованістю іншого економічного агента.*

Наявність специфічних форм моральних ризиків призводить до певних наслідків у діяльності банківських установ. Основними є:

- зростання розмірів непрацюючих кредитів;
- надання якості кредитного портфеля;
- зниження конкурентоспроможності;
- втрата фахівців банку;
- здійснення операцій підвищеної ризикованості;
- загроза банкрутства банків.

Таблиця 12.3 – Можливі прояви моральних ризиків для різних банківських продуктів і методи боротьби з ними

Банківський продукт	Можливі моральні ризики	Методи боротьби з моральними ризиками
Кредити	Неадекватна поведінка клієнта банку через асиметричність інформації	Нагляд за неблагонадійними клієнтами з метою превентивності загроз банкрутства позичальників
Депозити	Наявність ФГВФО	Нагляд НБУ
Цінні папери	Неадекватна поведінка клієнта банку через асиметричність інформації	Оцінка фахівцями банку сутності і умов здійснення операцій
Платіжні картки	Шахрайство з боку клієнтів	Контроль діяльності клієнтів
Розрахунково-касове обслуговування		Оцінка фахівцями банку сутності і умов здійснення операцій
Форфейтинг	Складнощі документообігу через асиметричність інформації	Оцінка фахівцями банку сутності і умов здійснення операцій
Факторинг	Неадекватна поведінка клієнта банку через асиметричність інформації	Діагностика стану дебіторів
Лізинг	Неадекватна поведінка клієнта банку через асиметричність інформації	Контроль фахівцями банку здійснення операцій
Фінансування міжнародної торгівлі	Складності документообігу через асиметричність інформації	Оцінка фахівцями юридичного відділу змісту та результатів операцій

Банківський продукт	Можливі моральні ризики	Методи боротьби з моральними ризиками
Банківські гарантії	Необґрунтованість банківської гарантії	Відповідальність менеджменту за результати роботи фінансового посередника
Дилінг	Шахрайство з боку персоналу	Управлінський контроль поведінки фахівців банку
Консультації	Шахрайство з боку персоналу	Достойна заробітна плата
Довірче управління	Стан відносин «банк – персонал» через асиметричність інформації	Управлінський контроль поведінки фахівців банку
Зберігання цінностей	Шахрайство з боку персоналу	Достойна заробітна плата
Інкасація	Шахрайство з боку персоналу	Достойна заробітна плата. Управлінський контроль поведінки фахівців банку

Методи боротьби з моральними ризиками зазначено на рис. 12.2.

Рис. 12.2. Методи боротьби з моральними ризиками

Для мінімізації або ж нейтралізації загроз, що містять моральні ризики, спеціалісти радять використовувати звичайні механізми забезпечення фінансової безпеки банків, а також нестандартні методи фінансового управління.

12.3. Питання для самоперевірки

1. Визначити місце фінансової безпеки банків у системі забезпечення фінансової безпеки країни.
2. Пояснити, у яких аспектах розглядають фінансову безпеку банківської системи.

3. Обґрунтувати, у чому полягають ключові характеристики фінансової безпеки банків.
4. Пояснити, які завдання мають розв'язувати банки для забезпечення їх фінансової безпеки.
5. Охарактеризувати зовнішні та внутрішні загрози безпеці банків.
6. Назвати основні види та можливі прояви зовнішніх загроз.
7. Назвати основні види та можливі прояви внутрішніх загроз.
8. Назвати відомі вам методи, що застосовуються для забезпечення фінансової безпеки банків.
9. Назвати зовнішні та внутрішні інструменти забезпечення фінансової безпеки банків.
10. Визначити основні завдання системи фінансової безпеки банків.
11. Охарактеризувати сутність і причини виникнення моральних ризиків.
12. Пояснити, що таке «асиметричність інформації» і в чому полягає її прояв.
13. Назвати моральні ризики в банківській діяльності.
14. Пояснити, у чому полягають наслідки дії моральних ризиків для діяльності банку.
15. Назвати методи боротьби з моральними ризиками.

12.4. Тестові завдання

1. Що є ключовою характеристикою фінансової безпеки банків?

- а) не забезпечує рівноважний і стійкий фінансовий стан банку;
- б) сприяє поточній діяльності банку;
- в) дає змогу на усіх стадіях визначити проблемні місця в діяльності банку;
- г) нейтралізує кризи і запобігає банкрутствам.

2. Що являє собою фінансова безпека банку відносно стану банку, як важливий складник фінансової і національної безпеки?

- а) збалансованість і стійкість до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, її здатність досягати поставлених цілей;
- б) збалансованість і стійкість до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, її здатність досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку;
- в) здатність досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку;
- г) стійкість до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, її здатність генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку.

3. Що є зовнішніми загрозами безпеки банків?

- а) загрози, що виникають внаслідок впливу зовнішнього середовища, діяльності держави та конкурентів;

- б) загрози, що виникають внаслідок впливу зовнішнього середовища, діяльності держави, економічної кон'юнктури в країні й світі, а також дій конкурентів;
- в) рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, некомпетентність вищого керівництва, діяльність персоналу та інші фактори внутрішнього середовища банку;
- г) рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, незадовільна структура активів і пасивів, некомпетентність вищого керівництва, діяльність персоналу та інші внутрішні чинники.

4. Що є внутрішніми загрозами безпеки банків?

- а) загрози, що виникають внаслідок впливу зовнішнього середовища, діяльності держави та конкурентів;
- б) загрози, що виникають внаслідок впливу зовнішнього середовища, діяльності держави, економічної кон'юнктури в країні й світі, а також дій конкурентів;
- в) рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, некомпетентність вищого керівництва, діяльність персоналу та інші фактори внутрішнього середовища банку;
- г) рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, незадовільна структура активів і пасивів, некомпетентність вищого керівництва, діяльність персоналу та інші внутрішні чинники.

5. Що належить до зовнішнього методичного інструментарію забезпечення фінансової безпеки банку?

- а) фінансове регулювання, фінансовий нагляд, фінансовий контроль;
- б) банківське регулювання, банківський нагляд, банківський контроль;
- в) податкове регулювання, податковий нагляд, податковий контроль;
- г) державне регулювання, державний нагляд, державний контроль.

6. Що належить до внутрішнього методичного інструментарію забезпечення фінансової безпеки банку?

- а) фінансове планування, фінансовий аналіз, фінансове регулювання, фінансовий контроль;
- б) банківське регулювання, банківський нагляд, банківський контроль;
- в) податкове регулювання, податковий нагляд, податковий контроль;
- г) державне регулювання, державний нагляд, державний контроль.

7. Які існують інструменти забезпечення фінансової безпеки банку?

- а) грошово-кредитні, економічні, управління фінансами;
- б) грошово-кредитні, правові, економічні, управління фінансами;
- в) грошово-кредитні, фінансовий менеджмент банку;
- г) грошово-кредитні, правові, управління фінансами.

8. Що являє собою система фінансової безпеки банків?

- а) сукупність фінансових важелів і методів діагностики, а також нейтралізація кризових явищ для забезпечення стабільної і ефективної діяльності банків;
- б) сукупність фінансових важелів і методів діагностики діяльності банків;

в) сукупність фінансових важелів і нейтралізація кризових явищ для забезпечення стабільної й ефективної діяльності банків;

г) сукупність методів діагностики, а також нейтралізація кризових явищ для забезпечення стабільної й ефективної діяльності банків.

9. Які дії економічних агентів характеризують моральний ризик?

а) з максимізації власної вигоди у збиток іншим внаслідок нерівності інформації;

б) з максимізації власної вигоди у збиток іншим внаслідок нерівності інформації та відмінності інтересів, що проявляються у зміні поведінки однієї зі сторін контракту;

в) з максимізації власної вигоди у збиток іншим внаслідок нерівності інформації та відмінності інтересів;

г) з мінімізації власної вигоди у збиток іншим внаслідок нерівності інформації та відмінності інтересів, що проявляються у зміні поведінки однієї зі сторін контракту.

10. Що належить до можливих наслідків дії моральних ризиків на діяльність банку?

а) покращення якості кредитного портфеля;

б) зменшення обсягів проблемних і безнадійних кредитів;

в) втрата конкурентоспроможності банку;

г) підвищення рівня захищеності банку внаслідок здійснення операцій підвищеної ризикованості.

11. Які зовнішні фактори обумовлюють появу морального ризику банківської діяльності?

а) ризики, пов'язані з діяльністю наглядових органів;

б) наявність гарантованого доступу до фінансових ресурсів;

в) необачна діяльність менеджменту банку;

г) асиметричність інформації у відносинах «банк – персонал».

12. Які внутрішні фактори обумовлюють появу морального ризику банківської діяльності?

а) ризики, пов'язані з діяльністю наглядових органів;

б) наявність гарантованого доступу до фінансових ресурсів;

в) поведінка клієнтів;

г) залежність банку від ключових клієнтів.

13. Що є можливим проявом внутрішньої загрози якості кредитного портфеля банку?

а) рівень проблемних кредитів;

б) помилки в стратегічному плануванні й прогнозуванні;

в) низький рівень ліквідності й нестача ліквідних активів;

г) недосконала оцінка кредитних ризиків.

14. Що є можливим проявом внутрішньої загрози неефективної діяльності банку?

- а) рівень проблемних кредитів;
- б) помилки в стратегічному плануванні й прогнозуванні;
- в) низький рівень ліквідності й нестача ліквідних активів;
- г) недосконала оцінка кредитних ризиків.

15. Що є можливим проявом внутрішньої загрози структури активів і пасивів банку?

- а) рівень проблемних кредитів;
- б) помилки в стратегічному плануванні й прогнозуванні;
- в) низький рівень ліквідності й нестача ліквідних активів;
- г) недосконала оцінка кредитних ризиків.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ

Загальні вказівки щодо виконання самостійної роботи за темами

Самостійна робота здобувача (СРЗ) є обов'язковим складником навчальної діяльності у процесі здобуття вищої освіти. Вона виступає основним засобом оволодіння здобувачем навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових навчальних занять час і є організаційно й методично спланованою діяльністю студента за завданням та під методичним керівництвом викладача.

Метою самостійної роботи у навчанні здобувачів є набуття додаткових знань, перевірка отриманих знань на практиці, вироблення фахових та дослідницьких умінь і навичок. Продуктивність самостійної роботи здобувача залежить від ефективності її організації. Зміст самостійної роботи здобувача визначають навчальна програма дисципліни, методичні матеріали, завдання та вказівки викладача.

Завдання для самостійної роботи здобувачів з дисципліни «Банківська система» складені відповідно чинного силабусу дисципліни і є комплексом практичних вправ, що розроблені з метою надання допомоги усім, хто вивчає дисципліну, всебічно усвідомити і засвоїти її основний зміст.

Різноманітні за характером практичні завдання і вправи спрямовані на глибоке засвоєння набутих у процесі її вивчення знань, розвиток відповідних навичок для опрацювання великої кількості теоретичного матеріалу, його систематизації та перевірки якості його засвоєння.

Методичні вказівки, основні терміни за темою, тестові, практичні та індивідуальні завдання з названої дисципліни спрямовані на засвоєння фундаментальних засад науки, на їх практичне застосування.

Завдання складаються з 12 структурних частин, кожна з яких відповідає темам, що складають зміст дисципліни. Комплекс завдань до кожної теми доцільно виконувати у порядку їх розташування. Отже, кожна тема курсу опрацьовується у таких формах у наведеній послідовності:

- ✓ питання для самоперевірки;
- ✓ тестові завдання;
- ✓ логіко-структурні схеми;
- ✓ практичні завдання (задачі, господарські ситуації, ситуаційні завдання);
- ✓ творчо-аналітичні завдання та/або теми есе.

Питання для самоперевірки є формою перевірки засвоєння навчального матеріалу, що мають на меті усвідомлення суті питань, які вивчаються, їх логічної послідовності і взаємозв'язку.

Тестові завдання у формі вибору правильної відповіді на питання з чотирьох запропонованих націлені на перевірку швидкого орієнтування у масиві теоретичного матеріалу.

Логіко-структурні схеми передбачають перевірку здатності схематично відобразити основні структурні елементи та/або послідовність основних процесів, що відбуваються у банківській системі.

Практичні завдання (задачі, господарські ситуації, ситуаційні завдання) необхідні для самостійного осмислювання теоретичного матеріалу та подальшого його використання у розв'язанні завдань практичного характеру з підбору, аналізу й оцінки статистичних даних, які віддзеркалюють грошово-кредитні відносини в Україні та закордонних країнах останніх років; а також вміння робити відповідні висновки щодо отриманих результатів.

Творчо-аналітичне завдання або *есе* виражає індивідуальні враження і міркування автора з конкретного приводу або предмету і не претендує на вичерпне трактування теми. Така форма опрацювання вивченого матеріалу потребує від здобувача на основі уже осмисленої інформації вміння формулювати власну думку щодо певного питання та логічно й обґрунтовано її доводити. Воно має невеликий обсяг (12–15 сторінок), вільну композицію і підкреслено суб'єктивне трактування досліджуваної теми.

Під час самостійної роботи з дисципліни «Банківська система» здобувачі опановують лекційний матеріал, а також рекомендовану літературу в розрізі його тем.

Тема 1. Банківська система закордонних країн та моделі її організації

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Загальні риси банківської системи», «Специфічні риси банківської системи», «Моделі банківських систем у країнах з розвинутою ринковою економікою».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз факторів, які впливають на організаційну структуру та правове регулювання банківської системи», «Доцільність втручання держави у банківську сферу країни».

Тема 2. Банківська система України: формування, функціонування і розвиток

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Етапи становлення і розвитку банківської системи України», «Особливості функціонування банківської системи України на сучасному етапі», «Сучасна структура державної власності у банківській системі України».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз тенденцій розвитку банківської системи України за часів незалежності», «Проблеми функціонування державних банків в Україні».

Тема 3. Комерційні банки як основна ланка банківської системи

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Методологічні ознаки аналізу економічної підприємницької діяльності банків», «Особливості продуктивного характеру банку», «Прибутковість як елемент банківської стабільності».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз кредитної політики вітчизняних банків на етапі подолання наслідків фінансової кризи», «Особливості розвитку комерційних банків на сучасному етапі».

Тема 4. Порядок створення банків і ліцензування банківської діяльності в Україні

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Джерела формування статутного капіталу банку», «Порядок отримання юридичною або фізичною особами дозволу набувати або збільшувати істотну участь у статутному капіталі банку», «Умови й порядок реєстрації банку».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Економічна оцінка посилення позицій іноземного капіталу в банківській системі України», «Підстави для відмови НБУ надавати дозвіл юридичній або фізичній особі набувати або збільшувати істотну участь у банку».

Тема 5. Діяльність установ банківської системи з формування банківських ресурсів

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Склад, структура та джерела формування капіталу банку», «Види запозичених ресурсів банку», «Функції банківського капіталу».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Економічна оцінка статутному капіталу банків», «Тенденції формування банківських ресурсів на сучасному етапі».

Тема 6. Власний капітал банку

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Склад, структура та джерела формування власного капіталу банку», «Види запозичених ресурсів банку», «Функції власного капіталу банку».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Економічна оцінка власного капіталу банків», «Тенденції формування власного капіталу банку на сучасному етапі».

Тема 7. Залучені та запозичені ресурси банку

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Джерела, за якими комерційні банки позичають кошти в НБУ», «Способи нарахування депозитних процентів», «Методи визначення кількості днів для розрахунку відсотків».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Процентна політика банку», «Тенденції залучення комерційними банками міжбанківських кредитів на сучасному етапі».

Тема 8. Платіжна система України

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Склад національної системи міжбанківських електронних платежів (НСМЕП)», «Члени національної системи

міжбанківських електронних платежів», «Основні елементи сучасної платіжної системи».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Реформування платіжної системи», «Тенденції розвитку платіжної системи на сучасному етапі».

Тема 9. Діяльність банків з розміщення ресурсів

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Супроводження кредитного проекту», «Особливості кредитної діяльності вітчизняних банків», «Зовнішні види інвестиційної діяльності».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Інвестиційна діяльність комерційних банків: престижність наряду», «Тенденції розвитку кредитної діяльності банків на сучасному етапі».

Тема 10. Діяльність банків на ринку цінних паперів

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Роль банків як учасників ринку цінних паперів», «Етапи процесу випуску акцій», «Правила обмеження банком обміну інформацією між внутрішньобанківськими підрозділами для захисту службової інформації від несанкціонованого доступу».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Економічна оцінка депозитарної діяльності комерційного банку на ринку цінних паперів», «Тенденції діяльності банків з управління цінними паперами на сучасному етапі».

Тема 11. Фінансовий моніторинг банківської діяльності

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Функції фінансового моніторингу в банку», «Основні завдання Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF)», «Шляхи легалізації злочинних доходів».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз можливих рівнів відповідності національної системи протидії відмиванню грошей», «Міжнародне регулювання боротьби з відмиванням грошей на сучасному етапі».

Тема 12. Фінансова безпека банківського сектору

1. Підготувати логіко-структурні схеми: «Основні дії системи фінансової безпеки банків», «Передумови появи моральних ризиків», «Можливі прояви моральних ризиків для різних банківських продуктів і методи боротьби з ними».

2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Економічна оцінка основних видів зовнішніх загроз банку», «Аналіз основних видів внутрішніх загроз банку».

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Банківська система: підручник / М. Крупка, Є. Андрушак, Н. Пайтра та ін.; за заг. ред. М. Крупки. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 524 с.
2. Банківська система: навч. посіб. / С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська; за ред. С. А. Кузнецової. Київ: Центр навчальної літератури, 2014. 400 с.
3. Банківська система: навч. посіб. / Н. С. Ситник, А. В. Стасишин, Н. З. Блащук-Девяткіна, Л. О. Петик; за заг. ред. Н. С. Ситник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 580 с.
4. Банківська система: підручник / О. М. Тридід, Б. В. Самородов, І. М. Вядрова та ін.; за заг. ред. Т. С. Смовженко. Львів: «Новий Світ – 2000», 2020. 536 с.
5. Банківська справа: навч. посіб. / О. М. Колодізєв, О. М. Рац, С. М. Киркач, К. М. Азізова. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 347 с.
6. Блащук-Дев'яткіна Н., Бацман І. Фінансова безпека банківської системи України. *Галицький економічний вісник*. 2023. № 6(85). DOI: 10.33108/galicianvisnyk_tntu.
7. Бурмістрова П. Д. Дистанційне банківське обслуговування як засіб модернізації банківських послуг. *Вісник університету*. 2018. № 11. С. 159–163.
8. Вдовенко Л. О., Черненко О. С. Високий рівень капіталізації – основа зміцнення банківської системи України. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4. С. 84–96.
9. Волкова Н. І., Панченко А. В. Вибір методів оцінювання фінансової безпеки банків та прогнозування індикаторів. *Ефективна економіка*. 2022. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_11_55
10. Волкова В. В., Волкова Н. І. Застава як інструмент зниження кредитного ризику в умовах кризових явищ в банківській системі України. The 5th International scientific and practical conference «*Progressive research in the modern world*» (February 1–3, 2023). BoScience Publisher, Boston, USA. 2023. P. 611–617.
11. Волкова В. В., Волкова Н. І. Розвиток інновацій та їх можливості для досягнення цілей сталого розвитку банку на тлі воєнних дій в умовах воєнного стану. The 6th International scientific and practical conference «*Science and innovation of modern world*» (February 23–25, 2023). Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2023. P. 701–708.
12. Волкова В. В., Волкова Н. І., Добровольський О. І. Банківська система: навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів та контролю якості засвоєння навчального матеріалу з дисципліни. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 168 с.
13. Економіка України під час війни. Аналітична записка. Центр економічної стратегії, 2022. URL: <https://ces.org.ua/wpcontent/uploads/2022/04/UKR> (дата звернення: 09.03.2024).

14. Іршак О. С., Лещук І. Я. Сучасний стан кредитної діяльності банків та її вплив на розвиток реального сектору економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 145–149. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/34_2018/32.pdf (дата звернення: 01.10.2024).
15. Іщенко Я. П., Галайда Л. В. Теоретичні основи формування власного капіталу підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. № 15. С. 146–148.
16. Карковська В. Я., Прокопишин-Рашкевич Л. М., Якимець М. М. Фінансова безпека банківської системи: реалії та перспективи. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 25. С. 673–680.
17. Коваленко В.В. Фінансова безпека банків в умовах воєнного стану. *Фінансовий простір*. 2022. № 4(48). URL: <http://fpnu.cibs.ubs.edu.ua/article/download/272736/268679> (дата звернення: 19.03.2024).
18. Ковальова О., Іоргачова М. Кредитна політика комерційного банку в умовах невизначеності економічного середовища. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. Vol. 5(40). P 65–75.
19. Краснова І. В., Степанець В. С. Євроінтеграційні імперативи врегулювання неплатоспроможності банків в Україні. *Бізнес Інформ*. (Index Copernicus, EBSCO, Academic Research Index – ResearchBib).
20. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=387385 (дата звернення: 29.08.2023).
21. Монетарні важелі стимулювання розвитку економіки України: глобальні виміри та національні інтереси / Ю. М. Галіцейська та ін.; за ред. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2021. 299 с.
22. Банківська система: навч. посіб. / П. О. Нікіфоров, О. М. Гладчук, М. Г. Марич, М. П. Федішин. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2023. 224 с.
23. Оніщенко В. В. Банки з державною участю в банківській системі України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Суми, 2012. 21 с.
24. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index> (дата звернення: 15.10.2024).
25. Павлішина Н. М., Дейниченко О. В. Вплив кредитної діяльності банків на розвиток реального сектору економіки. *Ефективна економіка*. 2024. № 7. DOI: 10.32702/2307-2105.2024.7.74.
26. Правдиковська І. І., Дорошенко Н. О. Вплив війни на банківську систему України. *Молодий вчений*. 2022. № 9(109). С. 150–153.

27. Пишний А. Фактор незламності: як фінансова система долає виклики війни та що буде далі. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/02/16/697112> (дата звернення: 24.03.2024).

28. Платіжна інфраструктура, 2019 рік. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/platijna-infrastruktura-2019-rik> (дата звернення: 19.06.2024).

29. Платіжна інфраструктура, 2020 рік. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/platijna-infrastruktura-2020-rik> (дата звернення: 19.06.2024).

30. Платіжна інфраструктура, 2021 рік. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/platijna-infrastruktura-2021-rik> (дата звернення: 19.06.2024).

31. Платіжна інфраструктура, 2022 рік. *Офіційний сайт Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/platijna-infrastruktura-2022-rik> (дата звернення: 19.06.2024).

32. Положення про ліцензування банків. Постанова НБУ № 149 від 22 грудня 2018 р. Поточна редакція від 03.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18#Text>

33. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу. Постанова Правління НБУ № 65 від 19.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>

34. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій та операцій з ощадними сертифікатами банку. Постанова Правління НБУ № 516 від 03.12.2003 р. Поточна редакція від 11.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03#Text>

35. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Закон України 361-ІХ. Поточна редакція від 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

36. Про Національний банк України: Закон України. Поточна редакція від 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14/page#Text> (дата звернення: 12.06.2024).

37. Про банки і банківську діяльність: Закон України. Поточна редакція від 27.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 12.06.2024).

38. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018. № 2473-VIII. Поточна редакція від 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (дата звернення: 12.06.2024).

39. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова НБУ № 368. Поточна редакція від 25.04.2024. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG6032?an=24> (дата звернення: 12.06.2024).

40. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України та встановлення перехідних положень щодо запровадження оновлених вимог до капіталу банків. Постанова НБУ № 65 від 07.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-24#Text41> (дата звернення: 12.06.2024).

41. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: постанова НБУ від 30.06.2016 р. Поточна редакція від 06.04.2024. № 351. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/PB16098> (дата звернення: 12.06.2024).

42. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб. Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI. Чинна редакція 10.10.2024. <https://ips.ligazakon.net/document/T124452?an=3074> (дата звернення: 11.10.2024).

43. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки. Закон України от від 23.02.2006 № 3480-IV. Поточна редакція від 15.11.2024. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T063480?an=2358>

44. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 р. № 18. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_24022022_18 (дата звернення: 16.03.2024).

45. Про фінансові послуги та фінансові компанії. Закон України 1953-IX. Поточна редакція від 08.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

46. Приватні інвестори України. URL: <http://www.uaban.org/>

47. Руда О. Л. Сучасний стан банківської системи України та її конкурентоспроможність. *Ефективна економіка*. 2019. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7013> (дата звернення: 03.05.2021).

48. Стечишин Т. Б., Луців Б. Л. Банківська справа: навч. посіб. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 404 с.

49. Розподіл банків на групи на 2024 рік. Рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем від 20 лютого 2024 р. № 24/142-рк. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_20022024_24-142-rk_CCRB_PS

50. Українська асоціація інвестиційного бізнесу. URL: <http://www.uaib.com.ua/>

51. Фінансова фортеця України. Річний звіт Національного банку України за 2023 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-za-2023-rik-vid-strategiyi-vijivannya-do-strategiyi-vidnovlennya>

52. Фінансово-кредитні інструменти гнучкого управління в умовах циклічного економічного розвитку: монографія / за заг. ред. Л. В. Юрчишеної. Вінниця, 2023. 198 с.

53. A cross-impact analysis of the bank payment card market parameters and non-financial sectors' indicators in the Ukrainian economy / A. Mints, O. Kolodiziev, M. Krupka, B. Vyshyvana, L. Yastrubetska. *Banks and Bank Systems*. 2022. Vol. 17(2). P. 163–177.

54. Basel Committee on Banking Supervision Statement: Prevention of criminal use of the banking system for the purpose of money laundering. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbssc137.pdf>

55. Demchyshak N., Brochkovska O. Formation fintech ecosystem in Ukraine: conceptual fundamentals and prospects in conditions of post-pandemic economic recovery. *The economics of postpandemics: prospects and challenges*. OKTAN PRINT. Praha, 2021. P. 22–36.

56. Martseniuk O., Viderska V. The banking system of Ukraine: the current situation and prospects of development. *Polish journal of science*. 2020. № 26. P. 10–16.

Навчальне видання

Волкова Валерія Валеріївна
Волкова Неля Іванівна

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

Навчальний посібник

Електронний аналог друкованого видання

Редактор О. А. Солдатова
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 28.07.2025 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 11,22.
Тираж 30 прим. Зам. № 66.

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.